

КИЇВСЬКА ПРАВОСЛАВНА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ  
БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**Кафедра богослов'я та філології**

Ця кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису  
містить результати власних досліджень.  
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів  
мають покликання на відповідне джерело

---

(підпис автора)

ГЕТУНА ПАВЛА ВАСИЛЬОВИЧА

**Магістерська робота**

**«СПРОСТУВАННЯ КРИТИЧНИХ ТЕОРІЙ ПОХОДЖЕННЯ ПОСЛАННЯ  
АП. ПАВЛА ДО ЄВРЕЇВ У КОНТЕКСТІ СВЯТООТЦІВСЬКОЇ  
ЕКЗЕГЕТИКИ»**

зі спеціальності 041 – Богослов'я

галузі знань 04 – Богослов'я

**Науковий керівник:**  
прот. Ярослав Романчук,  
кандидат наук із богослов'я,  
доцент

---

(підпис)

**«До захисту допущено»**

Завідувач кафедри богослов'я та філології КПБА

---

протоієрей Ярослав Романчук,  
кандидат наук із Богослов'я, доцент

« \_\_\_ » \_\_\_\_\_ 20\_\_ р.

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>3</b>
<b>РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ТА БІБЛІОГРАФІЯ</b>	
<b>ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ .....</b>	<b>8</b>
<b>1.1. Аналіз тексту послання та джерела тлумачення.....</b>	<b>8</b>
<b>1.2. Розгляд бібліографії дослідження11</b>	
<b>РОЗДІЛ 2. ВИЗНАЧЕННЯ АВТОРТВА ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ Й</b>	
<b>АНАЛІЗ ЗМІСТУ... ..</b>	<b>15</b>
<b>21. Розгляд теорії написання Послання до євреїв та доказ авторства ап.</b>	
<b>Павла.....</b>	<b>15</b>
<b>22. Мета і причина написання, проблема адресату Послання до євреїв .....</b>	<b>27</b>
<b>23. Відмінність послання від інших послань ап. Павла .....</b>	<b>35</b>
<b>РОЗДІЛ 3. ДОСТОВІРНІСТЬ АВТОРСТВА АП. ПАВЛА У ПОСЛАННІ</b>	
<b>ДО ЄВРЕЇВ У АСПЕКТІ ЕКЗЕГЕТИЧНОГО РОЗГЛЯДУ... ..</b>	<b>54</b>
<b>3.1. Вчення про Бога... ..</b>	<b>54</b>
<b>3.2. Правильна віра як основа спасіння через Господа Ісуса Христа .....</b>	<b>65</b>
<b>РОЗДІЛ 4. ВЧЕННЯ ПРО СВЯЩЕНИЦЬКУ ВИБРАНІСТЬ ГОСПОДА</b>	
<b>ІСУСА ХРИСТА ЯК ДОКАЗ АВТОРСТВА АП. ПАВЛА .....</b>	<b>76</b>
<b>4.1. Ісус Христос вище ангелів і старозавітних пророків .....</b>	<b>76</b>
<b>4.2. Месіанська достойність Христа об’явлена через його Первосвященство від</b>	
<b>Мелхіседека... ..</b>	<b>89</b>
<b>4.3. Служіння Господа Ісуса Христа як Первосвященника Нового Завіту... ..</b>	<b>98</b>
<b>ВИСНОВКИ .....</b>	<b>110</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ .....</b>	<b>115</b>

## ВСТУП

Послання ап. Павла до євреїв є найцікавішим та загадковим біблійним твором богонатхненних книг Священного Писання Нового Завіту. Інтерес православних богословів, теологів-екзегетів і різного напрямку науковців до цього послання викликаний високим богословським мисленням, за допомогою якого ап. Павло пояснює істинність Господа Ісуса Христа як Месії ізраїльського народу та народів всього світу. В цьому посланні він пояснює, на прикладі тлумачення старозавітних пророцтво, подій та осіб прообразне їх значення та здійснення на житті Спасителя світу Ісуса Христа. Саме цим посланням ап. Павла до Євреїв відрізняється від інших його біблійних новозавітних послань. Бо це послання написане незвичне, воно не подібне до всіх інших, як за специфікою викладу змісту, так і за лексикою використаних слів, понять та термінів. Через це до сьогоднішнього часу тривають дискусії щодо не об'єктивності авторства апостола Павла, вважається, з огляду на інші послання ап. Павла-Павла, що він не є його автором. І підстави таких думок є не випадкові, вони приховані у текстологічному аналізі цього послання, адже воно дійшло до нас через численні переписування, початковий оригінал не зберігся. Але і древні християнські письменники, котрі цитуються це послання, як книгу канону Нового Завіту, не беруть на себе сміливість заперечувати однак авторство ап. Павла у посланні до євреїв.

Отже, послання ап. Павла до Євреїв одночасно вражає висотою богословського змісту в тлумаченні через євангельське новозавітне свяченне одкровення старозавітних книг Священного Писання. З іншого боку наявність різних пояснень стосовно походження цієї книги Нового Завіту змушує віруючих звертати увагу на ці критичні зауваження та сумніватися у священному богонатхненному походженні Послання ап. до Євреїв. І вирішення такої проблеми присвячена дана магістерська робота, в якій проводиться цілісний богословський та екзегетичний огляд даного послання ап. Павла, щоб довести істинність авторства апостола язичників й показати, що автором послання до Євреїв не міг не бути ніхто крім ап. Павла.

**Актуальність дослідження магістерської роботи** зумовлена наявністю суперечливих поглядів у біблійній науці щодо походження та проблематики визначення авторства апостола Павла у посланні до Євреїв.

**Об'єкт дослідження магістерської роботи** є Послання ап. Павла до Євреїв.

**Предметом дослідження магістерської роботи** є богословський аналіз Послання ап. Павла до Євреїв для спростування критичних поглядів й теорій, котрі заперечують богонатхненне походження й авторство ап. Павла щодо цього послання.

**Метою дослідження магістерської роботи** є доведення богонатхненого написання ап. Павлом Послання до Євреїв. Для розкриття мети та проведення ґрунтовного об'єктивного дослідження необхідно вирішити такі завдання:

1. розглянути джерела та бібліографію тлумачення, дослідження Послання ап. Павла до Євреїв у християнській бібліології на загальнонауковій бібліїстиці;
2. викласти історію та причину написання Послання ап. Павла до євреїв;
3. зробити богословську характеристику послання в контексті святоотцівської та екзегетики;
4. дослідити походження теорій та пояснень, котрі заперечують авторство ап. Павла у Посланні до євреїв;
5. довести через аналіз Богослів'я послання правдивість написання ап. Павлом Послання до євреїв.

**Методи дослідження в магістерській роботі.** Послання ап. Павла до Євреїв має особливий стиль викладу, по-перше, в ньому є багато древньоєврейських слів, термінів та понять, котрі зрозумілі людині семітського мовного середовища; по-друге, це послання написане не до язичників-християн, а до юдеїв, які не були іще християнами, й апостол хоче їх переконати в істинності Ісуса Христа, як Месії ізраїльського народу; по-третє, ап. Павло в цьому посланні пояснює так книги глибинного Старого Завіту, що християни-язичники не могли розуміти містику старозавітного

Божественного Одкровення. Тому це послання має такі особливості, що відрізняють його від інших: богословські, літературні, етнокультурні й релігійні.

Для дослідження цих аспектів послання використовувався метод аналітичний, що забезпечував екзегетичне розуміння змісту. Через порівняльний та описовий методи було ґрунтовно пояснено інтерпретацію старозавітних прообразів, пророцтв й історичних подій на прикладі новозавітної історії, життя Ісуса Христа, Його спасительного подвигу. За допомогою описового методу ґрунтовно розкрито тлумачення Послання ап. Павло до Євреїв у святоотцівській богословській літературній спадщині та сучасних екзегетичних дослідженнях. А порівняльно-зіставний метод, який застосовано для аналізу різних біблійно-критичних досліджень Послання до Євреїв, допоміг розглянути всі теорії походження цього новозавітного твору та довести авторську достовірність святого апостола Павла. Компонентний аналіз використано для розкриття богословських особливостей послання, семантики слів, термінів та понять, стилістичного викладу, котрі ап. Павло використовує при написанні цього послання, що робить його винятковим богонатхненним твором книг Священного Писання.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що вперше в українському мовознавстві об'єктом спеціального комплексного лінгвостилістичного аналізу є український переклад Біблії І. Огієнка та І. Хоменка. Здійснено системний відбір домен з погляду лексико-семантичних відношень та виокремлено синонімічні й антонімічні пари іменників та дієслів як центральні лексеми вираження біблійної думки. Проаналізовано лексичні одиниці, урахувуючи мовну специфіку перекладу Біблії ХІХ ст. (переклад П. Куліша). На матеріалі українських книг Нового Завіту здійснено дослідження фразам, які є автентичними та детермінованими загальним змістом текстів Біблії. Комплексно проаналізовано тропеїстику українських перекладів Святого Письма ХХ ст. та визначено семантичний аспект, естетичну та стилістичну функції тропів.

**Теоретичне значення магістерської роботи** полягає у тому, що висновки дослідження слугуватимуть підґрунтям для наступних наукових розвідок у галузі української православної бібліології та світової християнської бібліїстики. Текст дослідження може також стати основою для ґрунтовного аналізу мови перекладів Біблії на українську мову та вплинути на появу майбутнього досконалого українського православного перекладу книг Священного Писання.

**Практичне значення магістерської роботи** пов'язане з потребою розвитку православної української біблійної науки, котра з початком незалежності України, створення Помісної Православної Церкви, що отримала світове визнання, вимагає здійснення необхідним біблійних досліджень, щоб остаточно звільнитися від впливу російської православної бібліїстики та довірливих протестантських пояснень книг Священного Писання, котрі часто не відповідають богонатхненному походженню Божественного Одкровення викладеного у текстах Слова Божого. Також Опрацьований і систематизований у магістерській роботі матеріал може бути використаний у лекційних та спеціалізованих курсах зі бібліїстики Нового Завіту, біблійного богослів'я, різних галузях богословського знання та гуманітарних предметів. До того ж дане дослідження може використовуватися в пастирській практиці православного духовенства, місіонерському, соціальному служінні священнослужителя, мирянина та налагодженні міжконфесійного діалогу з іншими напрямками християнства.

**Структура магістерської роботи** складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Вступу є загальним розглядом наукового значення і характеру дослідження магістерської роботи.

Перший розділ і розглядом джерел та бібліографії з вивчення Послання ап. Павла до євреїв.

Другий розділ досліджує проблему авторства, походження послання та його зміст, де доводиться, що автором Послання до євреїв є ап. Павло.

Третій розділ розкриває головні богословські теми Послання до євреїв, особливо вчення про віру, що робить це послання оригінальним за змістом написання і вказує беззаперечно, що автором є святий апостол Павло. Адже ніхто крім нього не міг описати зв'язок віри старозавітного людства з віруючими Церкви.

І четвертий розділ є аналізом головної думки Послання ап. Павла до євреїв, що Господь Ісуса Христос поєднав та виконав усі три види служіння в Церкві пророчу, царську і найголовніше священицьку. Тут викладається, що Ісус Христос є справжній Первосвященник і Жертвою за гріхи, для очищення людства від гріха, через засновану ним Церкву, до котрої увійшли та об'єдналися всі люди, незалежно від їх походження і попередньої віри.

Висновках підводиться підсумок дослідження та подаються отримані результати.

Список використаних джерел та літератури нараховує 93 позиції.

## РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ ТА БІБЛІОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ

### 1.1. Аналіз тексту послання та джерела тлумачення

Різні видання Біблії або книг Священного Писання Старого та Нового Завіту на українську мову подають свою традицію назви цього послання, котра залежить від особливостей перекладу. В даній магістерській роботі використовувався текст перекладу Біблії на українську мову здійснений в 2004 році тоді святішим, а нині почесним патріархом Філаретом Православної Церкви України. Даний переклад Біблії або книг Священного Писання перевидавався декілька разів, тому в тексті даного дослідження використовувалося видання 2009 року Української Православної Церкви Київського Патріархату [1].

Цей переклад книг Священного Писання відповідає усім вимогам сучасної розмовної української мови та за стилем є дуже зручним для богословського тлумачення Послання до євреїв. Більшість використаної бібліографії в магістерській роботі цитує текст Послання до євреїв за текстом цього перекладу. Тому роботі використовувалися переклад Священного Писання українською мовою зроблені митрополитом Іларіоном (Огієнком), отцем Іваном Хоменком, Пантелеймоном Кулішем, Іван Пулюєм й Іваном Нечуй-Левицьким, оскільки вони вважаються морально застарілими. Також не використовувався і сучасний переклад Біблії архімандрита Рафаїла (Турконяка), він хоч і є найбільш точним за методикою перекладу, але не відповідає рівню сучасної української мови. Тому для кращого розкриття змісту тексту використовувався текст Послання до євреїв у виданні «Єврейського Нового Завіту. Під реакцією Давида Стерна» [2], котрий відповідає культурній особливості часу написання апостолом Павлом Послання до євреїв.

Незамінним джерелом у вивченні Послання до євреїв є тлумачення отців й вчителів Церкви. Спеціальних екзегетичних праць з тлумачення цього послання писалося не багато, більшість з них не збереглися, але християнські письменники використовували цей твір Нового Завіту за його важливе



екзегетичне значення. Використовуючи Послання до євреїв у свій богословській творчості отці й вчителів Церкви доводили, що це послання належить ап. Павлу. І богослови Олександрійської богословської школи першими почали доводити у Церкві, що Послання до євреїв написав апостол Павло. Першим, хто написав тлумачення на Послання до євреїв, був Оріген (185-254 рр.), але цей екзегетичний твір не зберігся, відомі тільки окремі фрагменти. Але як говорить Євсевій Кесарійський у Церковній історії, в цьому творі Оріген доводив, що автором Послання до євреїв є апостол Павло. Втім, Оріген дуже часто послався на Послання до євреїв у своїх творах, бо вважав це послання дуже богословським, духовним і багатим на алегоричне тлумачення, тобто на той метод герменевтики, який практикувався в Олександрійській школі.

Але до Орігена написання ап. Павлом Послання до євреїв доводив і Климент Олександрійський (150-215 рр.) та Тертуліан (165-240 рр.). І про огляди на Послання до євреїв, які були в Церкві до IVст. вказує у своїй роботі «Церковна історія» Євсевій Кесарійський [4], котра була використана у написанні магістерської роботи разом з творами з цього писання Оріген – «Про Початки» [9], Климента Олександрійського «Стромати» [7] та Тертуліана – «Апологетик» [10].

Але першим повним екзегетичним розглядом Послання ап. Павла до євреїв є тлумачення святителя Іоана Золотоустого (347-407 рр.) «Тлумачення на Послання до євреїв», котре написано у формі 34 бесід на різні теми Послання до євреїв [5]. Оскільки на той час ще не існувало поділу біблійного тексту на розділи та вірші. На основі тлумачення Іоана Золотоустого були написані тлумачення на Послання до євреїв преподобного Феодора Мопсуєтського (350-428 рр.), блаженного Феодорита Кирського (393-457 рр.) та преподобного Іоана Дамаскіна (676-749 рр.). Та у повному обсязі зберігся твір «Тлумачення на послання до євреїв» Феодорита Кирського – «Тлумачення на послання до євреїв»[5].

Інше, важливе в екзегетичному сенсі є тлумачення на Послання до євреїв святого Кирила Олександрійського (376-444 рр.), але цей твір зберігся також тільки у фрагментах. У фрагментах збереглися також тлумачення західних вчителів Церкви: Беди Преподобного (673-735 рр.), у збірці богословських думок західних християнських письменників Амброзіастера (V-XIII ст.), Алкуїна Йорського (735-804 рр.). Серед католицьких отців та вчителів Церкви найбільш повне тлумачення на Послання до євреїв написав Фома Аквінський (1225-1274 рр.).

У Православній Церкві найбільшим авторитетом користується «Тлумачення на Послання апостола Павла до євреїв» Єфимія Зігабена [4] (дата смерті 1118 р.), відомого візантійського богослова XII ст.

Тлумачення та вказані твори Іоана Золотоустого, Феодорита Кирського й Єфимія Зігабена є основою православної біблійної екзегетики та всі православних богословських досліджень пов'язаних з Посланням ап. Павла до євреїв. На основі цих творів були писані тлумачення святителя Феофілакта Болгарського (1078-1107 рр.) та візантійського богослова Єфимія Зігабена (дата смерті 1118 р.). На основі цих екзегетичних тлумачень написано тлумачення «Послання апостола Павла до євреїв» святителем Феофаном Затворником [91] (1815-1894 рр.), котре більшістю богословів не визнається прямим екзегетичним твором, бо як і послання Феофілакта Болгарського, є незавершеним і складається за змістом з думок вказаних трьох отців й вчителів Церкви. Але в даній магістерській роботі їх твори використовуються як джерела екзегетичної та богословської думки про тлумачення та герменевтику Послання ап. Павла до євреїв.

В якості допоміжних, щодо питання визначення канонічності й авторства Послання ап. Павла до євреїв, були використані наступні джерела: «Канон Мураторі» [6] та «Нова Женевська навчальна Біблія» [8], котра відтворює статус Послання до євреїв у системі сучасного погляду протестантизму на Біблію.

## 1.2. Розгляд бібліографії дослідження

Послання апостола Павла до євреїв є найменш дослідженим не лише в українській православній бібліїстиці, світова бібліїстика також мало приділяла і виявляє уваги до вивчення цього послання Нового Завіту. На це є ряд причин, і першою такою причиною є сумнівний характер походження цього послання, адже серед книг Нового Завіту воно займає останнє місце після усіх послань апостола Павла, бо довгий час авторство Павла вважалося фіктивним і умовним. Другою причиною є його канонічний характер, так, з-поміж отців та вчителів на це послання мало хто посилався і цитував протягом I-III ст. по Р.Х., тому сумніви щодо його канонічності припинилися тільки після IV ст., коли у Церкві тривала епоха Вселенських соборів. Через це мало хто хотів займатися тлумачення цього послання не тільки серед православних богословів, але і серед римо-католицьких та протестантських. Кожна з відомих праць, присвячена герменевтиці та ісагогіці цього послання, буде розглянута за відповідним науково-богословським порядком. І на першому місці у цьому бібліографічному описі слід вказати на православних богословів-екзегетів та біблеїстів.

Найбільш поширеною працею з тлумачення Послання ап. Павла до євреїв є Толкова Біблія під редакцією проф. біблеїста А. П. Лопухіна [78], де автор викладає у поясненні тексту послання лише скорочені думки святителя Іоана Золотоустого з його твору, присвяченого екзегетиці цього послання, котре було характеризоване у попередньому розділі. Проте цей екзегетичний огляд є найбільш повний за обсягом і на ньому було написано багато православних праць з тлумачення Послання до євреїв, а саме: Аверкія (Таушева), архієпископ. Четвероєвангеліє. Апостол. Керівництво для вивчення Священного Писання Нового Завіту [11], Жила С., протоієрей. Послання апостола Павла [33], Іванова А. Керівництво для вивчення книг Священного Писання Нового Завіту [34], Кассіана (Безобразова), єпископ. Христос і перше християнське покоління [37], Куломзіна М. Послання апостола Павла [42], Марусяка М. прот. Послання

апостола Павла [47], Павлові послання: коментарі під редакцією А. Десніцького [56], Рудинський М.С. Життя та твори святого Апостола Павла [69].

Далі, в порядку дослідницького значення, необхідно вказати на закордонних дослідників, які спеціального займалися тлумаченням та герменевтичним аналізом Послання ап. Павла до євреїв. І на першому місці це робота російського богослова Прокопчука О. «Богослів'я Послання до євреїв» [60]. На даний час це є єдине дослідження Послання ап. Павла до євреїв, що відповідає усім православним поглядам на цю священну книгу Нового Завіту. Прокопчук виділяє такі екзегетичні особливості послання, вказуючи на богословське вчення у галузі христології, сотеріології, пневматології та інших предметних галузей богословського знання. Можна сказати, що це найкраще тлумачення цього послання у православній бібліїстиці де розкриті всі важкозрозумілі місця у тексті.

На другому місці після цієї роботи є тлумачення таких авторів: Андерсон К.Л. Послання до євреїв [13], Барклі У. Тлумачення на послання до євреїв [16], Браун Р. Послання до Євреїв [20], Гузик Д. Коментар на Послання євреїв [27], Никанор (Каменський Нікіфор Тимофійвич), архієпископ. Екзегетико-критичне дослідження Послання святого апостола Павла до євреїв [54], Перетті Т.Дж. Вивчення Послання до євреїв [57], Петро (Зверев Василій Костянтинович), архієпископ. Екзегетичний аналіз перших розділів Послання ап. Павла до Євреїв [58], Райт М.Т. Послання до євреїв [64], Хедінг Дж. Символи й знаки. Послання до Євреїв [81].

Наступному значенню слід виділити загальні праці з ісагогіки та герменевтики Нового Завіту, тобто це роботи, де розглядаються всі новозавітні книги в їх канонічному, богословському та текстологічному значенні. До цієї групи бібліографії відносяться такі автори: Олександр (Мілеант) єпископ. Досліджуйте Писання [12], Браун Р. Введення у Новий Завіт [18, 19], Вудвард Д. За сторінками Священного Писання [22], Головащенко С. Біблієзнавство [25], Гондецький С. архієпископ. Введення у Новий Завіт [26], Данн Дж. Єдність і багатозначність в Новому Завіті [30] та Новий погляд на Ісуса [31], Дрейн Д.

Путівник з Нового Завіту [32], Каравідопулос І. Введення у Новий Завіт [36], Ключ до розуміння Священного Писання [39], Макрей Дж. Життя і вчення апостола Павла [46], Мецгер Б.М. Канон Нового Завіту [48], Мецгер Б.М. Новий Завіт: контекст, формування, зміст [49], Мецгер Б.М. Текстологія Нового Завіту [50], Морріс Л. Теологія Нового Завіту [53], Новий біблійний коментар [55], Покорни П., Геккель У. Введення в Новий Завіт [59], Ролоф Ю. Введення в Новий Завіт [68], Садов'як Д., протоієрей. Апологія християнства [70], Сорокін А. протоієрей, Христос і церква в Новому Завіті. Введення в Священне Писання Нового Завіту [74], Стиліанопулос Т. Новий Завіт: Православна перспектива [75], Ткаченко А.А., ієромонах Микола (Сахаров) Євреям послання [77], Фаррар Ф.В. Життя і праці Св. Апостола Павла [79].

Останню частину бібліографії складають дослідження авторів, які значно посилили проведення дослідження, а їх праці зробили важливий внесок у розкриття даної теми. Тому у цей перелік слід віднести таких авторів та їх наукові роботи: Ауни Д. Новий Завіт і його літературне оточення [14], Бадью А. Апостол Павло, Обґрунтування універсалізму [15], Белеусенко М. Ісус з Назарету [17], Бультман Р. Віта та розуміння [21], Геллей Г. Біблійний довідник [23], Гіршаман М., єврейська і християнська інтерпретація Біблії [24], Гумілевській І. протоієрей, вчення святого апостола Павла про душевну й духовну людину [28], Давиденков О., протоієрей, догматичне богослів'я [29], Іларіон (Алфєєв) митрополит. Апостол Павло [35], Ключев А. Апокриф від Ісуса, або Нове прочитання Нового Завіту [38], Корсунський І. Новозавітне тлумачення Старого Завіту [40], Куломзін М., протоієрей. Месія – пророк [41], Лебедєв А. Брати Господні [43], Левинська І. Діяння апостолів [44], Лопухін О. Незаписані євангельські вислови Христа Спасителя [45], Мізун Ю.В. та Мізун Ю.Г. Апостол Павло і таємниці перших християн [51], Мишцин В.М. Вчення св. Апостола Павла про закон і віру [52], Райт М.Т. Воскресіння Сина Божого [61], Райт М.Т. Головна таємниця Біблії [62], Райт М.Т. Ісус і перемога Бога [63], Райт М.Т. Що насправді сказав апостол Павло [65], Ренан Е. Апостол Павло [66], Роджерс, Клеон Л. Новий лінгвістичний та екзегетичний ключ до

грецького тексту Нового Завіту [67], Сандерс Е.П. Павло, закон і єврейський народ [71], Сантала Р. Апостол Павло, людина і вчитель [72], Симон Ф. Психологія Апостола Павла [73], Тантлевській І.Р. Мелхіседек и Метатрон в юдейській містичній-апокаліптичній традиції [76], Фрухтенбаум А. Ісус був єврей [80], Цветков П.Ю. Апостол Павло як засновник християнського богослів'я [82], Чарльзворт Дж. Іоан Хреститель, Ісус Христос, апостол Павло [82], Чернявський А.Л. Апостол Павло і новозавітна наука [84], Швейцер А. Містика апостола Павла [85], Шенборн К. Бог послав Сина свого. Христологія [86], Шикопп Ю. Апологетичні бесіди про Ісуса Христа [87], Шнакенбург Р. Етичне послання Нового Завіту [88], Екземплярский В. Біблійне і святоотцівське вчення про сутність священства [89], Юрген Р. Введення в Новий Завіт [90], Куклев Ю.М. Іще раз про авторство Послання до Євреїв[93].

Отже, у даному розділі проаналізовано всю використану бібліографію, котра відповідає темі дослідження і може використовуватися при проведенні подальших наукових розвідок, як з даної теми, так і з інших досліджень Нового Завіту.

## РОЗДІЛ 2. ВИЗНАЧЕННЯ АВТОРТВА ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ ТА АНАЛІЗ ЗМІСТУ

### 2.1. Розгляд теорії написання Послання до євреїв та доказ авторства ап. Павла

Послання апостола Павла до євреїв є дуже особливим і відрізняється від його інших тринадцяти послань Нового Завіту. Найперше тим, що воно написане вишуканою грецькою мовою, яку ап. Павло знав, але не міг володіти так досконало, адже у цьому посланні відсутні типові для тогочасного юдея арамеїзми у лексиконі грецької мови. Сам апостол язичників не вказує у цьому посланні, що є його автором, він ніби приховує себе і хоче зберегти під анонімністю свою апостольську особистість. Тобто Послання до євреїв не містить привітання автора та назву імені його, як це помітно в інших посланнях [12, 167].

Ще з часів древньої Церкви отці та вчителі активно обговорювали авторство цього послання. В ньому знаходили так багато відмінностей, що багато християнських письменників перших трьох століть вважали його неканонічним та сумнівним, не приписуючи його ап. Павлу. Наприклад, існували припущення, що це послання написав Климент Римський (35-101 рр.), апологет олександрійської богословської школи. Оріген (185-254 рр.) вважав, що його написав апостол Лука. Проте пізніше він написав тлумачення на це послання, що не збереглося, але із залишків фрагментів тлумачення відомо, що він так пояснював його авторство: “Хто написав його, то існує щодо цього багато думок”. Але все-таки вважається, що воно належить апостолу Павлу. Думки цього послання дивовижні й не поступаються тим посланням, які дійсно визнаються, що написані Павлом апостолом. Якщо я виражаю свою думку, то повинен сказати, що думки послання належать істинно апостолу Павлу. Хоча мова послання, якою звертаються «до євреїв» не має рис мови апостола Павла властивої у інших посланнях, бо сам апостол визнає, що «Не майстерний у слові» (2 Кор. 11: 6), тобто в умінні гарно виражатися. Що послання написане на гарній грецькій мові визнає кожний, бо відчує різницю від його інших

послань у стилі мови. Але хто насправді його написав знає тільки один Бог» [48, 103- 104].

Але це твердження Мецгера щодо Орігена є дуже суперечливим, бо у творі «Про початки» він, посилаючись на традицію тлумачення Священного Писання в Олександрійській школі, вказує, що автор Послання до євреїв є ап. Павло: «більшість визнає, що ап. Павло написав тринадцять послань, але іще йому приписують до євреїв послання, яке у нас шанується як таке, що є його твором. Так, у ньому є дух ап. Павла, текст можливо не апостола, та слова апостола, мова і тлумачення Слова Божого. Його написав на початку сам Павло апостол, потім послання переписувалося [9, 155].

Оріген цитує Послання до євреїв більше ніж 200 разів, і, в більшості випадків, він згоден з авторством ап. Павла. Але після 245 р. в одному з фрагментів проповідей, що дійшли до нас, він допускає вільне авторство у Посланні до євреїв. Стиль і форма послання не дозволяли йому вважати, що воно написане Павлом. На його думку, Послання написане одним з учнів апостола по пам'яті. Хоча Послання містить думки ап. Павла, воно написане кимось іншим, можливо Лукою або Климентом Римським. З цього фрагменту цитує Оріген Мецгер, «один Бог знає, хто Послання писав». Та сумнів, що ця думка належить Орігену є, бо Олександрійська катехетична школа стала першим осередком християнської Церкви, котра доводила і переконувала, що Послання до євреїв написав ап. Павло [14,168-167].

Остаточну крапку щодо авторства Послання до євреїв було поставлено богословами Олександрійської катехетичної школи. Перший відомий керівник цієї школи – Пантена називав автором послання апостола Павла. Пантена цитує в Строматах його учень Климент Олександрійського, який приїхав до Олександрії в 180 р., а в 190 р. очолив школу. Щодо авторства ап. Павла писав так: «на думку блаженного пресвітера Пантени, Послання до Євреїв – праця ап. Павла, хоча той вважав за краще зберегти анонімність. Павло, посланий до язичників, не став через свою сором'язливість називатися апостолом євреїв, з поваги до Господа, а згідно з своєю діяльністю, бо він був проповідником і



апостолом язичників» [7, 213-214].

Далі Климент доповнює, що послання було написане єврейською, а переклав його на грецьку ап. Лука: «Послання до Євреїв, хоча і належить Павлу, але написано для євреїв єврейською мовою. Лука ж ретельно переклав його і передав еллінам, внаслідок чого в посланні є щось спільне з Діянням» [7, 214]. На думку Климента Лука переклав послання, щоб показати широту місіонерської праці ап. Павла і згідно з оригіналом не називав автора, хоча знав, що послання написане ап. Павлом.

Уперше це послання називається «Послання ап. Павла до євреїв», християнський письменник апологет III ст. по Р.Х. Тертуліан (155/165-220/240 рр.), указуючи на «це послання, про яке деякі говорять що є сумнівним, написане Павлом апостолом до євреїв, своїх краян, які вже були християнами і до тих, які ще не навернулися до Христа, свого Месії, котрого вони чекали. Про це свідчать і слова цього послання: «Бо не ангелів приймає Він, але приймає сім'я Аврамове. Тому Він повинен був у всьому уподібнитися братам, щоб бути милостивим і вірним первосвященником перед Богом, для умилостивлення за гріхи народу» (Євр. 2: 16-17). Де він звертається, пояснюючи виконання Старого Завіту» [10, 140]. Це він стверджує у творі Апологетик, де з 17-21 розділ пояснює, що юдеї мали перевагу над язичниками у сповіданні істинної віри. На сторінках цих розділів Тертуліан вперше говорить, що Священне Писання поділяється на книги Старого та Нового Завітів, а Послання ап. Павла до євреїв використовується для пояснення істинності віри під час старозавітної історії.

Тертуліан прагне показати, що християни вірять у Бога для якого усі люди є рівними. Євреї також не є виключенням, але їм Бог дав Закон, а язичникам філософію, котра веде до віри у справжнього Бога і спасіння людини. Тому в Посланні до євреїв ап. Павло прагне довести юдеям, що вони рівні разом з усіма людьми, Бог їх обрав для спасіння всього світу. Про що Тертуліан говорить так: «автор послання цього не проводить відмінності між

євреями та різними народами. Він розповідає про Мойсея, як поставленого Богом пророка: «браття святі, учасники в небесному покликанні, зрозумійте Посланця і Первосвященника сповідання нашого, Ісуса Христа, вірного Тому, Хто поставив Його, як і Мойсей, у всьому домі Його» (Євр. 3: 1-2). Над усім цим був Христос, як над домом, але дім Його – ми, що і говорить апостол: «а Христос, – як Син у домі Його; а дім Його – ми, якщо тільки сміливість і надію, якою хвалимося, твердо збережемо до кінця» (Євр. 3: 6) [10,141].

Посилаючись на цитати Послання до євреїв, Тертуліан пояснює, що Євангеліє Ісуса Христа для євреїв було відкрите ще за життя пророка Мойсея, котрий дав юдеям Закон Божий, символ їх богообраності. Але коли Христос Спаситель сповістив Євангеліє усім народам, і що богообрані – всі, немає більше ні юдеїв ні язичників, є лише християни. «А Євангеліє, – пояснює він, – було передане, як тим, які вийшли з Єгипту завдяки Мойсею. І апостол говорить у посланні про народ, а це юдеї і християни одночасно, бо «Ісус освятив Своєю Кров'ю всіх людей» (Євр. 13: 12)» [10, 142].

Отже, Тертуліан вважає і доводить, що тільки ап. Павло міг бути автором цього послання, та він не виключає, що воно могло переписуватися і змінюватися у тексті. Проте стиль і дух відповідає характеру ап. Павла, особливо це стосується зображення Ісуса Христа як Месії, бо Месія є священником, Його священством він замінить старозавітне левітське священне служіння. Священство Ісуса Христа – Месії передано у посланні вищим за всі старозавітні жертовні образи, так міг, як говорить Тертуліан, «переконати єврея тільки той, хто сам був юдеєм» [10, 145].

Отже, ще в древній Церкві існували сумніви стосовно авторства цього послання ап. Павла, котре передавалося з того часу і ввійшло в сучасну біблійну науку. Однак, критика авторства ап. Павла у цьому посланні збереглася на рівні сумнівів щодо його написання через не подібність у мові з іншими посланнями. Тоді як богословський зміст Послання до євреїв показує, що ніхто крім ап. Павла не міг його написати.

Але остаточне вагання стосовно походження й авторства апостола Павла у Посланні до євреїв були припинені у Церкві в епоху Вселенських соборів. Святитель Афанасій Олександрійський у творі – «39-те святкове послання на Пасху», сказане в 337 р., в Олександрійській церкві, подає Послання до євреїв як послання ап. Павла, у переліку з іншими його посланнями між Другим посланням до солунян (фессалонікійців) і Першим посланням до Тимофія [26, 134-135].

Цей твір святителя Афанасія став основою канонічного визнання Послання апостола Павла до євреїв у Церкві, тому перелік книг Нового Завіту, де було Послання до євреїв з авторством ап. Павла, згадуються у всіх канонічних постановках Вселенських і Помісних соборів, а також в кодексах книг Нового Завіту: ватиканському, синайському й олександрійському [34, 689].

З середини IV ст., цитує Послання до євреїв з посиланням на ап. Павла святитель Василій Великий, святитель Григорій Богослов, святитель Григорій Нісський та святитель Амфілохій Іконійський. Святителі Іоанн Золотоустий, Феодорит Кирський та Кирил Олександрійський написали повні тлумачення на Послання ап. Павла до євреїв. У західній Церкві це послання за авторством ап. Павла було визнано тільки в VI ст. спеціальним декретом папи Геласія (410-496 рр.) [77, 231].

Православна бібліїстика, та й взагалі всі вчення пов'язані з дослідженням Біблії як Слова Божого, чітко стверджують, що Послання до євреїв написане ап. Павлом. Хоча при цьому не заперечуються правдивість поглядів деяких отців та вчителів Церкви, що це послання було переписане та редаговане пізніше учнями ап. Павла, такими як апостоли Варнава, Тимофій, Силуан. Можливо вони зробили текст цього послання більш еллінізованим, бо християнство переважно приймали юдеї, котрі були вкорінені в еллінську античну культуру [93].

Втім, ліберальна бібліїстика, будучи популярною серед західних протестантських рухів, досі вважає, що автором цього послання є будь-хто тільки не апостол Павло. Така позиція заснована на поглядах Мартіна Лютера

(1483-1546 pp.), який був ініціатором та ідеологом Реформації у Католицькій Церкві. Щодо цього послання він говорив так: «Це Послання піднімає ряд проблем не тільки тому, що воно анонімне, але і тому, що незрозумілі його призначення і мета. Глибоке вивчення цих проблем вкрай важливе тому, що воно пов'язане з підходом до всього Послання з розумінням його аргументів. Крім того, його актуальність для нашого часу буде безсумнівно залежати від правильної оцінки його первісного призначення» [84, 12].

Лютер висловлював припущення, що автором був Аполос, людина, якій було під силу написати книгу подібного змісту і стилю: він прекрасно знав Священне Писання Старого Завіту і володів мистецтвом красномовства, був родом з Олександрії, яка славилася школою риторики. Аргументи на користь заперечення авторства ап. Павла Лютер бачив і у тому, що про це послання мало згадують християнські письменники до IV ст. Навіть богослови Олександрійської богословської школи, котрі перші сказали про авторство ап. Павла у Посланні до євреїв висловлювали сумнівні погляди. І про це Лютер так говорив: «З якоїсь причини Господь визнав за необхідне залишити ім'я автора невідомим. Цілком може бути, що саме Павло написав цей твір, але навмисно приховав своє авторство, щоб бути невідомим для євреїв, знаючи про їх ненависть до нього. А тому ніхто, впродовж століть, не говорив про це послання нічого, окрім Орігена, хоча він сам казав: «Хто написав це Послання, з усією визначеністю знає один лише Бог» [66,174-175].

Серед протестантських видань Нового Завіту, починаючи з XVI ст. аж до початку XX ст. були видання, де Послання до євреїв писалося без автора. На початку послання було коротеньке повідомлення: «Автор невідомий. Хто написав Послання до євреїв є найбільшою загадкою Нового Завіту» [68, 153].

Критики авторства ап. Павла у Посланні до євреїв посилаються на такі аргументи: 1) До II ст. на це послання не посилаються християнські письменники, відомості про нього до цього часу незначні й послання написане без вказівки на ім'я автора. 2) Сама назва «Послання до євреїв» з'явилося тільки у II ст., але у списку Мураторієвого канону 170-р. по Р.Х. його

немає, там лише тринадцять послань ап. Павла. Звідси вважають, що писання у древній Церкві не існувало Послання до євреїв як канонічна книга Нового Завіту. 4) Перші згадки про це послання і саме Послання до євреїв є у «каноні» сирійських гностиків, у гностика Маркіона [30, 416]. 5) В часи Реформації, з розвитком біблійних перекладів, було виявлено, що цитати Старого Завіту в цьому посланні використані з Септуагінти, а не з єврейського біблійного тексту. На це вперше звернув увагу Еразм Ротердамський, він і поставив під сумнів, що це послання писав ап. Павло. Цю версію критики використав М. Лютер, він висунув потім гіпотезу, що автором послання був Аполлос. Особливу підтримку ця гіпотеза отримала серед тих, хто підкреслює олександрійський фон Послання. З цього часу більшість протестантських видань Нового Завіту Послання до євреїв друкують без вказування на авторство ап. Павла, називаючи просто – «Послання до євреїв». Прикладом цьому є видання «Нової женеvської навчальної Біблії», де автор послання не називається [8,1458].

Проте критика авторства Послання ап. Павла до євреїв не дала чіткої відповіді та не вказала на того, хто був автором цього послання. З цього приводу існує декілька гіпотез:

1) Автором Послання до євреїв є апостол Варнава, про це вперше сказав Тертуліан, але пізніше висловив сумнів щодо написання ним послання. Біблійна критика прийняла цю гіпотезу, бо Варнава був юдеєм і левітом, добре знав віру Старого Завіту і супроводжував ап. Павла у подорожах. Але ця версія має суттєвий недолік, бо жоден автор християнської літератури до III ст. не вказує у назві, що Послання до євреїв написане апостолом Варнавою [30,417].

2) Автором послання є ап. Лука. Про це першим сказав Оріген, але не від себе. Він повторив погляд Климента Римського, який висунув припущення, що Послання до євреїв переклав на грецьку мову ап. Лука. Це версія отримала підтвердження в тому, що стиль грецької мови Євангелії від Луки та книги Діяння святих апостолів схожий з Послання ап. Павла до євреїв. Але ця версія також не є точною, бо всі книги Нового Завіту є схожими між собою. Послання

до євреїв є найбільш схожим у богословському значенні до Євангелії від Іоана [30, 418].

3) Послання до євреїв написав Климент Римський – ця версія походження була відомою також ще у час Орігена. У часи Реформації про неї заговорив Еразм Ротердамський (1469-1536 рр.), але її не прийняв М. Лютер, бо виявив більше відмінностей ніж подібності Послання до євреїв з творами Климента Римського. Автори обох творів мають різний стиль написання та богословське мислення [30,418].

4) Написати Послання до євреїв міг Силуан, апостол з числа 70-ти. Він добре знав грецьку мову і був з ап. Павлом у Римі під час суду в імператора. Якщо послання написане у Римі, то написати його міг тільки він, як цикл повчання ап. Павла до євреїв-християн. Але ця версія не має жодного історичного та літературного підґрунтя, у біблійній критиці вона провалилася [30, 418].

5) М. Лютер висунув гіпотезу, що Послання до євреїв написав Аполос, який був знавцем грецької мови та літератури. Послання до євреїв написане у стилі знавця грецької літературної творчості, тому автором є Аполос. Це твердження Лютера не отримало доведення в ранньохристиянській літературі [30,419].

б) Ліберальний теолог А. фон Гарнак на початку ХХ ст. вказав, що Послання до євреїв написала римська юдейка Прискілла (Діян. 18: 26). Але це не підтверджується текстом послання, котре вказує на автора чоловіка. У цей час також виникли версії про авторство послання апостолів: Філіпа, Тимофія та навіть Пресвятої Богородиці [30, 419]. Безґрунтовність цих версій призвела до того, що з'явилися погляди взагалі вважати це послання апокрифічною літературою, оскільки автор – невідомий. Але текст Послання до євреїв відповідає усім вимогам вважатися богонатхненною канонічною частиною книг Священного Писання Нового Завіту.

Через різні версії авторство Послання до євреїв приписувалося будь-кому з творців християнського віровчення, але не ап. Павлу. Останнім аргументом

критики приналежності послання ап. Павлу є твердження, що це послання має великий зв'язок з Старим Завітом, ап. Павло, котрий був в опозиції до закону Мойсея та обрядів юдаїзму не міг написати його, бо це суперечило його місіонерській діяльності як місіонера язичницьких народів [18, 413].

Але Послання до євреїв в перекладі книг Нового Завіту II ст. на сирійську мову, відомих як «Пешітто», у назві вказується на авторство ап. Павла – «Послання святого апостола Павла до євреїв» [Мецгер Брюс М. Новый Завет, 215].

Відомий вчитель та історик Церкви – Євсевій Кесарійський у творі «Церковна історія», котра датується IV ст., відзначав дуже високу богословську думку Послання до євреїв й зазначав, що його – послання, деякі громади Церкви не визнають, бо «не мали через гоніння можливість читати це послання, але тим, до кого воно написане, там воно прийняте як таке, що написане святим апостолом Павлом» [3, 292]. Далі він говорить, що християни від Палестини, Сирії, Єгипту та Малої Азії шанують це послання як написане ап. Павлом. Не має цього послання тільки серед християн Риму й Африки, тому вони його не визнають за твір апостола Павла [3,292].

Крім того, на доказ авторства ап. Павла у Посланні до євреїв вказує і рукописна спадщина. Німецький теолог і текстолог Костянтин Тішендорф (1815-1874 рр.), котрий відкрив Синайський кодекс книг Священного Писання Старого та Нового Завітів у 1844 р. показав, що Послання до євреїв у цьому рукописі, котрий датується III ст. по Р.Х., називає автором ап. Павла, саме послання знаходиться між Посланням до римлян і Посланням до колосян. Зауважимо, що це є найбільш ранній повний текст книг Нового Завіту, котрий показав за розміщенням у каноні Нового Завіту приблизну дату написання Послання до євреїв, це 60-64 роки по Р.Х. [25, 329-330].

Сам Тішендорф, після ретельного вивчення тексту, припускав, що Послання до євреїв могло бути написаним під диктування учнем ап. Павла Тертієм у Римі, коли апостол вирушив туди вимагаючи суду, як римський громадянин, у римського імператора. Та Тішендорф не сумнівався, що це

пошання написав ап. Павло, а щодо участі секретаря в написанні, то це було його припущення, бо Третій супроводжував його під час приватного життя у Римі, про нього ап. Павло згадує у Посланні до римлян (Рим. 16: 22) [25, 330].

Підставами виникнення сумнівів щодо авторства ап. Павло у Посланні до євреїв є те, що ап. Павло тут не згадує свого імені, як це є при вступі до його багатьох послань. Він також не говорить традиційне привітання Церкві до якої пише послання, відразу починає богословське повчання і говорить так, що це є від імені Бога. І цей стиль написання, пояснює Брюс Мецгер, спричинив сумніви щодо авторства, ніби «це богословський трактат, а не послання апостола» [50,172].

Далі Мецгер пояснює, що основний корпус послання хоч і містить практичні настанови, як це в апостола Павла буває, але вони між собою взаємодіють по-іншому, ніж в традиційних Павлових посланнях. Крім перерахованих, можна відзначити та інші суттєві відмінності Послання – вишукана грецька мова Послання наближається до кращих зразків класичної античної літератури, таку чисту грецьку мову не могли знати юдейські християни. Або його написав ап. Павло на єврейській та потім був його переклад на грецьку пізнішим автором, який добре знав ап. Павла. Бо всі старозавітні цитати більш наближені до Септуагінти, ніж до єврейського традиційного тексту, через що можна припускати, що між ап. Павлом та Посланням до євреїв є невідомий посередник [50,173].

Мецгер, дослідивши ранню християнську літературу та рукописи книг Нового Завіту до IV ст., довів, що Послання до євреїв було відоме пресвітеру Єрму, автору «Пастиря». Мученик Юстин, філософ також використовував Послання до євреїв, також використовував його святий Іриней Ліонський при написанні твору «Проти єресей», але з якихось причин не включив його до свого списку канонічних книг. Послання було відомо священномученику Іполиту Римському, а у творіннях Ігнатія Богоносця, Полікарпа Смирського присутні тільки натяки на Послання до євреїв. А Тертуліан єдиний західний християнський письменник до III ст., що називає автором Послання до Євреїв ап. Павла [50, 174].



Серед мужів апостольських, як довів Мецгер, свідчення з твору Климента Римського підтверджують апостольське походження послання, але імені автора послання він не згадує. Священномученик Климент цитує його у Першому посланні до Коринф'ян, місцями копіює думки ап. Павла. І якщо зважити, що Климента Послання до Коринф'ян написано в 95-96 рр., очевидно Римська церква використовувала його раніше, але це послання не приписувалося ап. Павлу [50,175].

Отже, Мецгер стверджує, що Послання до євреїв не було спочатку надписане іменем ап. Павла, бо таким був його первісний вигляд. Сам апостол не згадує, що є автором у цьому посланні, так і у назві про себе нічого не говорить. Текст Послання до Коринф'ян святого Климента Римського вказує, що Послання до євреїв було написано у Римі на межі 63-65 років, і що автором є ніхто інший як ап. Павло. Прослідковуючи історію новозавітного канону, Мецгер указав, що у східному християнстві проблема авторства Послання до євреїв закріпилася за ап. Павлом вже в III ст.

На заході невизнання канонічним це послання за авторством ап. Павла тривало до IV ст., але Тертуліан уже в III ст. визнавав його канонічною книгою ап. Павла, та редакцію послання і переклад на грецьку мову з єврейської, на якій було написано Послання до євреїв, приписував апостолу Варнаві, котрий володів уміло знанням грецької мови і був левітом. Через це він зміг точно грецькою мовою передати характер написання цього послання ап. Павлом [50, 176].

Але фактично, ще за блаженного Єронима Стридонського та блаженного Августина Іпонського, західне латиномовне християнство, хоч і визнавало це послання канонічною книгою Нового Завіту, але не приписувало авторство ап. Павлу. В часи життя святих пап Лева Великого та Григорія Двоєслова західна Церква визнала ап. Павла автором Послання до євреїв, ці святителі цитують це послання і називають автором ап. Павла.

В часи Реформації, з розвитком біблійних перекладів, було виявлено, що цитати Старого Завіту в цьому посланні використані з Септуагінти, а не з єврейського біблійного тексту. На це вперше звернув увагу Еразм Ротердамський, він і поставив під сумнів, що це послання писав ап. Павло.

Цю версію критики використав М. Лютер, висунув потім гіпотезу, що автором послання був Аполлос. Особливу підтримку ця гіпотеза отримала серед тих, хто підкреслює олександрійський фон Послання. З цього часу більшість протестантських видань Нового Завіту Послання до євреїв друкують без вказування на авторство ап. Павла, називаючи просто – «Послання до євреїв». Прикладом цьому є видання «Нової женеvської навчальної Біблії», де автор послання не називається [8, 1457].

Але остаточним переконанням в авторстві ап. Павла у Посланні до євреїв стала рукописна спадщина книг Нового Завіту, котру зібрав американський гірничий інженер, колекціонер і папіролог Альфред Честер Бітті (1875-1968 рр.). Він фінансував пошуки стародавніх папірусних рукописів, які викупляв для своєї колекції, серед якої є також найдревніші рукописи книг Нового Завіту. Послання до євреїв за каталогом колекції має номер Р46, воно є неповним, але самим раннім документом, де вказується, що автором Послання до євреїв є ап. Павло [50,181].

Всі рукописи книг Нового Завіту датуються написаними до III ст., папірус Послання до євреїв написаний у період 120-150 рр. і зберігається в Бібліотеці Честера Бітті в місті Дублін США. Рукопис на папірусі Послання до євреїв було знайдено у глиняних глечиках на одному з коптських цвинтарів неподалік від руїн давнього міста Афродітополіс, поряд з сучасним містом Атфіх в Єгипті. За іншою теорією рукопис послання зберігався біля міста Фаюм на території християнської церкви чи монастиря, що були зруйнованими, де серед руїн фундаменту віднайшлася скриня з рукописами книг Нового Завіту, серед яких було Послання до євреїв. 19 листопада 1931 року всі папіруси Нового Завіту вперше були представлені публіці, потім опубліковані та видані у 8-ми томах під назвою «Біблійні папіруси Честера Бітті» з 1933 по 1958 роки [50, 181]. Видання цих рукописів книг Нового Завіту зробило переворот у перекладі Біблії, всі подальші переклад новозавітних книг робилися з врахування цих папірусів. Цікавим є те, що серед усіх папірусів книг Нового Завіту Послання ап. Павла до євреїв розміщується після Послання до римлян, тобто це вказує на хронологію його написання серед послань ап. Павла.

Сучасне розміщення Послання до євреїв з невідомих причин у Новому Завіті стоїть останнім серед усіх послань ап. Павла після Другого послання до солунян.

## **2.2. Мета і причина написання, проблема адресату Послання до євреїв**

Зміст Послання до євреїв показує, що мета написання послання є спільною для інших його послань. А саме укріпити християн у вірі в Ісуса Христа, як Спасителя світу й Сина Божого, тільки у цьому посланні ап. Павло використовує переконання, котрі раніше не задіював, а це те, що Ісус Христос вершина одкровення Бога світові (Євр. 1: 1-4), Він вище ангелів (Євр 1: 4 – 2: 18), вище пророка Мойсея (Євр 3: 1-6), Ісуса Навина (Євр. 4: 1-13), вище старозавітного священства (Євр. 4: 14 – 5: 10), щоб надихнути їх на терпіння в скорботах і в період гонінь [32, 466].

І навколо цих тем розгортається розуміння причини написання – це досконалість людського життя, яке не можливе без християнської віри та слова «досконалий», що його ап. Павло використовує постійно у цьому посланні (Євр 2:10; Євр.5:9; Євр.7:19,28; Євр.9:9; Євр.10:1,14; Євр.11:40; Євр.12:23).

«Досконалість є метою життя християн (Євр 6:1), і у цьому християни уподібнюються Ісусу Христу, який досяг досконалості через страждання (Євр. 2:10). Досконалість пов'язана з покірністю волі Божій (Євр. 5:8), вона може бути досягнута кожним віруючим завдяки Жертві Христовій (Євр. 10:14)» – вказує Іоан Каравідопулос, пояснюючи, що це є стрижень Послання до євреїв [36, 175]. Але у цьому посланні досконалість, як він далі говорить, означає долю людини у Церкві, де вона здобуває святість через віру в Ісуса Христа. Тому заклик до досконалості є закликом бути віруючим всеціло віддавши себе Богові [36,176].

Втім, зміст послання також вказує, що ап. Павло писав його не тільки суто для євреїв. Наприклад у тексті (Євр. 6: 1-2) він згадує про «початки вчення Христового», далі говорить про покаяння від смертних чи мертвих учинків й про віру в Бога, котра має бути незалежно від способу життя людини. Вчення ап. Павла про віру в цьому посланні є найбільш чітким і абсолютним, життя людини та її праведність він ставить у залежність від віри у Бога: «Глядіть, браття, щоб не було в кого з вас серця лукавого і невірного, аби вам не

відступити від Бога Живого» (Євр. 3: 12), подібний сенс вчення про віру можна побачити і в таких виразах (Євр. 3: 19; 4: 2). Повчаючи про віру, він не закликає юдеїв до покаяння, як це робить до язичників у інших своїх посланнях, він просить їх повірити у Христа, як це зробили язичники, коли побачили спасительну силу Євангелії. З цією метою він звертається до юдеїв, говорячи так: «Згадайте попередні дні ваші, коли ви, будши просвічені, витримали великий подвиг страждань, то самі серед ганьби й скорбот, будши видовищем для інших, то поділяючи участь інших, які були в такому ж стані» (Євр. 10: 32-33). Можна сказати, що у вчення про віру ап. Павло ставить у приклад язичників для взірця перед юдеями, але головна думка послання зводиться до того, що Ісусі Христі об'єдналося все людство, ставши богообраним[92].

І у цьому посланні ап. Павло переконує юдеїв-християн не боятися входу язичників до Церкви. Він звертається до них із словами послання, котре сам називає «словом повчання» (Євр. 13: 22). Далі за містом цитати виражає думку до них скоро прийти і розказати про свої враження у наверненні язичників та отримання одкровення від Бога щодо апостольської своєї місії. До кого він точно звертається у цьому посланні не можна сказати, можливо це вся Церква у Палестині чи Єрусалимі, проте точно відомо з послання, що цій общині був відомий його учень Тимофій, апостол із числа сімдесяти (Євр. 13: 19-23) [92].

Із цього приводу блаженний Феодорит Кирський говорить: «Хто є адресатом послання невідомо, однозначно це юдеї-християни. Проте існують

декілька поглядів щодо цього, найперша версія, що ап. Павло звертається до священників чи духовенства Єрусалимської Церкви» [92].

Євреї, які прийняли Христову віру, а згодом під натиском переслідувань і зовнішньої привабливості старозавітних традицій та обрядів покинули Церкву. Але, як зрадники від юдейської віри, вони не могли відкрито повернутися до старозавітного юдаїзму. Можливо вони переховувалися, і серед них були пресвітери та диякони, проте всі переживали моральну кризу через відступництво. Апостол Павло, щоб підтримати їх і стимулювати повернутися до Церкви, написав це послання, яке сам називає «слово повчання; я ж не багато і написав вам» (Євр. 13: 22). Де він застерігає від небезпеки віровідступництва і заохочує витривало зберігати віру Нового Завіту, що її встановив на місці старої Ісус Христос [13,21].

І як пояснює причину написання Феодорит Кирський: «Автор Послання до євреїв писав людям, які зіткнулися з необхідністю ухвалення остаточного «безповоротного» рішення: Чи повинні вони дотримуватися відомої повсякденності юдейської релігії? Врешті-решт, юдеї користувалася офіційним захистом Риму і мали тисячолітні традиції, котрі їм не заборонялися в складі язичницької імперії, адже юдеї слухняно платили податки і утримували римські легіони на свої території. Вони жили спокійно зберігаючи свою культури, тоді як християни відміняли їх традиції, переслідувалися владою, але їх число збільшувалося як в Палестині, так і за її межами. Тому юдеї задумувалися над такими питаннями: Чи вони повинні ризикнути і приєднатися до зростаючої кількості людей, які називали себе християнами?» [92].

Отже, читачі Послання до євреїв потребували переконливих причин для вибору на користь християнства. У той час нові і нові навернені християни виганялися із синагог, кидалися в темниці і навіть піддавалися тортурам. Чи варто було ризикувати заради віри в Христа? Такий погляд щодо причини й адресату написання доводить провідний дослідник і екзегет Нового Завіту Томас Райт, указуючи наступне: «Послання до євреїв, схоже, мало на меті підштовхнути таких людей до ухвалення остаточного рішення в той або інший

бік. Пункт за пунктом автор демонструє, як Христос удосконалив традицію. Послання до євреїв – це не голослівний аргумент, чому Християнство краще ніж старозавітний юдаїзм. Нова віра вартує будь-якого ризику. Спеціально для читачів-євреїв автор старанно цитує уривки зі Старого Завіту, всього більше 80 разів. Подібно до адвоката, він розглядає справу Христа, проте він проявляє емоції, які відповідають питанням життя і смерті, що піднімаються» [64, 10].

І на те, що послання адресоване євреям-християнам й відступникам юдеям від християнської віри, вказують такі вислови ап. Павла: «Тому ми повинні бути особливо уважні до того, що чули, щоб не відпасти. Бо коли слово, сповіщене через ангелів, було тверде і всякий злочин і непослух одержували справедливую кару, то як ми уникнемо, не подбавши про таке спасіння, яке, будучи спочатку проповідане Господом, ствердилось у нас тими, хто чув від Нього» (Євр. 2: 1-3); «Згадайте попередні дні ваші, коли ви, будучи просвічені, витримали великий подвиг страждань, то самі серед ганьби й скорбот, будучи видовищем для інших, то поділяючи участь інших, які були в такому ж стані; бо ви й моїм кайданам співстраждали, і розграбування майна вашого прийняли з радістю, знаючи, що є у вас на небесах майно краще і неминуще. Отже, не покидайте уповання вашого, яке чекає велика нагорода» (Євр. 10: 32-35). Крім цього у Посланні до євреїв ап. Павло декілька разів перериває виклад зверненнями, де пояснює, що важливість сповідувати християнську віру перед загрозою небезпеки, котра чекає на відпалих у тогочасному світі (Євр. 3: 7-8; 5: 11; 10:26-27; 12: 25) [57, 17-18].

Текст Послання ап. Павла до євреїв у деяких місцях вказує, що він звертається до колишніх рабинів, які прийнявши християнство стали пресвітерами й дияконами Церкви. Саме це можна помітити на цитаті з книги Діяння святих апостолів: «І ширилося слово Боже, і вельми збільшувалося число учеників у Єрусалимі; і дуже багато священників скорилося вірі» (6: 7). Як відомо, перша християнська громада через декілька років увійшла у конфлікт з юдеями, так, під загрозою переслідування священники-юдеї покинули Єрусалим і залишалися поза своєю громадою. Особливо можливим це могло бути у період

від 40го по 44-ий рік по Р.Х., коли внук Ірода Великого Ірод Агриппа царював в Юдеї з 37го по 44ий роки [45, 96]. Він був ревним прихильним юдаїзму, під переконаннями садуккеїв та фарисеїв почав переслідувати християн. Про нього розповідає 12 розділ книги Діяння святих апостолів, коли він стратив апостола Якова, першого патріарха Єрусалимської церкви і брата Господнього за тілом, і заточив в темницю ап. Петра. Згодом Ірод Агриппа був покараний за неповагу до Бога, фактично за те, що у безумстві себе обожнив (Діян. 12: 42-43) [43, 221]. Через гоніння юдеї-християни покинули Єрусалим, за межі Палестини вони не могли піти, очевидно оселилися у міста на узбережжі Юдеїв, а саме в Кесарії, Антіохії, Газі, Мегідоні тощо. Точно визначити не можливо, але вони дуже переживали свій відхід від Церкви, навіть можливо подумували повернутися до сповідання юдейської релігії, невиключно, що такі випадки були відомі ап. Павлу. Через гоніння і переслідування юдейські християни почали розчаровуватися у християнській вірі, бо ще не укріпилися в ній остаточно і їх розсіяні громади зменшувалися віруючими. Саме щоб зупинити повернення до юдаїзму, ствердити та укріпити у вірі написав це послання ап. Павло. І доказом його авторства є мета цього послання, яке він обґрунтовує та пояснює в такій частині тексту Послання до євреїв (10:19-39):

«Отже, браття, маючи дерзновення входити до святилища через Кров Ісуса Христа, дорогою новою і живою, яку Він знову відкрив нам через завісу, тобто плоть Свою..., будемо триматися сповідання надії неухильно, бо вірний Той, Хто обіцяв; будемо уважними один до одного, заохочуючи до любови й добрих діл, не будемо залишати зібрання свого..., якщо той, хто зрікся закону Мойсеєвого, при двох чи трьох свідках, без милосердя карається смертю, то на скільки тяжчої кари, гадаєте, заслужить той, хто зневажає Сина Божого і не шанує як святиню Кров завіту, якою освячений..., згадайте попередні дні ваші, коли ви, будвши просвічені, витримали великий подвиг страждань..., праведний вірою живий буде; а коли хто вагається, не благоволить до того душа Моя. Ми ж не з тих, що вагаються на погибель, але стоїмо у вірі на спасіння душі».

Щоправда, історично про таку общину юдеїв-християн ні чого не відомо. Критик авторства ап. Павла у Посланні до євреїв указують на умовність такої гіпотези, адже про такі християнські громади Палестини нічого не відомо. Про те щодо християнства в Палестині та стану Єрусалимської церкви після 45 року взагалі відомо дуже мало, крім імен єпископів Єрусалиму та років їх служіння, котрі з'явилися тільки в IV ст. Як вказує російська дослідниця І.Левінська, котра звертає увагу щодо вирішення цього питання на події в Палестині у період 66-70 років. Коли тривала так звана «юдейська війна», повстання юдеїв проти Римської імперії, то юдеї-фарисеї, котрі залишилися після цього повстання, доклали максимум зусиль, щоб ліквідувати всі ознаки тут християнської віри. Християни в Палестині заявили про себе тільки в II ст., центром їх Церкви було місто Кесарія, значення ж Єрусалиму як головного християнського центру було стверджено тільки в IV ст. завдяки діяльності імператора Костянтина Великого та його матері Олени [45,98].

Але такі общини юдеїв-християн існували, адже ап. Павло до них звертається і пише послання. Хоча крім цього послання про такі випадки більше ні чого не відомо, за виключенням повідомлення апостола Луки в книзі Діяння святих апостолів (6: 7). Та якщо заглибитися детально у текст книг Нового Завіту, написаних ап. Лукою, то стає помітно, що він, наприклад, у Євангелії часто описує зв'язок християнства з старозавітним священством. Особливо це видно на історії народження Ісуса Христа та участь священника Захарії у цьому (Лук. 1: 5), у причті про милосердного самарянина (Лук. 10: 31); у зціленні десятиох прокажених (Лук. 17: 14). У Євангелії від ап. Луки апостол часто вдається до виділення священних місць таких як Єрусалимський храм, про який він згадує на початку Євангелія (Лук. 1: 9), під час події стрітення у храмі (2: 22-38), під час дитинства Ісуса Христа, як він був отроком у храмі в «Домі Батька Свого» (Лук. 2: 41-50), під час сорокаденного спокушування Христа лукавим також було йому видіння про храм (Лук. 4: 9), про храм згадується і під час придушення Пілатом бунту юдеїв, де їх кров змішалася з кров'ю тварин жертвних (Лук.13:1-5), храм має особливе місце у причті про митаря і



фарисея (Лук. 18: 9-14), завершується Євангелія також згадуванням про храм Єрусалимський (Лук. 24: 53). Майже у кожному розділі свого Євангелія ап. Лука згадує храм Єрусалимський, і без виключення це також простежується і в книзі Діяння святих апостолів. З проповіді учнів у храмі починається зібрання Церкви (Діян. 2: 46; 3: 1; 5: 12), перша Церква, як згадує Лука в Діяннях, дуже залежала від Єрусалиму, бо це був перший географічний центр християнства. Навіть існує твердження, що апостоли у перші десятиліття святкували Пасху тільки в Єрусалимі, де на місці воскресіння Господа Ісуса Христа звершували богослужіння та святкування. Ймовірно, що ця традиція припинилася після Апостольського собору в Єрусалимі в 50/51 році. Але ап. Павло всі свої місійні подорожі починав з Єрусалиму і звершував їх приходом на святкування Пасхи, принаймні так було під час перших трьох його місій [45,100-102].

Подібні дієства між Церквою та Єрусалимським храмом ап. Лука пов'язує з Церквою та старозавітним юдейським духовенством. Він, наприклад, на відміну від усіх синоптиків, дуже акцентує увагу на участі юдейського духовенства в розп'ятті Господа. Особливо виділяє участь первосвящеників у переслідуванні Церкви та апостолів у книзі Діяння святих апостолів (Діян. 4: 6; 5: 17, 21, 24, 27; 7:1; 9:14; 22:5; 23:2; 24:1; 25:2; 26:10-12). Таким чином, ап. Лука не випадково акцентує на цьому увагу своїх новозавітних книг, він показує важливу історичну деталь, що замість устрою Старого Завіту діє Новий Завіт – Церква, котра усіх людей світу об'єднує, а не розділяє. Між тим лише старозавітні юдеї вважали себе винятком і богообраність приписували тільки собі, поділяючи людство на обраних, тобто себе, та інших – язичників, які повинні бути у їх владі [80, 123].

Схожі аргументи на протидії Нового Завіту Господа Ісуса Христа та Церкви виражає ап. Іаон Богослов. У своєму Євангелії, він більшу частину подій з життя Спасителя прив'язує до старозавітних юдейських свят, серед яких першість належить Пасці. Він часто передає повчання Христа у храмі (Ін. 3: 12-17; 2: 5-20; 4: 20; 6: 4; 11: 18-19). Він єдиний з євангелістів говорить, що Христос під час земного месіанського служіння тричі святкував Пасху в

Єрусалимі, протягом цих днів творив чудеса і виголошував повчання. Тому, пов'язування Ісуса Христа з старозавітним храмом і священством є не випадковим, це зроблено для того, щоб проказати особливість місії Ісуса Христа, як Месії – Первосвященника. В Іоана Богослова образ Господа наділений саме таким священними властивостями, і ці образи ап. Павло відтворює у Посланні до євреїв, указуючи на головну роль Христа-Первосвященника у єдності між Старим та Новими Завітами [76, 123-124].

Порівнюючи книги Нового Завіту ап. Луки та ап. Іоана Богослова можна чітко побачити загальну картину і фон, у якому писалося Послання до євреїв, де простежується необхідність написання такого послання для укріплення віри юдеїв-християн й тих, які під навіюванням сумнівів, зрадили християнську віру [83, 52]. Для такої аудиторії ап. Павло писав це послання, де він показує Ісуса Христа не в образі євангельського благовістя, а як Того, Хто виконав обітниці та умови Завіту. Автор говорить про переваги жертви Христа над старозавітними жертвоприношеннями, через кров його усі стали рівними перед Богом і достойними служіння Господу: «то тим більше Кров Христа, Який Духом Святим приніс Себе непорочного Богові, очистить совість нашу від мертвих діл для служіння Богу Живому і істинному!» (Діян. 9: 14). Після жертви Христа тваринні жертви не повинні приноситися більше Богові, всі жертви мають бути духовними, ці жертви угодні Богові: «ні жертви, ані принесення, ні всеспалення, ні жертви за гріх, які приносяться за законом, Ти не захотів і не благозволив» (Євр. 10: 8); «будемо через Нього безустанно приносити Богу жертву хвали, тобто плід уст, що прославляють ім'я Його. Не забувайте також добродійности і спілкування, бо такі жертви благоугодні Богу» (Євр. 13: 15-16). З цих цитат видно, що старозавітне священство Ісус Христос не відмінив, Він перевів його на вищий, інший рівень. Бо до Христа тільки один раз священник міг увійти за завісу храму Єрусалимського до Святе святих, то після Нього кожен став достойний цього: «яка для душі є неначе якір безпечний і міцний і входить аж до середини за завісу» (Євр. 6: 19); «При такому влаштуванні, до першої скинії завжди входять священники відправляти

Богослужіння; а до другої – раз на рік один тільки первосвященик, не без крові, яку приносить за себе і за гріхи народу» (Євр. 7: 6-7); «браття, маючи дерзновення входити до святилища через Кров Ісуса Христа, дорогою новою і живою, яку Він знову відкрив нам через завісу, тобто плоть Свою, і маючи великого Священика над домом Божим» (Євр. 10: 19-20). Наступні дві цитати чітко вказують, що читачі цього послання мають остаточно розірвати будь-які стосунки з Єрусалимським храмом й старозавітним жертвоприношенням, оскільки воно є відміненим через свою недосконалість: «Цим Дух Святий показує, що ще не відкрита путь у святилище, доки стоїть перша скинія. Вона є образ теперішнього часу, за якого приносяться дари і жертви, які не можуть зробити досконалим у совісті того, хто служить» (Євр. 9: 8-9); «Закон, маючи лише тінь майбутніх благ, а не сам образ речей, одними й тими ж жертвами, які щороку постійно приносяться, ніколи не може зробити досконалими тих, що приходять з ними. Інакше їх перестали б приносити, бо ті, що приносять жертву, один раз очистившись, не мали б уже ніякої свідомости гріхів» (Євр. 10: 1-2).

Отже, читачі Послання ап. Павла до євреїв знаходилися і проживали в Палестині та були членами Єрусалимської церкви, для котрих розмовною мовою була грецька. Життя цих християн ап. Павло описує так ніби це євреї, котрі увійшли до обітованої землі після звільнення з єгипетського рабства. Для них ап. Павло вказує на важливість завіту з Богом і значення цього завіту для пізнання Месії Ісуса Христа.

### 2.3. Відмінність послання від інших послань ап. Павла

Зміст Послання до євреїв показує те, що це послання ап. Павла є особливим, воно є не те щоб відмінним, а лише не схожим до його інших новозавітних книг. Його особливою рисою є насиченість богословським вченням у поясненні Старого Завіту. Але це послання не богословський трактат, в ньому ап. Павло прагне пояснити значення викупного подвигу Ісуса Христа через старозавітний образ Месії. Без сумніву Ісус Христос – це Месія ізраїльського народу, але старозавітний образ Христа як Месії на час життя Спасителя не відповідав месіанським ідеям тогочасного ізраїльського народу. Юдеї часів Нового Завіту очікували Месію як царя, тому образ Месії ап. Павло викладає у вчення про Нього як первосвященника і пророка Нового Завіту. В такий спосіб ап. Павло хоче їх відвернути від виконання обрядових законів Старого Завіту, і для цього п'ять разів звертається у посланні до ізраїльського народу. Відповідно існує погляд поділяти це послання за змістом на п'ять частини, котрі є відмінними за темою звернення: 1) 1 – 2: 1-4; 2) 2: 5 – 4: 13; 3) 4: 14 – 6: 20; 4) 6: 21 – 10: 39; 5) 11 – 13 [90, 176-177].

У першому зверненні ап. Павло говорить про того, хто прийняв закон на Синаї через посередність ангелів. Друге звернення розповідає про причину загибелі представників ізраїльського народу через невір'я під час сорокарічної подорожі пустелею. Третє звернення говорить про значення знання Слова Божого чи Закону Старого Завіту для спасіння за вірою. Четверте звернення – це вчення про Ісуса Христа як справжнього первосвященника, через яке ап. Павло закликає юдеїв до покаяння за вірою. П'яте звернення пов'язує покаяння за вірою з подвигом спасіння, котре здійснив Ісус Христос – Месія на власному прикладі життя. Своїх читачів ап. Павло закликає звернути на це увагу, для кращого переконання в кожному зверненні порівнює образ Месії у книгах Старого Завіту з новозавітними прообразами [90, 177].

І Месія, у цьому посланні, страждає за розкриття справжньої віри, страждає за спасіння грішників, особливо це помітно в 11 розділі. В 12 розділі ап. Павло показує, що втілення Месії в Ісусі Христі – це шлях від рабства закону до свободи, котрий у Старому Завіті пройшов ізраїльський народ від гори Сінай до гори Сіон – місце побудови Єрусалимського храму, котрий

прообразував собою Церкву Христа, до якої через віру увійшло все людство: «Але ви приступили до гори Сиону і до міста Бога Живого, до Єрусалима небесного і до безлічі ангелів, до торжества собору й Церкви первородних» (Євр. 12:22-23).

Виклад Послання ап. Павла до євреїв є цілісним і нерозривним поясненням значення Старого Завіту, котрий вів до життя у Новому Завіту – у Церкві, де Ізраїль старозавітний став вільний від закону і людство від гріха. Ця діалектика

свободи через віру пов'язана тематично з такими темами послання: віра (Євр. 3: 12,4:3,6:12,10:22); терпіння (Євр.6:2,15,10:32,36,12:1-3); виконання Слова Божого (Євр.2:1-4,4:2,3:12-13,12:25); страждання для спасіння (Євр.10: 32-35, 12: 2-11) і звільнення з рабства гріха (Євр. 12: 18-24) [90, 178].

Образ Месії Господа Ісуса Христа ап. Павло доводить Його перевагами над ангелами (Євр. 1-2), над левитським священством (Євр. 4), над пророком Мойсеєм (Євр. 2: 2; 3: 5; 7: 11). Цими поясненнями, як говорить Феодорит Кирський: «апостол хоче показати вищість Ісуса Христа над старозавітним законом, тому послання в христологічному аспекті поділяється на дві частини. У першій Господь Ісус Христос є вищим над усіма боговибраними особами періоду Старого Завіту, а в другій – Його боговтілене походження має бути доказом Його месіанської істинності» [92].

Описуючи Ісуса Христа вище за ангелів, ап. Павло вказує на їх призначення – служити Богові для спасіння людей, так як вони були учасниками і свідками отримання Мойсеєм старозавітного закону (Євр. 2: 2). Потім йде порівняння Христа з пророком Мойсеєм, але якщо найбільшому пророкові корилися не всі люди, то Месії Христу буде підвладне все людство (Євр. 3: 7-19). Христос є справжній Месія, Він не тільки звільнив народ від рабства гріха. Він дав спокійне життя, життя, котре євреї чекали під час життя в Обітованій землі, але не отримали. Це спокій дав тільки Христос-Месія у Церкві християнам через своє священством, бо Він істинний Первосвященик (Євр. 4: 4-10). Священством Месії не небесне, а земне, воно досконаліше, оскільки жертва була принесене один раз і на все заради людства (Євр. 10: 13-19) [85,274].

Послання ап. Павла до євреїв написане для юдеїв, які вагалися між вибором християнства та юдаїзму. І задля переконання, автор цього послання вдається до багатьох символів із Старого Завіту про які він раніше не згадував у решті своїх послань, бо ці символи могли зрозуміти тільки юдеї, для язичників ж вони були невідомими та незрозумілими. Ап. Павло говорить у цьому посланні не про Ісуса Христа як Спасителя, тут Христос – це Месія, старозавітна жертва, істинний

пророк і Син Божий, не в якості Логосу, а як надлюдина, котра є обоженною за вибранням Господнім. Відповідно образ Месії – жертви заради освячення людства є центральним, з ним пов'язані усі образні розповіді у посланні.

У Посланні до євреїв в основному увага концентрується на релігії євреїв, порівнюючи її з християнством. Ап. Павло не говорить про відмінності та переваги християнства, наголос ставиться на тому, що хто сповідує Старий Завіт повинен прийняти Ісуса Христа як Месію, тобто Бога і Спасителя світу [88, 114]. Богослів'я цього послання повністю ґрунтується на тлумаченні книг Старого Завіту, як указано в тексті послання: «важко витлумачити, бо ви зробилися нездатними слухати. Бо, зважаючи на вік, вам належало бути вчителями; але вас знов треба вчити перших початків слова Божого, і для вас потрібне молоко, а не тверда страва» (Євр. 5: 11-12). Але ап. Павло тлумачить Старий Завіт через книги Нового Завіту, особливо на євангельському образі Господа Ісуса Христа. Для нього Христос – це єдине правильне джерело пояснення книг Старого Завіту, про Нього розповідають усі символи старозавітної віри. Щоб донести цю думку до ізраїльського народу ап. Павло відмовляється від образу універсальності християнської віри для всього людства і переходить до розкриття ідеї, що Ісус Христос є нащадком Авраама, він не новий Адам як це є в (Рим. 5: 12-21; 1 Кор. 15: 45-49; Кол. 1: 19-20; Еф. 1: 22-23). Ісус Христос є нащадком патріарха Авраама, тобто Він Той, Який повинен успадкувати його спадщину і богообраність ізраїльського народу через це не відмінюється (Євр. 2: 16-17; 7: 5; 10: 30; 11: 25) [88,115-116].

Ап. Павло, як правовірний юдей, називає у цьому посланні язичників – «грішниками» як називали їх юдеї, вважаючи недостойними сповідувати істинну віру. Лише євреї були вибрані Богом і вони спасенні через Ісуса Христа Месію, Котрий виконав усі старозавітні обітниці, ставши жертвою за гріхи, як цього вимагав старозавітний закон, бо жертви тварин не прощали гріхів (Євр. 10: 11). Ісус Христос став жертвою, через те що Він був юдеєм, і цю жертву Він приніс заради євреїв та їх спасіння, значить Він найперше врятував юдеїв, і лише потім язичників, які у Нього увірували. Концепція спасіння, таким чином,

вказує на першість юдеїв у Церкві, а не язичників, але у цьому посланні основа спасіння жертва Христа за людство. Тоді як у інших посланнях ап. Павло доводить, що спасіння здійснюється через благодать Божу: «Бог, багатий милістю з великої Своєї любові, якою нас полюбив, і нас, мертвих за злочини, оживотворив з Христом, – благодаттю ви спасенні, – і воскресив з Ним, і посадив на небесах у Христі Ісусі ... Бо благодаттю ви спасенні через віру, і це не від вас, це – Божий дар: не через діла, щоб ніхто не хвалився» (Еф. 2: 4-8) [81, 22-24].

В інших посланнях ап. Павло пояснює віру як засіб спасіння, але у цьому посланні пояснення віри він обґрунтовує як невидиму дію Божої благодаті, що наприклад помітно із таких цитат: «Віра ж є здійснення очікуваного і впевненість у невидимому» (Євр. 11: 1); «Вірою Ной, діставши одкровення про те, що було ще невидиме, побожно приготував ковчег для врятування свого дому» (Євр. 11: 7); «Вірою жив він на землі обітованій як на чужій, і жив у наметах з Ісааком та Яковом, співспадкоємцями тієї ж обітниці» (Євр. 11:9); «Вірою по народженні Мойсея батьки ховали його три місяці, бо вони бачили, що дитина дуже гарна, і не злякалися царського повеління» (Євр. 11: 23). Загалом весь 11 розділ Послання до євреїв говорить про віру як силу, котра рятувала старозавітних праведників, патріархів, пророків і царів, і була їх невидимим захистом у надзвичайних ситуаціях у житті. Тобто, тут можна розуміти, що віра не є властивістю людської природи, але як дар Божий, що була надана старозавітним вибраним людям з ізраїльського народу як символ їх богообраності. Ап. Павло переконує юдеїв, що вони вибрані Богом, свідчення цьому їх віра, через яку він їх спасає від страждання та від язичницьких народів: «А без віри догодити Богові неможливо, бо треба, щоб той, хто приходить до Бога, вірував, що Він є, і тим, хто шукає Його, дає винагороду» (Євр. 11: 6).

Тому в Посланні до євреїв є відсутні визначення про Бога у теологічних категоріях про «Бога як Всесильну Любов», що відкрита для всього людства. Наприклад, що можна побачити у посланні до Коринф'ян: «Благословен Бог і Отець Господа нашого Ісуса Христа, Отець милосердя і Бог усякої втіхи, Який



втішає у всякій скорботі нашій, щоб і ми могли втішати тих, хто перебуває у всякій скорботі, тією втіхою, якою Бог утішає нас самих» (2 Кор. 1: 3-4); «втім, браття, радуйтеся, довершуйтеся, утішайтесь, будьте однодумні, мирні, – і Бог любови й миру буде з вами» (2 Кор. 13: 11). Втім, у цьому посланні помітна зовсім інша сторона розуміння Всемогутності Бога, тут Бог є Богом «Старого Завіту», Він Всесильний Суддя, на що вказує така цитата: «Якщо ви терпите кару, то Бог поводить з вами, як із синами. Бо хіба є який син, якого не карав би батько? Коли залишаєтеся без покарання, для всіх загального, то ви діти не законні, а не сини... Отже, ми, приймаючи царство непохитне, охороняймо благодать, якою будемо служити благоугодно Богові з побожністю і страхом, тому що Бог наш – вогонь, що поїдає» (Євр. 12: 7-8, 28-29) [72, 36]. Або Бог – це вічна відплата людині за її діла, Бог не може бути милосердним до грішника, Він обов'язково його карає справедливо: «Ми знаємо Того, Хто сказав: «У Мене помста, Я відплачу, – говорить Господь». І ще: «Господь буде судити народ Свій». Страшно впасти в руки Бога Живого!» (Євр. 10: 30-31) [72,36].

Коли в інших послання ап. Павло доводить, що Бог – це Батько, як це виражається в євангельському благовісті Спасителя Ісуса Христа, тобто у вченні про Бога-Отця, що паралельно відображене у всіх його апостольських писаннях (Рим.1:7; 1Кор.8:6; 2Кор.11:31; Гал.1:3-4; Еф.1:12, 5:20, 6:63;

Флп.1:20; 1Тим.1:2; 2Тим.1:2; Тит.1:4). То у Посланні до євреїв хоч і говориться про усиновлення віруючих людей Господу (Євр. 2: 11-16; 12: 5-11), але лише в одному місці тексту Бог називається «Отцем духів»: «До того ж коли ми, будучи корені плотськими батьками нашими, боялися їх, то чи не значно більше повинні покоритись Отцеві духів, щоб жити?» (Євр. 12: 9). Це місце не зовсім зрозуміле у відношенні стосунків між Богом та людиною через віру, можливо тут говориться про ангелів, бо «думами» у посланні ап. Павло називає ангелів (Євр. 1: 14) або душі праведних людей, про яких він говорить так: «Але ви приступили до гори Сиону і до міста Бога Живого, до Єрусалима небесного і до безлічі ангелів, до торжества собору й Церкви первородних, на небесах написаних, і до Судді всіх – Бога, і до духів праведників досконалих» (Євр. 12: 22-23).

Текст дає декілька варіантів для розуміння, але зміст цих цитат можна зрозуміти, що Бог є Отцем для тих, які вірять у Нього, для Церкви «досконалої» – торжествуючої [72, 37]. Можливо тут ап. Павло утішає віруючих юдеїв-християн триматися віри і надіятися на Бога, як це робили старозавітні віруючі, котрі очікували приход Месії. Нинішнім віруючим, новозавітним, потрібно не зрадити віру у Нього як Месію, тому як говорить архієпископ Аверкій (Таушев) у тлумаченні на це послання: «ап. Павло прагне через старозавітні образи і прообрази показати аналогію значення віри для спасіння. Кожного разу, коли у посланні він говорить про Старий Завіт, він говорить про Бога, Котрий спасає «віруючих» [11, 614]. Звідси і зв'язок у Посланні ап. Павла між вірою і благодаттю, Бог спасає віруючих, але віра і є засобом сходження на них благодаті. Тому ап. Павло у Посланні до Євреїв говорить про тих святих особистостей на яких діяла благодать Божа, їх віра наближала пришестя Месії – Господа Ісуса Христа.

Відмінність цього послання від інших новозавітних послань ап. Павла не говорить про нього як не автора цього послання. Навпаки відмінності у богословському вченні Послання до євреїв є ознакою його авторства. Ніхто крім ап. Павла не міг провести аналогію між Старим і Новим Завітами, котру здійснив він, показавши, що християнське розуміння Бога-Отця, догматична система викуплення на хресній жертві Ісуса Христа людини від гріха та універсальність віри визначається покаяттям і очищенням від гріха, яке відкрите було на житті старозавітних особистостей та у події їх життя. Тільки у Посланні до євреїв ап. Павло звертається не до язичницьких народів тогочасної грецької та римської культури, він пояснює Старий Завіт для ізраїльського народу, щоб переконати: Ісус Христос – це Месія, тому це послання є відмінним від інших [11, 613].

Отже, Послання ап. Павла до євреїв по суті є коментарем-поясненням до Старого Завіту. Послання розглядає багато звичаїв євреїв і показує, як замість старозавітних законів Ісус Христос приніс новий, кращий завіт. Замість Синайського завіту вже в дії Завіт Месії або Новий Завіт, він досконаліший за

попередній. Це, за суттю, та сама угода між Богом і людиною, що була встановлена через пророка Мойсея з ізраїльським народом, але призначення цього завіту доповнене Ісусом Христом, як Месією. Якщо народ визнає Ісуса Христа – Месією, то зміст цього Завіту відразу відкриється, тобто не можна його зрозуміти, не ставши християнином [67,174].

Щоб повною мірою зрозуміти Послання до євреїв потрібно добре знати зміст перших п'яти книг Священного Писання або П'ятикнижжя Мойсея: Буття, Вихід, Левіт, Числа й Второзаконня. Коли слідувати логіці послання, то можна помітити, що ап. Павло порівнює Ісуса Христа з ангелами, пророком Мойсеєм, зі священиками Мелхиседеком та з Авраамом. Через це Послання до євреїв наповнене цитатами зі Старого Завіту, в яких автор проводить думку про те, що з приходом Сина на землю Божий план, який здійснювався з початку світу досяг кульмінації [70,183].

Послання ап. Павла до євреїв значно відрізняється від його інших послань, воно взагалі до них ні чим не подібне. Але серед усіх книг Нового Завіту це послання за стилем та змістом написання найбільш схоже до Соборного послання ап. Якова. На таку подібність вказує Ніколас Райт указуючи щодо цього так: «обидва твори Нового Завіту мають спільну мету – повернути до віри отців нещодавно християнізованих юдеїв. Що є дуже важливим у ситуації, коли вони були свідками приниження Месії, котрий до цього об'явив себе вищим старозавітної величі храму. Тому автор послання не зупиняється пояснювати мету християнської віри, він знаючи про досвід ап. Якова не називає їх відступниками. Ап. Павло пропонує їм самим вибрати, ким вони хочуть бути, відступниками чи християнами. Це те ради чого написане це послання» [64,14-15].

Ніколас Райт, пояснюючи їх схожість, вказує на їх спільну єдність у вчення про віру, тому обидва апостоли прагнути пояснити, що таке віра для ізраїльського народу. Цим вони найбільше відрізняються від інших, і авторство тут ап. Павла є не автентичним, а прихованим, бо юдеї, знаючи про нього як зрадника, не дослухалися б до цього послання. Павло прямо не говорить, що є

його автором, але на його авторство вказує вчення про віру, що бібліїсти характеризують як «гімн віри». І про значення віри у життя християнина ап. Павло говорить не у якості виправдання за праведність, як це є у посланнях до римлян та галатів. Тут віра має значення застереження, і хто не буде вірити просто загине, і від цього хоче застерегти ап. Павло [64, 16].

Він у Посланні до євреїв звертається чотири рази з вчення про пояснення значення віри: ««Праведний вірою живий буде; а коли хто вагається, не благоволить до того душа Моя». Ми ж не з тих, що вагаються на погибель, але стоїмо у вірі на спасіння душі» (Євр. 10: 38-39). В 11 розділі він указує на приклад торжества віри у священній історії в житті патріарха Авраама, коли його випробування вірою потребувало принесення у жертву улюбленого сина Ісаака. Патріарх, отримавши від Бога указівку про жертвоприношення, готовий був пожертвувати заради віри сином, але він вірив, що «Бог має силу і з мертвих воскресити, тому і одержав його як передвістя» (Євр. 11: 17-19) [24, 169].

Розповідь про жертвоприношення Ісаака в цьому посланні та заміни його як жертви жертвоприношенням ягняти, святитель Іоан Золотоустий порівнює з історією воскресіння Господа Ісуса Христа, пояснюючи у такому значенні: «Можна сказати, що спасіння Ісаака від смерті прообразує собою Воскресіння Христа і майбутнє воскресіння мертвих, як про говорить апостол: «жінки одержували померлих своїх воскреслими; інші ж замучені були, не прийнявши визволення, щоб одержати краще – воскресіння» (Євр. 11: 35) [5, 811].

Таким чином, у контексті 11 розділу говориться про віру як упевненість в отриманні обіцяного від Бога. Бо приклад життя Авраама та Раав – це приклад віри, котра визволяє від загибелі та смерті, що пояснює ап. Павло у різних частинах тексту свого Послання до євреїв (Євр. 3: 7 – 4: 13; 5: 7; 10: 35-39; 12: 1-3) [5, 812].

Єпископ Кассіан (Безобразов) в 11 розділі Послання до євреїв та у 2 розділі Соборного послання ап. Якова бачить паралелізм, особливо про це говорять такі цитати: «Вірою Раав блудниця, з миром прийнявши підглядачів та

повівши їх іншою дорогою, не загинула з невірними» (Євр. 11: 31); «Так само і блудниця Раав хіба не ділами виправдалася, прийнявши підглядачів і вивівши їх іншою дорогою? Бо як тіло без духу мертво, так і віра без діл мертва» (Як. 2: 25-26). На його думку схожість цих двох послань вказує, що ап. Павло знав про Соборне послання ап. Якова, і можливо запозичив свою з цього послання пояснення віри Авраама, як взірець для віри кожного християнина. У цьому посланні ап. Павло не тільки вказує, що патріарх Авраам «батько віруючих», він показує, що його віра є вірою християнина. Він закликає юдеїв, які себе вважали нащадками Авраама звернути на віру старозавітного патріарха, за котрою всі люди стають рівними. Тому юдеї та язичники єдині в образі віри Авраама, котрий був християнином за вірою до Христа, що і є зараз у Церкві між всіма народами [37,491].

І про єдність усіх через віру Авраама у Церкві, говорить також приклад ап. Павла в єрихонській блудниці Раав (Євр. 1: 31; Нав. 6: 22-25), про яку також згадує ап. Яків (2: 25) та її згадування євангелістом Матфеєм у родоводі Господа Ісуса Христа (Мф. 1: 5). У біблійних книгах колишня блудниця і язичниця Раав одночасно є наверненою до віри Авраама та далекою прародичкою Ісуса Христа й ап. Якова. Ап. Павло звертає на неї увагу, щоб показати рівність у Церкві язичників та юдеїв.

Святитель Іоан Золотоуст вказує, що у Посланні до євреїв ап. Павло використовує вислів ап. Якова про «мертву віру» (Як. 2: 17-26), але змінює його у значенні «мертві діла» чи як можна розуміти «мертве життя», тобто стан життя у супереч вірі. Що можна зрозуміти з контексту даних цитат: «Тому, залишивши початки вчення Христового, поспішаймо до довершеності; і не будемо знову класти основу поверненню від мертвих діл і віри в Бога» (Євр. 6: 1); «то тим більше Кров Христа, Який Духом Святим приніс Себе непорочного Богові, очистить совість нашу від мертвих діл для служіння Богу Живому і істинному» (Євр. 9: 4) [5, 692-693].

Тут також можна бачити подібність Послання ап. Павла до євреїв з іншими посланнями, бо термін «мертві діла» відгукується з вчення про «діла закону» в

Посланні до римлян (3: 19-28; 4:1) та у Посланні до галатів (Гал. 3: 2). Але існує пояснення, що у вченні про «мертві діла» ап. Павло вказує на гріхи юдейського народу щодо порушення Закону Мойсея та синайського законодавства. Такої версії тлумачення дотримується Р. Браун, говорячи про це так: «Останнє розуміння є найбільш можливим. Покаяння від мертвих діл входить до основи вчення Христа наряду з вченням про віру в Бога, з вченням про хрещення і воскресіння мертвих і про вічний суд. Тому тут перелічені основні принципи християнської віри та благовістя, через що Павло говорить про покаяння за діла закону як про зв'язок із мертвим тілом, яке стало мертвим і не покалося. Покаянням оновлюється віра і розкривається справжні діла закону та всієї біблійної традиції» [20, 114].

Проте, схожість Послання до євреїв з Соборним посланням ап. Якова є умовною, що і доводить єпископ Кассіан (Безобразов) пояснюючи, що мета написання цих послань відрізняється у характері вчення про «мертві діла» і «мертву віру». В ап. Павла жертва Ісуса Христа показує «мертві діла» закон Старого Завіту, тоді як вчення про «мертву віру» ап. Якова більше вказує на неможливість бути справжнім віруючим і грішити. «Кожен, хто грішить, – говорить єпископ Кассіан, – є мертвий вірою, тому прямої схожості між цими посланнями не виявлено. Апостол Яків нагадує про віру, щоб ми не забули про діла без віри є гріхом» [37,378-379].

Особливою відмінністю Послання ап. Павла до євреїв не тільки від його власних новозавітних творів, але і від усіх книг Нового Завіту, є використання цитат зі книг Старого та Нового Завіту. Всі фрази з інших книг Священного Писання ап. Павло викладає після таких виразів: «Бог сказав» (Євр. 1: 5, 6, 13; 4:3; 5:5-6; 7:21; 8:5,8; 12:26; 13:5); «Христос говорить» (Євр.2:11;10:5); «Дух Святий говорить» (Євр. 3: 7; 10: 15) тощо.

Таким чином, всі цитати Біблії у посланні подані так у тексті, що це є ніби звернення Самого Бога чи осіб Пресвятої Трійці до ізраїльського народу. Так у першому розділі текст книги Псалмів цитується як звернення Бога до Бога-Сина чи ангелів:«Бо кому коли з ангелів сказав Бог:«Ти – Син Мій, Я нині

породив Тебе?» І ще: «Я буду Йому Отцем, і Він буде Мені Сином?»» (Євр. 1: 5); «Кому коли з ангелів сказав Бог: «Сиди праворуч Мене, доки не покладу ворогів Твоїх до підніжжя ніг Твоїх?»» (Євр. 1: 13).

Тут ап. Павло цитує 94 Псалом царя і пророка Давида, та Давид не міг говорити ці слова від себе, він їх говорить від імені Бога-Отця, і говорить як пророк по відношенню до Сина Божого Ісуса Христа. Особу Ісуса Христа ап. Павло у цьому посланні пояснює як Сина Божого, Котрий і є Месією ізраїльського народу та царем усі життя на землі. Як говорить святитель Іоанн Золотоустий, пояснюючи цей розділ: «Влада Йому передана Самим Богом-Отцем ще до створення світу, Йому покоряються ангели, адже Він їх творець і всього життя, бо все постало через Нього і для Нього, і Ним все створено. Як і пояснює апостол євреям для пізнання Свого Господа: «Про Ангелів сказано: «Ти твориш духів ангелами Своїми і слугами Своїми вогненне полум'я». А про Сина: «Престіл Твій, Боже, повік-віки: жезл царства Твого – жезл правоти» (Євр. 1: 7-8) [47,343-344].

В інших розділах тексту цитати з книг Старого Завіту використані ап. Павлом так, що ніби Бог говорить особисто до них, кому адресоване послання: «Про це свідчить нам і Дух Святий, бо сказано: «Ось Завіт, який заповідаю їм після тих днів, говорить Господь: вкладу закони Мої в серця їх, і в думках їхніх напишу їх, і гріхів їхніх та беззаконь їхніх не згадаю більше» (Євр. 10: 15- 17). А текст в (Євр. 13: 5-6) є написаним у стилі діалогу між Богом та читачами послання. Бог звертається до народу словами книги Второзаконня (31: 6-8), а читачі послання відповідають Йому цитатою з Псалма (117: 5-6). Таке розставлення цитат дає уявлення про Бога як «Живого Вседержителя, що говорив з їх батьками на Синаї, а з нащадками їх дітей Він говорить особисто через автора послання. Він уже Сам сказав про все автору послання та залишає пояснення цього замислу Божого його читачам» – як це пояснює єпископ Ніканор (Каменський) [54, 24-25].

Також у Посланні до євреїв ап. Павло вдається до тогочасної типової юдейської манери тлумачення Священного Писання. Юдеї Нового Завіту

практикували тлумачення книг Закону, Пророків і Писання у стилі цитування вислову без вказівки автора, слухачі мали здогадатися і назвати хто з біблійних осіб написав дану священну книгу. Цей метод покращував знання священних книг і був засобом постійного засвоєння боговибраними народом старозавітних текстів [59, 463]. Це саме і робить і ап. Павло як виходець і вихованець бути вчителем Закону Мойсея, тобто книжником чи юристом, про що свідчать такі його вислови: «хтось десь засвідчив, кажучи: «Що є чоловік, що Ти пам'ятаєш про нього? Або син людський, що Ти відвідуєш його?» (Євр. 2: 6); «Бо десь сказано про сьомий день так: «І спочив Бог у день сьомий від усіх діл Своїх» (Євр. 4: 4). У багатьох місця він цитує біблійні тексти як свої власні: Євр. 12:12 –Втор.35:3, Євр.12:15–Втор.29:18, Євр.4:12–Пс.149:6-8, Євр.13:15–Пс. 49: 14 тощо.

Ап. Павло, використовуючи вказані цитати з книги Второзаконня, пояснює значення старозавітних жертв і священних обрядів ізраїльського народу. Навіть можна стверджувати, що це послання у більшості є схожим до викладу книги Второзаконня, котра повторює книг Левіт. Ап. Павло у стилі пророка Мойсея повторює євангельське благовістя Господа Ісуса Христа за формою книги Второзаконня [72, 15].

Якщо пророк Мойсей повторює у Второзаконні книгу Левіт, то ап. Павло важливі частин, пророцтва з книг Старого Завіту, що схематично можна представити у такі таблиці:

<b>Тема</b>	<b>Старий Завіт</b>	<b>Послання до євреїв</b>
1. Вічність Сина Божого	Пс. 2: 7	1: 5, 5: 5
2. Тимчасове страждання людини	Пс. 8: 5-7	2: 6-8
3. Божа обіцянка не впускати деяке покоління ізраїльтян до Обітованої землі	Пс. 94: 7-11	3: 7-11
4. Священство за чином Мелхіседека	Пс. 109: 4	5: 6; 7: 17
5. Необхідність встановлення Нового Завіту	Євр. 31: 31-34	8: 7-12; 10: 15-17



6. Богу потрібні не жертви тварин, а покірність Його волі	Пс. 39: 6-8	10: 5-7
7. Невідворотність пришествя Господа	Авв. 2: 3-4	10: 37-38
8. Покарання синів як прояв любові божої	Прем. 3: 11-12	12: 5-6
9. Повторне потрясіння неба і землі наприкінці часів	Агг. 2: 6	12: 26
10. Заклик задовольнятися тим, що маємо	Втор. 31: 6	13: 5-6

Отже, дана схема текстів Старого Завіту, використана у Посланні до євреїв, відповідає структурі послання для детального подальшого екзегетичного розгляду, котрий доводить авторське походження від пера ап. Павла цього послання. Але як показано у цій частині магістерської роботи, що у Посланні до євреїв деталізовано розкрито весь зміст Старого Завіту, що відповідало тогочасним явленням юдеї про Бога [72, 151-152]. Тобто юдеї не могли повірити у месіанське значення Ісуса Христа без підтвердження Його залежності від вчення про Бога-Отця. До цього методу викладу звертається ап. Павло, адже так за Євангеліями навчав Господь Ісус Христос, Він постійно показував своє божественне достоїнство різними засобами, особливо тим, що творив чудеса і навчав безпомилково. Ап. Павло розумів, оскільки юдеї відійшли і засумнівалися у Його месіанізмі, то їм слід пояснити це шляхом теоцентризму – пояснити на основі Старого Завіту, що Ісус Христос є Богом не тільки за людським походженням [73, 70]. Він Бог найперше за божественним достоїнством, про що буде в подальшому викладі дослідження для підтвердження істинності авторства ап. Павла Послання до євреїв.

Реймонд Браун звертає увагу, що винятковою відмінністю Послання до євреїв ап. Павла, є не викладення вчення про Євхаристію, таїнством хрещення, про ієрархію Церкви, сімейне життя тощо. Але він вказує, що це Послання до євреїв, хоч і має не первісний вигляд, бо початковий варіант його невідомий, як

показують тексти новозавітних рукописів. Проте його написав ап. Павло і воно має багато паралелей з іншими посланнями, не через головні теми написання й стилі викладу думки [19, 453]. Паралельність є у темі вчення через спільність багатьох цитати, котрі можна поєднати за такими положеннями вчення, наприклад у Посланні до євреїв: 1) Євангеліє є продовженням проповіді пророків (Євр.1:1–Рим.1:2) ;2) «Христос став служителем обрізаних, щоб виконати обіцянки, дані отцям» (Євр. 8: 6 – Євр. 15: 8); 3) Божа правда незмінна (Євр. 6: 10 – Рим. 3: 3); 4) Слово Боже є незмінним (Євр. 6: 18 – Рим. 9: 5); 5) Проповідь Євангелія стверджувалася «Силою знамень і чудес, силою Духа Святого» (Євр. 2: 3 – Рим. 15: 19); 6) Авраам, як приклад віри, не сумнівається у виконанні обіцяного Богом (Євр. 6: 15 – Рим. 4: 20); 7) «Плата за гріх – смерть» (Євр.10:28–Рим.6:23) ;8) «Бог послав Сина Свого через безсилля закону» (Євр. 7: 18 – Рим. 8: 3); 9) Ісуса Бог поставив для «викуплення кров'ю Його» (Євр.9:12–Рим.3:25);10) спасіння через послух Ісуса Христа (Євр.5:8– Рим. 5: 19); 11) Ісус «первородний серед людей» (Євр. 1: 6 – Рим. 8: 29); 12) віруючі «діти і спадкоємці Божі та співспадкоємці Христу (Євр. 2: 11; Євр. 9: 15; Євр.1:14–Рим.8:17); 13)«Христос прийняв вас на славу Божу» (Євр.2: 10– Рим.15:7) ; 14) звільнення від рабства тління (Євр.2:15–Рим.8:21) ;15) завжди необхідно надіятися на Бога (Євр. 6: 19 – Рим. 15: 4); 16) «Ми надіємося на те, чого не бачимо, але очікуємо через терпіння» (Євр. 6: 12; Євр. 10: 36 – Рим. 8: 25); 17) «Скорботи дають терпіння» (Євр. 12: 1 – Рим. 5: 3); виявляє братолюбність і піклуйтеся про нужденних (Євр.13:2-3–Рим.12:8), [19,454-455].

Найбільша схожість між цими посланнями в тому, що у них ап. Павло говорить про справу виколення Господа Ісуса Христа. Та в Посланні до римлян викуплення він пояснює як жертву Бога за людей, а в Посланні до євреїв як заміну старозавітних жертв жертвою Спасителя на хресті. Тобто теми однакові, зміст різний та суттєво відмінно перетворює текст послання, що давало підставу не визнавати ап. Павла за цією новозавітною книгою [19,456].

Схожість з Першим посланням до Коринф'ян виражається у таких віршах:

1) священники живляться від жертовника (Євр. 13: 10 – 1 Кор. 9: 13) ; 2) у Церкві подаються дари Святого Духа (Євр. 2: 4 – 1 Кор. 12: 11) ; 3) Пройде образ світу цього (Євр. 10: 25 – 1 Кор. 7: 31) ; 4) черевоугодництво несумісне з Євхаристією (Євр. 13: 9 – 1 Кор. 11: 34). З послання Другим посланням до Коринф'ян схожість у темах виявляється за такими віршами: 1) не зробивши гріха Він постраждав за наші гріхи (Євр. 9: 28 – 2 Кор. 5: 21); 2) Христос був розп'ятий за неміччю, але ожив силою Божою (Євр. 7: 16 – 2 Кор. 13: 40); 3) всі обітниці Божі виконалися в Ньому (Євр. 11: 39 – 2 Кор. 1: 20); 4) ми дивимося не на видиме, а на видиме (Євр. 11: 1 – 2 Кор. 4: 18); 5) видиме короткочасне, а не видиме вічно (Євр. 11: 3 – 2 Кор. 4: 18) [19, 456-457].

З Посланням до галатів схожість виявляється: 1) закон даний до часу виправлення (Євр. 9: 10 – Гал. 3: 19); 2) віруючі належать до небесного Єрусалиму (Євр.12:22–Гал.4:25); 3) Христос за нас став жертвою (Євр.10:10 Гал.5:2); 4) Кров Христа знищила обряди Старого Завіту (Євр.7:16–Гал.2:15); 5) Воцаріння Христа праворуч Бога (Євр.8:1–Гал.1:20);6) Християни – співбрати святих (Євр. 12: 23 – Гал. 2: 19) [19, 458]. У Посланні до филип'ян є такі схожі вирази з Посланням до євреїв: 1) Бог робить людиною схильною до добра (Євр.13:21–Флп.1:6);2) справжнє життя людини на небесах (Євр.13:14–Флп.3:20); 3) Служіння іншим за добром – жертва угодна Богові (Євр.13: 16 – Флп. 4: 18).

В Посланні до колосян спільність тем виявляється у таких віршах з Посланням до євреїв: 1) створення ангелів Богом (Євр. 1: 10 – Кол. 1: 16); 2) закон був тінню майбутніх благ (Євр. 10: 1 – Кол. 2: 17); 3) хто живе за Євангелієм не втрачає надії (Євр. 3: 6; Євр. 4: 2 – Кол. 1: 23). І Послання до колосян і Послання до євреїв вказують, що все суще у всесвіті є результат творіння у Христі. При цьому посередницька роль Сина Божого в творінні поширюється і на ангелів. Однак якщо в Посланні до євреїв ангели – Божі посланці, які направляються до тих, хто покликаний наслідувати спасіння (Євр. 1: 14; Євр. 2: 3), то в Посланні до колосян говориться, що Христос вище

ангельських чинів – сил і влад, розп'яттям на хресті Він показав меншість їх влади (Кол. 2: 15) [19, 459-460].

Також є схожість Послання до євреїв з Першим соборним послання ап. Петра у таких визначеннях: 1) викуплення звершилося через кров Христа (Євр. 10: 4-7 – 1 Пет. 1: 19); 2) віра визнання існування того, що є невидимим (Євр. 11:1–1Пет.1:8); 3) Церква – народ Божий на землі (Євр.13:12–1Пет.2:10); 4) для спасіння необхідна віра (Євр.4:3; Євр.7:19–1Пет.1:21); 5) очищенням від гріха є вдосконалення людини (Євр. 10: 26 – 1 Пет. 1: 22); 6) Слово Боже – житиме вічно (Євр. 4: 12 – 1 Пет. 1:23); 7) всі віруючі мають право на священицьке служіння (Євр. 10: 19 – 1 Пет. 2: 9); 8) у Церкві приносяться жертви духовні (Євр. 10: 21; Євр. 13: 16 – 1 Пет. 2: 5); 9) Ісус Христос – пастир Церкви (Євр. 13: 20 – 1 Пет. 2: 25); 10) Христос помер за наші гріхи, щоб зробити нас праведними (Євр.12:3; Євр.9:28; Євр.10:20–1Пет. 2:21; 1Пет. 3:18); 11) Ісус Христос сів праворуч Бога і Йому підкоряється всяке творіння (Євр.1:3; Євр.1:6–1Пет.3:22); 12) страждання вдосконалюють віруючих (Євр. 12: 10 – 1 Пет. 5: 10) [19, 461-462].

Утім, найбільше Перше Послання ап. Петра і Послання до євреїв пов'язує спільна мета: підтримати своїх читачів, які терплять гоніння. Це завдання вирішується авторами майже однаково, тому подібність доктринальних положень настільки різюче, що в біблійній науці навіть розглядалося питання про літературну залежність між посланнями. Однак не можна забувати, що вони були звернені до різних аудиторій. Специфікою Послання до євреїв є оголошення Ісуса Христа Первосвящеником. Незважаючи на те що жертвний характер Його смерті, безумовно, вказує ціла низка вказівок Першого Послання Петра, тільки Послання до євреїв неодноразово називає цю смерть жертвою [19, 463].

Але серед усіх книг Нового Завіту Послання до євреїв у богословському значення найбільше наближене до Євангелії від Іоана за таким ознаками: 1) Ісус Христос – Син Божий (Євр. 1: 5 – Ін. 10: 36); 2) Син Божий є одкровенням Бога людству (Євр. 1: 1 – Ін. 14: 9); 3) Син Божий є прославлення Бога-Отця

(Євр. 1: 3 – Ін. 17: 5); 4) Бог творив світ через Сина (Євр. 1: 2 – Ін. 1: 3); 5) Істина Нового Завіту є більше ніж закон старозавітній (Євр.10:26–Ін.1:17); 6) через Христа ми отримуємо благодать та Істину (Євр. 4: 16; Євр. 10: 26 – Ін. 1: 17); 7) Церква є земною та небесною (Євр. 11: 16 – Ін. 3: 13); 8) вічність замість тимчасового стану світу (Євр. 1: 11 – Ін. 8: 58); 9) Ісус Христос як Бог і людина був одночасно на землі та на небі (Євр. 2: 10 – Ін. 8: 23); 10) Ісус Христос був безгрішним (Євр. 7: 26 – Ін. 8: 46); 11) Ісус Христос виконав усі передбачення пророків (Євр. 3: 6; Євр. 8: 6 – Ін. 6: 32; Ін. 1: 45); 12) Ісус відмінив закон Старого Завіту (Євр. 7: 18 – Ін. 4: 21); 13) спасіння за вірою (Євр. 4: 3 – Ін. 20: 31); 14) Христос Пастир, Який помер за своїх овець для виконання волі Божої (Євр. 13: 20; Євр. 10: 9 – Ін. 10: 18); 15) вихід ізраїльського народу з Єгипту прообразував дорогу Христа на Голгофу (Євр. 11: 28 – Ін. 3: 14); 16) Його смерть жертва за гріхи людства (Євр. 9: 26, 28 – Ін. 6: 51); 17) воскресіння Христа – це перемога над смертю та звільнення від влади диявола (Євр. 2: 14; Євр. 2: 15 – Ін. 11: 25; Ін. 12: 31); 18) смертю Своєю Ісус Христос відкрив шлях до Бога (Євр. 10: 20; Євр. 2: 10 – Ін. 14: 6; Ін. 17:24); 19) єдність з Христос є спілкування з Богом-Отцем та Святим Духом (Євр. 3: 14; Євр. 6: 4 – Ін. 14: 23; Ін. 14: 17); 20) вознесіння є прославленням Спасителя (Євр. 5: 5 – Ін. 12: 19); 21) друге пришестя Ісуса Христа відбудеться під час знищення грішного світу (Євр. 9: 8; Євр. 9: 28 – Ін. 11: 48; Ін. 21: 23) [19, 464-465].

Якщо порівняти тексти вказаних цитат з двох книг Нового Завіту, то можна помітити, що вчення про смерть і прославлення Ісуса Христа у них не відрізняються. Зміст цих книг показує, що під час земного життя Спасителя, Він одночасно був Богом та людиною, діючи завжди як Син Божий. Але водночас показано, що Ісус Христос був повноцінною людиною, і Своїм життям не відокремлював себе від грішного людства.

Як і ап. Павло, так і ап. євангеліст Іоан пояснюють, що Христос не є одним з старозавітних пророків, Він є більший за самого великого старозавітного пророка Мойсея. Його вищість виявляється у характері законодавства Нового

Завіту, проте старозавітний закон зберігав своє значення до пришестві Христа, як Сина Божого. Про це ап. Павло у посланні постійно наголошує, адже вищим за Сина Божого не може ні хто бути з пророків Старого Завіту [17, 367]. І Христос, як Син Божий, є одночасно вищим за священницьку владу і царську владу на землі, тому Він і є також єдиний та істинний Пастир (Євр. 13:20).

У Посланні до євреїв ап. Павло нічого не говорить про значення Євхаристії, але він постійно пояснює про важливість очищення від гріха через омивання водою та кров'ю (Євр. 10: 21). Звичайно що їх значення він бере на основі Старого Завіту, але надає їм євхаристійної спасительної мети, тому в тексті послання постійно переплітаються сотеріологія з христологією, пневматологія та христологія [27, 12]. В західноєвропейській екзегетиці, особливо у протестантизмі виділяють таку структуру переходу тем: від христології до сотеріології – пневматології – христології – сотеріології – еклесіології – христології [23, 714].

### **Подібність Послання до євреїв з Євангелієм від Іоана Богослова**

**наштовхнула теологів з 2000-х років вважати, що ап. Іоан Богослов написав своє Євангеліє надихаючись змістом цього послання. Першим хто про це заявив був Брюс Мецгер виснувши цю версію такими словами: «Послання до євреїв займає місце у каноні Нового Завіту між останніми теологічними розробками ап. Павла і вченням ап. Іоанна. Точно так, як Послання до євреїв немислиме без попередніх досягнень ап. Павла ... можна, очевидно, стверджувати, що св. Іван не зміг би так сильно розвинути євангельську христологію без того зусилля, яке було зроблено в цьому відношенні в Посланні до євреїв» [49,186]. РОЗДІЛ 3. ДОСТОВІРНІСТЬ АВТОРСТВА АП. ПАВЛА У ПОСЛАННІ ДО ЄВРЕЇВ У АСПЕКТІ ЕКЗЕГЕТИЧНОГО РОЗГЛЯДУ**

#### **3.1. Вчення про бога**

Зміст Послання ап. Павла до євреїв показує, що його головною богословською темою в вчення про Бога та можливості Його пізнання

людиною. Ап. Павло тут пропонує розуміння Бога за вченням книг Священного Писання Старого Завіту, але викладає це вчення у системі христологічного та сотеріологічного богослів'я. Вже у першому розділі послання видно, що виклад побудований у стилі пророчого об'явлення, і це одкровення Бога є останнім етапом для спасіння людства, котре звершив Господь Ісус Христос. Через втілення і пришествя Ісуса Христа як Месії відбулося остання одкровення Бога людства для спасіння світу: «Бог, Який багаторазово й різноманітно говорив здавна отцям через пророків, в останні ці дні говорив нам через Сина, Якого поставив спадкоємцем усього, що Ним і віри створив. Цей, будучи сяєвом слави і образом іпостасі Його і тримаючи все словом сили Своєї, здійснивши Собою очищення гріхів наших, сів праворуч престолу величі на висоті» (Євр. 1: 1-4). Цей час був визначений Богом ще до початку світу, тому Син Божий, котрий це звершив є рівний до Бога-Отця як очікуваний Месія людства. Відповідно статус Сина Божого вищий за всі земні уявлення людини, за саму людину та ангелів – службових духів. Тому Син Божий – це Месія Ісус Христос, Який прийшов на землю в образі людини, але і Він є Богом, Пастирем людства через Церкву, засновану Ним (Євр. 13: 20) [56,627-628].

У вченні про Бога автор Послання до євреїв насамперед підкреслює перевагу Бога над створеним світом. Бог – це будівничий всього життя (Євр. 3: 4), передбачає майбутнє (Євр. 11: 40), «діла Його були здійснені від заснування світу» (Євр. 4.3), тобто Бог Всесильний, Всезнаючий та Всюдисущий [56, 628]. Пояснюючи Всемогутність Бога (Євр. 6: 13; 7: 1), ап. Павло вказує, що Ісус Христос, як Месія розділяє з Богом Його переваги, як Його Син. Саме тому буття Сина є вищим від ангелів, старозавітних пророків і пророка Мойсея, левитського священства: «Цей,будучи сяєвом слави і образом іпостасі Його і

тримаючи все словом сили Своєї, здійснивши Собою очищення гріхів наших, сів праворуч престолу величі на висоті, ставши настільки кращим від ангелів, наскільки славніше від них успадкував ім'я» (Євр. 1: 3-4).

Доводячи рівність між Богом і Сином, як Месією, ап. Павло характеризує сутність Бога за типовими для того час юдейськими теологічними переконаннями: воля Божа незмінна (Євр. 6: 17), Бог виконує Свої обітниці (Євр. 11: 11), знає все про людей і Його не можна обманути (Євр. 6: 18), Він святий та праведний (Євр. 6: 10; 12: 10), Його царство буде вічним (Євр. 12: 27-28). Через це аспекти вчення про Бога ап. Павло завершує текст послання визначенням, що мають зрозуміти усі противники Бога – Йому противитися неможливо, бо «Ісус Христос учора й сьогодні і навіки Той же» (Євр. 13: 8) [56, 629].

Через що ап. Павло багато разів акцентує увагу на всесильності Божій через воскресіння мертвих Ісуса Христа: «Бог же миру, Який підняв із мертвих Пастиря овець великою Кров'ю завіту вічного, Господа нашого Ісуса Христа» (Євр. 13: 20). І для автора Послання до євреїв Бог є причиною спасіння світу, через те що дає життя, Він Бог Живий, тому вірити треба тільки у нього:

«Глядіть, браття, щоб не було в кого з вас серця лукавого і невірного, аби вам не відступити від Бога Живого» (Євр. 3: 12). Але тих, які не вірять і противляться волі Божій ап. Павло застерігає від покарання: «Страшно впасти в руки Бога Живого» (Євр. 10: 31). Праведників на відміну від грішників чекає спасіння і життя у Царстві Небесному: «Але ви приступили до гори Сиону і до міста Бога Живого, до Єрусалима небесного і до безлічі ангелів» (Євр. 12: 22). Праведники будуть спасенні та успадкують Царство Боже, бо виконують волю Божу і цим служать Богові всім своїм життя: «Бо Він одним принесенням назавжди вдосконалив тих, що освячуються. Про це свідчить нам і Дух Святий, бо сказано: «Ось Завіт, який заповідаю їм після тих днів, говорить Господь: вкладу закони Мої в серця їхні, і в думках їхніх напишу їх, і гріхів їхніх та беззаконь їхніх не згадаю більше». А де відпущення їх, там не потрібне принесення за гріхи» (Євр. 10:14-18).



Щоб навернути грішників до покаяння та християнської віри, а юдейський народ визнати Ісуса Христа Месією, ап. Павло вдається до пояснення безповоротності суду Божого над грішниками. Про суд над грішниками, тобто тими, хто не повірить у Христа-Месію, відбудеться обов'язково, суду не уникне ніхто: «Покладено людям один раз померти, а після цього – суд» (Євр. 10: 27). І Бог як «Суддя всіх» (Євр. 12: 23), буде найперше судити грішників, до яких ап. Павло зараховує ізраїльський народ, який не визнає месіанського значення Господа Ісуса Христа [58, 19]. Зауважимо, що у цьому посланні апостол не називає Ісуса Христа відкрито Месією, Він говорить про нього через пояснення старозавітних прообразів, указуючи на Нього як Сина Божого. Якщо Христос є Сином Божим, Він є і Месія, тому і Йому належатиме суд над світом: «І немає створіння, схованого від Нього, але все оголене і відкрите перед очима Його: Йому дамо звіт. Отже, маючи Первосвященника Великого, Який перейшов небеса, Ісуса Сина Божого, будемо твердо триматися сповідання нашого» (Євр. 4: 13-14).

Для кращого розуміння ап. Павло змальовує грізну картину суду Божого для тих, які не виконували Закон Мойсея або без належного духовного стану (Євр. 2: 2). Але найстрашніше покарання чекає на того, хто зневажав Сина Божого, що підтверджується такими словами: «Якщо той, хто зрікся закону Мойсеєвого, при двох чи трьох свідках, без милосердя карається смертю, то наскільки тяжчої кари, гадаєте, заслужить той, хто зневажає Сина Божого і не шанує як святиню Кров завіту, якою освячений, і Духа благодаті ображає? Ми знаємо Того, Хто сказав: «У Мене помста, Я відплачу, – говорить Господь». І ще: «Господь буде судити народ Свій». Страшно впасти в руки Бога Живого!» (Євр. 10: 28-31).

Засобом покарання грішників буде вогонь, про цей символ Божої кари дуже часто говориться у книга Старого Завіту. Вогнем Бог карав грішників міст Содому та Гомори (Бут. 19: 24; Лев 10: 2; Числ. 16: 35). Для ізраїльського народу за відступ від завіту з Богом обов'язково було покарання вогнем, це і

нагадує юдеям, які мали читати це послання ап. Павло: «Бог наш – вогонь , що поїдає» (Євр. 12: 29) [78, 771].

Звільнити від суду Божого і покарання може тільки жертва Господа Ісуса Христа того, хто освятився у цій Його Жертві, що пояснюється так: «Він же, принісши одну жертву за гріхи, назавжди сів праворуч Бога...Бо Він одним принесенням назавжди вдосконалив тих, що освячуються...Отже, браття, маючи дерзновення входити до святилища через Кров Ісуса Христа, дорогою новою і живою, яку Він знову відкрив нам через завісу, тобто плоть Свою, і маючи великого Священника над домом Божим» (Євр. 10:12-21).

Святитель Феофан Затворник вважає, що у цьому тексті послання ап. Павло говорить про Євхаристію, як жертву, котра очищає від гріха, на відміну від старозавітних жертв, які показували, що людина грішна. «Ап. Павло звертає увагу єврейського народу на велике значення жертви Христа. Його жертва була принесена один єдиний раз і на все життя звільнила від гріха. Жертви Старого Завіту приносилися щодня і щоночі, але гріхи були над людиною, і вони мучили її. Христос постраждав, щоб ми більше не страждали через причастя безкровної жертви Євхаристії»[91].

Саме жертву Ісуса Христа на хресті як засіб прощення гріха і спасіння не могли прийняти тогочасні юдеї. Культ храмової жертви тварини був для них незмінним протягом багатьох століть, але цей культ вчення про Бога хоче відмінити ап. Павло. Якщо язичники, не маючи священних книг, прийняли Євангеліє без сумнівів, то серед юдеїв були суперечливі настрої [87, 99]. І щоб їх переконати у дійсності Євангелія, ап. Павло постійно у посланні проводить паралелі між вченням Євангелія та книгами Старого Завіту: «Тому ми повинні бути особливо уважні до того, що чули, щоб не відпасти» (Євр. 2: 1); «Бо і нам воно сповіщено, як і тим; але не принесло їм користі почуте слово, не з'єднане з вірою тих, що слухали» (Євр. 4: 2); «Про це слід було б говорити багато; але важко витлумачити, бо ви зробилися нездатними слухати. Бо, зважаючи на вік, вам належало бути вчителями; але вас знов треба вчити перших початків слова Божого, і для вас потрібне молоко, а не тверда страва» (Євр. 5: 11-12); «Бо

неможливо – тих, що один раз просвітилися, і прийняли дар небесний, і стали причасниками Духа Святого, і скуштували доброго слова Божого, і сили майбутнього віку, і відпали, знову обновляти покаянням, коли вони знову розпинають у собі Сина Божого і зневажають Його» (Євр. 6: 4-6).

Отже, це порівняння Старого та Нового Завітів, як показують дані цитати є не випадковим. У цих виразах ап. Павло прагне зачепити національну гордість юдеїв, які маючи Слово Боже і знаючи його, не визнали Христа Месією та не прийняли і противляться визнання Його вчення – святого Євангелія. Він указує їм, що вони гірше язичників, адже ту віру, котру отримали вони їй зрадили і просушили завіт з Богом. Якщо вони по-справжньому вірять в завіт з Богом, значить мають правильно пізнати Бога, до них Бог постійно говорив протягом віків (Євр. 1: 1-5, 13; 4: 7-8; 12: 25) через ангелів, пророків, а останнього разу через пришествя Свого Сина Господа Ісуса Христа, очікуваного Месії [58, 113].

Отже, у вченні про Бога у Посланні до євреїв ап. Павло взиває їх не зраджувати Богові, про Якого ви знають з книг Старого Завіту. Апостол Павло визначає Бога у контексті трьохскладового поділу Священного Писання, котре приймали юдеї у період старозавітної історії, а це – Закон, Пророки і Писання [82, 44]. Відповідно сутність Божа відповідає цим поділам, бо Бог – Він є Живий, Промовляючий і Суддя одночасно: «Але ви приступили до гори Сиону і до міста Бога Живого..., до торжества собору й Церкви первородних, на небесах написаних, і до Судді всіх – Бога...Глядіть отже, не зречіться того хто промовляє, бо не уникали кари вони, що зреклися того, хто пророкував на землі, тим більше не уникаємо ми, якщо відвернемось від Того, Хто говорить з небес» (Євр. 12: 22-25).

Та у змісті послання ап. Павло не перестає наголошувати, що християнське вчення про Бога, відкрите через Ісуса Христа, тобто Месією є вищим за книги Старого Завіту. Бог Нового Завіту спасає людину, це Бог і робив у Старому Завіті через ангелів, пророків, священників (Євр. 1: 14). У період Старого Завіту ці люди служили Богові для свого спасіння, але вищим служіння Богові є через Первосвященника Ісуса Христа: «Але Цей Первосвященник дістав служіння тим

прекрасніше, чим кращого Він, – Посередник завіту, утвердженого на кращих обітницях. Бо, якби перший завіт був без недоліку, то не було б потреби шукати місця іншому... Я укладу з домом Ізраїля і з домом Іуди Новий Завіт, не такий завіт, який Я уклав з батьками їхніми... І не буде вчити кожен ближнього свого і кожен брата свого, кажучи: «Пізнай Господа»; тому що всі від малого до великого будуть знати Мене, бо Я буду милостивий до неправд їхніх, і гріхів їхніх, і беззаконь їхніх не згадаю більше»» (Євр. 8: 6-13) [52, 183]. Таке служіння Богові ап. Павло називає святим, бо вони звершується не за законом, а за благодаттю, тобто за волею людини і дією Бога: «приймаючи царство непохитне, охороняймо благодать, якою будемо служити благоугодно Богові з побожністю і страхом» (Євр. 12: 28).

Місцем перебування Бога ап. Павло називає небо, а місце життя людини земний матеріальний світ, через що у Посланні до євреїв завжди є контраст між земним і небесним (Євр.8:1-6;9:23-24), створеним і нествореним (Євр.9:11), Минулим і майбутнім (Євр.2:5;9:14;13:14), минуцим і вічним (Євр.7:3,24; 10: 34; 12: 27; 13: 14). І спасіння Богом людини описується як піднесення людини до Бога на небо, а гріх чи грішник зображені як такі, що далекі від Бога. Для того, щоб спастися необхідною участю найперше Бога для людини, тільки Він може звільнити від смерті, подати благодать і милість для своєчасної допомоги [42, 99]. Тому своє послання ап. Павло завершує словами: «Бог же миру, Який підняв із мертвих Пастиря овець великою Кров'ю завіту вічного, Господа нашого Ісуса Христа, нехай вдосконалить вас у всякому доброму ділі, на виконання волі Його, роблячи у вас благоугодне Йому через Ісуса Христа: Йому слава на віки віків! Амінь» (Євр. 13:20-21).

У тексті Послання до євреїв ап. Павло декілька разів згадує Святого Духа. Та його свідчення є переважно епізодичними і їх нараховується лише сім, тому пневматологія є мало актуальною в цьому творі ап. Павла. Вона скоріше має допоміжне значення, щоб показати характер вибраності Ісуса Христа, як жертви, для спасіння людини, через що відбулося очищення людства від гріха [20, 153].

Грунтуючись на вченні про очисну жертву Христа ап. Павло, говорить про дію в цьому процесі Святого Духа. Дух Святий діє від імені Бога через пророків: «Бог, Який багаторазово й різноманітно говорив здавна отцям через пророків» (Євр. 1: 1), «як говорить Дух Святий: «Нині, коли почуєте голос Його» (Євр. 3: 7). Пророки передавали своїм сучасникам те, що Бог хотів повідомити їм про теперішні події (Євр. 4: 7) та майбутній час (Євр. 10: 15). І Дух Святий не тільки направляв пророків говорити Божу волю, але сприяв, що людина викладає її доступно та зрозуміло. Устрій Скинії, за завісою якої знаходилася головна частина храму, і кожен хто намагався незаконно туди потрапити відразу помирав, є доказом дії Святого Духа, що дорога до святості закрыта для людини: «цим Дух Святий показує, що ще не відкрита дорога в святиню, поки існує перша скинія» (Євр. 9: 8). Але Дух Святий і сприяв людині до спасіння, Він бере активну участь в Голгофському жертвоприношенні, відкриваючи разом з Христом шлях у святая святих (Євр. 9: 14). Потім Святий Дух підтверджує здійснення спасіння людини та прощенні гріхів людства: «Про це свідчить нам і Дух Святий, бо сказано: «Ось Завіт, який заповідаю їм після тих днів, говорить Господь: вкладу закони Мої в серця їхні, і в думках їхніх напишу їх, і гріхів їхніх та беззаконь їхніх не згадаю більше». А де відпущення їх, там не потрібне принесення за гріхи» (Євр. 10: 15-17). У Посланні до євреїв пророцтво Єремії про настання Нового Завіту у (Євр. 8: 8) приписується Ісусові Христу, а вже у вірші (Євр. 10: 15) Святому Духу ап. Павло надає цю перевагу. І це ж правильно, бо все відбувалося за дією Святого Духа від створення світу та людини до кінцевого спасіння людства. Всіх віруючи у Господа Ісуса Христа істинного Первосвященника людства і світу ап. Павло називає у посланні «причасниками Духа Святого» (Євр. 6: 4) [20, 154-155].

Проте спасительна справа Ісуса Христа не виходить в Посланні до євреїв за межі храмового культу і виконання обітниць Старого Завіту. Автор говорить лише про його перевагу жертви Христа над старозавітними жертвами, бо замість численних жертв скинії Первосвященником Ісусом звершена одна жертва: «і не з кров'ю козлів і телят, але зі Своєю Кров'ю, один раз увійшов у

святилище і здобув вічне відкуплення» (Євр. 9: 12) та «Бо Він одним принесенням назавжди вдосконалив тих, що освячуються» (Євр. 10: 14) [20, 156].

У Старому Завіті єдиною жертвою, котра очищала від гріха, була жертва Первосвященика на свято Йом-Кіпур або День очищення. Це був єдиний день у році, коли в центрі уваги перебували дії, що здійснюються первосвящеником. Одному з приведених до нього козлів треба бути принесеним у жертву всеспалення, а іншому – відпущеним в пустелю. Причина, по якій для очищення використовували двох козлів, вказана в біблійному тексті: жертвний козел очищає святилище «від нечистот синів та злочинів їхніх» (Лев. 16: 16), тоді як козел відпущення забирає «усі гріхи Ізраїлевих синів та всі їхні» (Лев. 16: 21). Слово «злочин», єврейською «пішак», більше ні разу не зустрічається в книзі Левіт. Воно було запозичене з мови у значенні «повстання, бунт» проти когось, Бога чи царя, тощо. Але в ритуалі цієї жертви не говорилося про покаєння, тільки у Посланні до євреїв ап. Павло пов'язує поняття «жертва», «очищення», «покаєння» та «спасіння» в особі Господа Ісуса Христа та Його хресної жертви [76, 117-119].

І про очищення гріха через жертву Христа ап. Павло говорить на початку Послання до євреїв (Євр. 1: 1-3). Бо це була головна місія Сина Божого на землі, щоб спасти людей через пролиття Його крові як жертви (Євр. 9: 23). Тому в цьому посланні поняття «жертви» треба розглядати в якості жертви Бога, та не людини. На таку особливість вчення про Бога в цьому посланні звертає увагу Ніколас Райт, вказуючи на це таким міркування: «прощення отримується через пролиття крові боголюдини, проливається кров Божа заради спасіння земної крові людства» [62, 156]. Це пояснення він підтверджує посилення на такий вірш послання: «то тим більше Кров Христа, Який Духом Святим приніс Себе непорочного Богові, очистить совість нашу від мертвих діл для служіння Богу Живому і істинному!» (Євр. 9: 14) [62,156].

І до вірності Богові через Його Сина Господа Ісуса Христа закликає ап. Павло: «браття святі, учасники в небесному покликанні, зрозумійте Посланця і

Первосвященика сповідання нашого, Ісуса Христа, вірного Тому, Хто поставив Його, як і Мойсей, у всьому домі Його» (Євр. 3: 2-3). Тому вчення про Бога у цьому посланні є морально-етичним, і як говорить Т. Райт: «вірність богові головна богословська тема послання: Бог завжди вірний Своїм обіцянкам, Ісус Христос Богові, Він є для віруючих прикладом послуху, завдяки якому здійснилося спасіння» [61, 256].

До вірності і відданості постійно призиваються читачі послання. Оскільки Бог не відсторонений від людської скорботи, для спасіння людини Бог посилає Свого Сина, Котрий страждає за нас і повертається до Бога: «дивлячись на Начальника і Виконавця віри Ісуса, Який замість радості, яка Йому належала, витерпів хрест, зневаживши посоромлення, і сів праворуч престолу Божого» (Євр. 12: 2).

Страждання Сина Божого за нас зображені так у Посланні до євреїв, щоб його читачі побачили в цьому любов Бога до нас, як через любов батька до своїх дітей: «Якщо ви терпите кару, то Бог поводить з вами, як із синами. Бо хіба є який син, якого не карав би батько?» (Євр. 12: 7). Чому в цьому посланні ап. Павло не говорить вчення про Бога за властивістю любові, як це помітно у посланнях до римлян, коринф'ян чи ефесян, сказати важко. Але як очевидно ап. Павло, як пояснює Н. Райт, прагне «спонукає їх долати страждання і таким чином морально рости, з тим щоб мати участь в Його святості. До цього він закликає юдеїв, що вони терпіли для «виправлення, бо всяке покарання в даний час не здається потіхою, але смутком, але згодом воно приносить мирний плід праведності тим, які через нього були навчені» (Євр. 12: 10-11)». Стійкість в справі спасіння забезпечується вірою і святі минулого стали такими завдяки вірі, тому необхідно дякувати за скорботи і припинити нарікання. Невдоволення вказують на неповагу до Бога» [63,412-413].

Отже, як доводить ап. Павло у Посланні до євреїв, що Бог завжди вірний людям і виконує Свої обіцянки для їх спасіння. Про це ап. Павло заявляє так: «Він повинен був у всьому уподібнитися браттям, щоб бути милостивим і вірним первосвящеником перед Богом, для умилоствлення за гріхи народу. Бо

оскільки Сам Він перетерпів, будши спокушеним, то може й спокушуваним допомогти» (Євр. 2: 17-18).

Ап. Павло, як автор послання, знає, що юдеї відступили від християнської віри не у теологічному сенсі, а в моральному. Вони вірять у Бога, проте сумніваються у правильності християнської віри, і їх відступ чи невизнання Христа він пояснює як гріх, через який вони порушують виконання завіту з Богом, викладеного у Священному Писання Старого Завіту [71, 412-413]. Апостол переконує їх, що для Бога важливо не тільки виконання завіту, але і внутрішній настрій та життя за умовами завіту. І якщо вони не визнають Христа, як посланого Богом Сина Божого, тоді юдеї не розуміють сенс книг Священного Писання, через що ап. Павло говорить їм так: «слово Боже живе і дійове, та гостріше від усякого меча двосічного: воно проникає до розділення душі й духу, суглобів і м'язів, і судить помисли й наміри сердечні. І немає створіння, схованого від Нього, але все оголене і відкрите перед очима Його: Йому дамо звіт» (Євр. 4: 12-13).

Пояснюючи ці вірші, Оріген говорить: «Для Бога важливі не тільки справи людини на землі, Він також судить думки і наміри людини, і немає значення якими вони були, добрими чи злими. Прагнення спрямувати людини до добра належить не тільки від людини, але і від Бога. Котрий робить людину здатною виконувати волю Його, і Хто судить людей, в той же час робить їх здатними творити добро» [9, 114]. Висновок Оріген вказує, що якщо людина пасивно сприймає вчення Слова Божого, тоді вона не кориться Богові, а значить не вірна Йому. А невірність Богові є не участю людини справі спасіння, тобто викупній жертві Ісуса Христа, оскільки «Сам Він був спокушений, то може спокушеним допомогти» (Євр. 2:17-18).

На цій підставі вчення про Бога у Посланні до євреїв поєднане із вченням про Ісуса Христа, про що слід викладати окремо, адже це головна ідея й мета послання, з вченням про Церкву та спасіння [22, 111]. На чолі Церкви – Господь Ісус Христос, Син Божий і Він Істинний Первосвященик, що і доводить, пояснює й навчає ап. Павло у Посланні до євреїв. Але про Церкву ап.



Павло у цьому посланні навчає не як про боголюдський організм; Церква – есхатологічний народ Божий, на якому виконуються древні обітници Бога Ізраїлю під проводом Ісуса Христа [22, 112].

З погляду митрополита Іларіона (Алфєєва) вірші: «Але ви приступили до гори Сиону і до міста Бога Живого, до Єрусалима небесного і до безлічі ангелів, до торжества собору й Церкви первородних, на небесах написаних, і до Судді всіх — Бога, і до духів праведників досконалих; і до Посередника Завіту Нового Ісуса, та до крові кроплення, яка говорить краще, ніж Авелева» (Євр. 12: 22-24); найбільш виражають вчення про Церкву ап. Павла в цьому посланні [35, 407]. Але перед тим як досягти такої ідеальної Церкви її члени пройшли шлях Церкви «мандрівної» та шлях Церкви «торжествуючої», остання Церква настала завдяки подвигу через розп'яття та воскресіння Ісуса Христа. Тому Церква, як показують інші вірші послання, дім Божий (Євр. 10: 21), котру очолює «Первосвященик майбутніх благ» (Євр. 9: 11). Через Церква здійснюється спілкування з ангелами і святими, бо Ісус Христос своєю кров'ю освятив цей союз (Євр. 13:12).

Ап. Павло пояснює входження людей до Церкви через жертву Ісуса Христа, щоб показати відміну старозавітних жертв. Бо якщо християни в стані увійти в небесне святилище, слідуючи за Первосвящеником Ісусом Христом, то вони покликані успадкувати Його небесне священство. У Старому Завіті таку функцію мали виконати первородні, котрих замінили Левіти (Числ 3: 11-13), але жертва Ісуса Христа – це жертва за всіх людей, тому всі люди після цього посвячені у Церкві Богові (Євр. 13: 10-15) [39,512-513].

Місце і роль у Церкві визначається служіння Богові через посередність благодаті, що ап. Павло стверджує в таких віршах: «ми, приймаючи царство непохитне, охороняймо благодать, якою будемо служити благоугодно Богові з побожністю і страхом» (Євр. 12: 28). І 13 розділ послання є викладом служіння Богові у Церкві, що, як показує загальний контекст послання, передбачає служіння ближньому: «Слухайте наставників ваших і будьте покірні, бо вони постійно дбають про душі ваші, як ті, що зобов'язані дати звіт; щоб вони

робили це з радістю, а не зітхаючи, бо це для вас не корисно. Моліться за нас, бо ми певні, що маємо добру совість, тому що в усьому бажаємо поводитися чесно..., нехай вдосконалить вас у всякому доброму ділі, на виконання волі Його, роблячи у вас благоугодне Йому через Ісуса Христа» (Євр. 13: 17-21). Як бачимо, що творіння добра – це найголовніша жертва людини і служіння Богові [46, 401-402].

### **3.2. Правильна віра як основа спасіння через Господа Ісуса Христа**

Як неодноразово говорилося попередньо, що метою написання Послання до євреїв є переконання християн юдейської народності не відступати від християнської віри та не повертатися до сповідання старозавітного Закону Мойсея. Через таке призначення послання можна взагалі вважати звернення ап. Павла до юдейського народу визнати Ісуса Христа Месією – істинним пророком, царем та найголовніше Первосвящеником ізраїльського народу й всього людства [77,230].

І щоб показати Ісуса Христа як Спасителя ап. Павло у посланні звертає увагу читачів до розуміння значення віри для спасіння. Без віри неможливе спасіння – це одна з важливих тез послання і до вчення про віру ап. Павло підводить поступово через декілька звернення до читачів.

Перше звернення подається в (Євр. 2: 1-4): «Тому ми повинні бути особливо уважні до того, що чули, щоб не відпасти. Бо коли слово, сповіщене через ангелів, було тверде і всякий злочин і непослух одержували справедливую кару, то як ми уникнемо, не подбавши про таке спасіння, яке, будучи спочатку проповідане Господом, ствердилось у нас тими, хто чув від Нього, при засвідченні Богом знаменнями і чудесами, та різними силами і даруванням Духа Святого з Його волі?». Святитель Іоан Золотоустий говорить, що тут ап. Павло звертається до тих юдеїв, які є християнами і можливо вони особисто були свідками життя Спасителя, чули Його повчання і бачили Його чудеса [5, 568].

Друге звернення (Євр. 5: 11 – 6: 20) адресоване до тих, які «ставши християнами, як говорить Золотоустий, – перестали зростати вірою в пізнанні Писання, відійшли від Церкви, але таємно були ще християнами» [5, 691].

І останні настанови звернені до тих, хто пережив гоніння, що завершилися для деяких членів громади тюремним ув'язнення або втратою майна чи соціального положення чи священничого сану. Але вони залишилися віруючими, бо довели стійкість своєї віри, витримавши «великий подвиг страждання» і «взявши участь в тих, хто знаходився в такому ж стані» (Євр. 10: 32-34). Але ці люди, будучи піддані приниженню духовному та тілесному, витерпіли та не хотіли знову опинитися під переслідуванням, через це деякі з них думали відійти від християнства відкрито, дехто можливо покинув Церкву і через слабкодухість повернувся формально до юдейства. Про цих віруючих говорять такі частини послання (Євр. 10: 35-39; Євр. 12: 12-17; Євр. 13: 3, 13).

У текстах цих звернень ап. Павло характеризує їх віру і пояснює їм, що чим більшим є їх шлях віри і пізнанні Бога, тим важчими будуть для них наслідки відпадиння від Бога. Якщо вони відійдуть від християнської віри і зрадять Ісуса Христа на них чекає позбавлення всі майбутніх благ вічного життя (Євр. 6: 4-5). Ап. Павло проказує відступникам та маловірам, що за зраду віри у Старому Завіті на людину чекала смертна кара, тобто вона вважалася проклятою Богом. У часи Нового Завіту всі, котрі зрадять Ісуса Христа будуть позбавлені спасіння, через що ап. Павло подає багато прикладів віри Старого Завіту, щоб показати як ця віра таких людей спасала і вела до праведності майбутніх благ.

Особливий приклад віри та невір'я мав для того покоління ізраїльського народу, що не увійшло до Обітованої землі. З цього приводу автор послання, як пояснює Р. Бультман: « призиває адресатів не лінуватися і вірити, і через віру успадкувати спасіння, чого були нагороджені всі персоналії благочестивості у старозавітній історії» [21, 502].

Взагалі Рудольф Бультман вважає, що зміст Послання до євреїв є коротким оглядом старозавітної історії Церкви скрізь призму новозавітної Церкви. Бо ап.

Павло в цьому посланні говорить про віру тих людей, котрі є прикладом віри для християн, бо через віру Бог спасав людину, тобто віра пов'язує людину з Богом. Але якщо люди перестає вірити, Бог більше їй не допомагає [21, 502]. Про що попереджає ап. Павло: «Згадайте попередні дні ваші, коли ви, будучи просвічені, витримали великий подвиг страждань, то самі серед ганьби й скорбот, будучи видовищем для інших, то поділяючи участь інших, які були в такому ж стані; бо ви й моїм кайданам співстраждали, і розграбування майна вашого прийняли з радістю, знаючи, що є у вас на небесах майно краще і неминуще» (Євр. 10: 32-34). І щоб уникнути відступництва від віри, як пояснює Бультман: «автор послання пропонує своїм читачам порівняти своє життя з життям їх великих попередників. Це порівняння має послужити для них підбадьоренням. Абонентам, треба пізнати себе в фактах, що приводяться автором» [21, 504].

І особливе місце у вченні ап. Павла про віру в Посланні до євреїв займає 11 розділ, які екзегети-богослови та теологи різного напрямку називають «Гімн віри» або «Прославлення віри» [33, 614]. На початку цього розділу ап. Павло визначає поняття віри: «Віра ж є здійснення очікуваного і впевненість у невидимому» (Євр. 11: 1). Віра, за його визначенням, це абсолютне переконання, котре є незмінним, несумнівним та неворотним, бо змінити віру не можна. Людина її не бачить, але відчуває, тобто її природа не матеріальна, але фізична у значенні дієвості всіх проявів матеріального та духовного життя людини. Отже, висновок ап. Павла дуже простий без віри людина не може досягнути себе у світі та пізнати своє життя й буття Бога.

У подібному значенні пояснює цей вірш святий Іоан Золотоустий: «Таким чином віра, каже, є споглядання неявного і веде до такого ж повного переконання в невидимому, як у видимому. Як неможливо не вірити мабуть, так неможливо бути вірі, коли хто не переконаний в невидимому цілком так само, як у видимому. Предмети надії не мають дійсності, але віра приносить їм дійсність, або краще, подає, але в цьому і полягає їх дійсність; так наприклад, воскресіння ще не було і немає в дійсності, але надія

робить його дійсним в нашій душі. Ось що значить: «здійснення очікуваного». Отже, якщо віра є впевненість в предметах невидимих, то як ви хочете побачити їх, щоб відпасти від віри і праведності, так як «праведний житиме вірою»? Якщо ви хочете побачити їх, то ви вже не віруючі. Ви працювали, каже, колись ви оберталися; і я кажу це; але потерпіть; в цьому і полягає віра; не шукайте за все тут» [5,756-757].

Далі, як пояснює Іоан Золотоустий, ап. Павло на прикладах життя старозавітних людей, починаючи з перших розділів Книги Буття говорить про переваги віруючої людини над людьми не віруючими. Якщо першим віра допомагає досягнути задуми Божі у цьому світі, то не віруючі про це не знають і гинуть смертю від гріха, так і не зрозумівши таємниці світобудови та свого життя. Але під вірою віруючий розуміє не володіння ним Бога, навпаки віра, живучи в людині з пасивного стану життя, перетворює життя людини на активність, де є не тільки життя у світі видимому, але і не видимому. Саме тому, як віра проявляла себе в житті старозавітних праведників найбільше у ситуації безнадії та безвихідності [5,759-760].

Отже, в цьому розділі автор послання співвідносить реальності нового часу з старозавітними подіями і інститутами, бо типологічно тлумачить Старий Завіт в світлі знаменитих людей віри, котрі були частково у своєму житті прообразом Ісуса Христа.

Перед розлогим розглядом того, як виявлялася віра в житті персоналій старозавітної історії, передує короткий огляд життя громади адресатів послання (10: 32-34). Їх віра вже багато разів виявляла себе у випробуваннях, проте всі досягнення можуть зникнути перед небезпекою можливого відступу. Щоб уникнути цього, автор послання пропонує своїм читачам порівняти своє життя з життям їх великих попередників. Огляд повинен послужити для них підбадьоренням: адресатам необхідно пізнати себе в фактах, що приводяться автором [55,568].

І першою такою старозавітною особистістю, котра вірою перемогла зло, ап. Павло вказує на життя праведного Авеля. Святитель Феофан Затворник

називає Авеля «першим мучеником за віру» [91], через те, що він не побоявся померти за правдиву жертву своєї віри. «Він прийняв смерть і мучеництво, щоб показати своїм батькам і наступним поколінням, що віра справжня в Бога не знищується смертю. І приклад його смерті, це приклад життя котре дарується людині продовжуючись після смерті. Не боявся померти, бо знав, що він уже є безсмертним, котре було дароване йому через жертву правдиву, а не користолюбну та марнославно чого бажав брат його Каїн» – говорить святий Феофан [91].

Фредерік Фаррар пояснює звернення ап. Павла до прикладу Авеля з метою відтворити передання віри від перших людей до Церкви, що через гріхопадіння людина не забула зміст і призначення справжньої віри. Щодо цього він говорить наступне: «Авель був першим з людей, хто отримав від Бога підтвердження про свою праведність, яке полягало в самому факті прийняття його жертви. Він не міг керуватися ні зовнішніми приписами, ні чийось прикладом, а тільки велінням свого серця: «Вірою Авель приніс Богові жертву кращу, ніж Каїн; нею засвідчений був, що він праведний: про дари його свідчив Бог; і нею по смерті він продовжує говорити» (Євр. 11: 4). Заключна фраза вірша означає, що смерть Авеля від руки Каїна теж розглядається як жертвоприношення. Вбивство Авеля стає прообразом смерті «Начальника і Виконавця віри, Ісуса», кров Якого говорить «краще, ніж кров Авеля» (Євр. 12: 24)» [79,847-848].

Отже, з пояснень перших віршів 11 розділу, зрозуміло, що віра не одностороння дія, це не тільки прагнення людини до Бога. Бог відповідає на віру, коли вона стає видимою в конкретних діях і вчинках. Відбувається двосторонній обмін: людина приносить Богу свою віру, це видно з прикладів життя Авеля, Еноха, Ноя патріарха Авраама та Сарри; бачачи їх віру, Бог наділяє людину Своїми дарами, підтверджуючи тим самим всю її значимість, тому ап. Павло констатує в 6-му вірші Послання до євреїв: «А без віри догодити Богові неможливо, бо треба, щоб той, хто приходить до Бога, вірував, що Він є, і тим, хто шукає Його, дає винагороду» (Євр. 11:6).

Відразу після прикладу праведного життя Авеля ап. Павло говорить про наступних праведників та їх віру, це він робить для того, щоб за пояснення Теодора Стіліанопулоса: «показати юдеям їх повернення до християнства має відбутися у скорому часі, адже потрібно ще у цьому житті угодити Богові для отримання Його благовоління. Енох був забраний на небо, Ной став родоначальником нового людства, патріарх Авраам успадкував Боже благословення та виконання всіх майбутніх обітниць Бога людства. Значить, перед читачами послання відкривається та ж перспектива, що і колись для одного з перших патріархів на зорі існування людства. Вони зйдуть на небо, «куди, як предтеча, за нас увійшов Ісус, ставши первосвящеником навіки за чином Мелхіседека» (Євр. 6: 20). Однак не випадково, слідом за словами про наближення пришествя Спасителя, автор наводить відому відповідь про Бога пророка Авакума. Тільки якщо Бог визнає праведність читачів послання і вони збережуть Йому вірність, Він переселить їх «в саме небо» (Євр. 9: 24)» [75, 189-190].

Так, Енох, згідно розповіді книги Буття, був узятий живим на небо: «Вірою Енох переселений був так, що не бачив смерті; і не стало його, тому що Бог переселив його. Бо ще до свого переселення він мав свідчення, що догодив Богу» (Євр. 11: 5). І перед одержувачами послання відкривається та ж перспектива, що і колись для одного з перших патріархів на зорі існування людства. Вони зйдуть на небо, «куди, як предтеча, за нас увійшов Ісус» (Євр. 6: 20). Однак не випадково слідом за словами про наближення пришествя Спасителя автор наводить відому відповідь Бога пророку Авакум. Тільки якщо Бог визнає праведність читачів послання і вони збережуть Йому вірність, Він переселить їх «в саме небо» [71, 503-504].

Есхатологічним очікуваннями автора пронизаний виклад історії життя старозавітних праведників й патріархів. Але говорячи про життя праведного Ноя, ап. Павло пов'язує його віру з пасінням людського роду, називаючи все людство «його домом» (Євр. 11: 7). Тобто людство була врятоване Ноем у тій частині чи групі людей, корі вірили і довірилися Богові. Тому слово «дім» в

Посланні до євреїв означає об'єднання людей, призначених Богом для спасіння. Котрих потім очолить Ісус Христос, «Священик великий над домом Божим» (Євр. 10: 21). Підкреслюючи в цьому найменуванні близькість, яка існує між Богом і Його народом, автор послання нагадує, що вона може бути втрачена внаслідок відокремлення через втрату віри: «дім Його – ми, якщо тільки сміливість і надію, якою хвалимося, твердо збережемо до кінця» (Євр. 3: 6) [86, 211-212].

Відповідно до тлумачення даного змісту Послання до євреїв святий Феофан Затворник говорить наступне: «Як і Ною, який повірив в реальність обіцяного потопу задовго до перших ознак, які віщували лихо, віруючим добре відомі майбутні події і майбутній суд над світо. Однак, як домашні Бога, вони входять в Його сім'ю, а отже, є спадкоємцями. Їх праведність і невідступність робить їх учасниками есхатологічного порятунку. Бо віра може перемогти смерть. Авель, «по смерті», продовжує говорити. «Енох був переселений так, щоб не бачити смерті, і не знаходили його» (Євр. 11: 5). Ной і його сім'я не загинули в смертоносних водах потопу» [91].

А щодо прикладу віри патріарха Авраама Феодорит Кирський дає таке пояснення: «Віра у виконання обіцяного Богом заснована на визнанні Його всемогутності і сили: «Вірою Сарра отримала силу прийняти насіння попри вік, тому що вона вважали правдивою дану обіцянку. Там, де вже давно повинні були діяти невблаганні закони старіння, «від одного, та ще змертвілого, народилось так багато, як зорі небесні й пісок незчислений на березі морському» (Євр. 11: 12). У народженні Ісаака, Авраам пізнав, «що має Бог і з мертвих воскрешати» (Євр. 11: 19), тому погодився приректи на смерть єдиного сина, бо не сумнівався в тому, що Ісаак буде жити, так як Бог повинен виконати на ньому Свою обіцянку» [92].

Таким чином, прикладу віри патріарха Авраама ап. Павло надає вирішальне значення в цьому розділі та взагалі в Посланні до євреїв. Патріарх Авраам є найбільш дієвим виконавцем і учасником віри, котра привела людство до спасіння. І ап. Павло відтворює його життя у всій повноті його власного



вираження віри від покликання вийти з землі Харранської до невідомої країни, котрий він, не знаючи її має отримати у майбутньому як свою спадщину (Євр. 11: 8). Не знаючи своєї подальшої долі патріарх не вагається і все виконує сказане Богом. Він іде до землі Обітованої, в якій він так нічого для себе і не побудував, що пояснюється в посланні як очікування праотцем більш кращої майбутньої долі в цій землі, котра благословенна Богом. Якби його батьківщиною як і раніше залишався Ур халдейський він зміг би в нього повернутися. Родоначальник єврейського народу не вжив жодних спроб влаштуватися на землі, яка була йому обіцяна (Євр. 11: 9, 13), оскільки за Ханааном він бачив кращу батьківщину – місто, Будівельником якого є Бог (Євр. 11: 10, 16). Спадщину, в отримання якої вірили всі патріархи, була невидимою: вона належало небу, а не землі і відносилось до майбутнього, а не до цього часу (Євр. 11: 13-26). Вищою нагородою для них стало те, що Бог назвав Себе їх іменами: Бог Авраама, Бог Ісаака, Бог Якова (Бут. 28: 13; Вих. 3: 6), вказуючи на нерозривний зв'язок, який встановлений між ними через віру. І вона є підтвердженням їх остаточного спасіння: «але вони прагнули кращого, тобто небесного; тому і Бог не соромиться їх, називаючи Себе їхнім Богом; бо Він приготував їм місто» (Євр. 11: 16) [78, 1097-1099].

Отже, історія патріархів, які провели все своє життя в переселеннях і мандрівках за покликом Божим, покликана підтримати одержувачів послання у скрутні і переслідуваннях. Прийнявши християнство, вони були піддані утискам і зневазі, ставши ізгоями для свого оточення. Нагадування про те, що більшість праведників минулого було відкинута своїми сучасниками, могло б полегшити їм втрату свого колишнього соціального становища, адже «ті, яких увесь світ не був достойний, блукали по пустелях і горах, по печерах та ущелинах землі» (Євр. 11: 38).

Після патріарха Авраама ап. Павло ставить у взірць пророка Мойсея. Коли віра у Бога спонукала батьків Мойсея зберегти життя немовляті (Євр. 11: 23). Віра допомогла Мойсеєві зробити вибір між тимчасовим і вічним, вона спонукала його піти стопами і страждання свого народу, коли, «ставши дорослим, він відрікся зватися сином дочки фараона». Випробування, які на нього чекали, він

вважав за краще скарбів Єгипту і тимчасової насолоди гріхом (Євр. 11: 25-26) [78, 1111-1112].

Вказуючи на віру пророка Мойсея, ап. Павло пропонує сучасним йому юдеям зробити вибір між тяжким становищем і поверненням до благополуччя. Бо такий вибір був перед пророком Мойсеєм, засновником старозавітної віри, тому так ап. Павло пропонує юдеям триматися християнської віри та повернутися до віри у Христа, через наслідування безстрашної та сміливої віри пророка Мойсея: «Вірою залишив він Єгипет, не побоявшись царського гніву, бо він, мовби бачачи Невидимого, був твердий» (Євр. 11: 27). У найкритичніший момент історії Ізраїлю Бог надав Своему народові допомогу і захист і забезпечив успіх в здійсненні запланованого: «Вірою він справив Пасху та пролиття крові, щоб винищувач первістків не торкнувся їх. Вірою перейшли вони Червоне море, як по суші, на що спокусив-шись, єгиптяни потопилися. Вірою впали ерихонські стіни після семиденного обходження» (Євр. 11: 28-30) [82, 95].

Отже, у Посланні до євреїв міститься розкриття віри через священні історію спасіння або як говорить Н.Т. Райт про цей розділ, що це «священна історія віри». І він пропонує розділення змісту цього розділу на такі концептуальні положення: 1) віра дозволяє бачити і бути впевненим в тому, що ще невидимо; 2) віра зобов'язує коритися тому, хто вище; 3) віруючі – спадкоємці Божі; 4) віра не сумнівається в обіцянках Божих; 5) вірою визначається готовність до страждань та нехтування втратою матеріального благополуччя; 6) віра сприяє зміцненню фізичних і душевних сил; 7) віруючий згоден переносити ув'язнення і фізично страждати; 8) віра дає сили терпіти нестатки; 9) Віруючі – мандрівники і прибульці на землі; 10) віруючі завжди зможуть отримати те, що їм обіцяно Богом за вірою [65,93-94].

Ці всі тезові узагальнення були на житті вказаних священних осіб у Посланні до євреїв, а їх життя нічим не відрізнялося від життя християн. Виявляючи схожість, автор послання пропонує своїм читачам взяти приклад

найбільш знаменитих людей старозавітній історії, щоб подвиг старозавітних героїв віри знаходить своє завершення в адресатів послання [69, 578]. Незважаючи на те, що Бог неодноразово засвідчив їхню віру, вони не змогли увійти «в володіння того, що було обіцяно» (Євр. 11: 39). Ісус Христос став першим з людей, хто отримав небесну спадщину, яку лише «здалека бачили і вітали» патріархи (Євр. 11: 13), і досяг досконалості, недоступного до Нього підзаконного людства. Випереджаючи старозавітних праведників (Євр. 11: 40), Своєю жертвовною кров'ю Він проклав для них «шлях» до Бога, «новий і живий».

Закликаючи своїх читачів до терпіння і стійкості, автор послання запрошує юдеїв стати в ряди старозавітних подвижників віри, щоб разом з ними вступити в благословення месіанської ери: «Тому і ми, маючи довкола себе таку хмару свідків, скиньмо з себе всякий тягар і гріх, який нас обплутує, і з терпінням підемо на подвиг, який чекає на нас, дивлячись на Начальника і Виконавця віри Ісуса, Який замість радості, яка Йому належала, витерпів хрест, зневаживши посоромлення, і сів праворуч престолу Божого» (Євр. 12: 1- 2).

Господь Ісус Христос, набагато більшою мірою, аніж старозавітні праведники, повинен притягувати їх погляди як приклад справжньої вірності і слухняності за вірою. Як Він підкорився волі Отця, яка означала для Нього прийняття страждань, так і адресатам послання необхідно терпіння, щоб Божа воля була для них взірцем віри для майбутнього спасіння [65,93-94].

Отже, життя одержувачів послання нічим не відрізнялася від життя їх великих попередників. Це легко побачити, порівнюючи між собою характеристики віри древніх подвижників і положення читачів послання. Отже, типологія послання носить двосторонній характер, що яскраво виражається через поясненні віри ап. Павлом. Завдяки вірі не тільки земне є відображенням небесного, але і небесне стає відображенням земного. Не тільки дійсне є повторенням минулого, а й минуле відтворює події сьогодення. Цей взаємозв'язок добре видний через прообрази старозавітних осіб, які для юдеїв-

християн мають показати, що вони терпіли для виконання обітниць, котрі успадковані тими, яких на даний час переслідують: «щоб ви не розлінились, а наслідували тих, які вірою та довготерпінням успадковують обітниці» (Євр. 6: 12).

Як Ісус Христос став подібний до людей у всьому крім гріха, так і людина уподібнюючись Йому через страждання повторить Його шлях для успадкування даних Богом обітниць. Як пояснює значення віри архієпископ Никанор (Каменський) для читачів цього послання: «Страждання Ісуса Христа стали типологічних зразком для всіх наступних поколінь християн. Тому одержувачам послання пропонується з «з терпінням підемо на подвиг, який чекає на нас, дивлячись на Начальника і Виконавця віри Ісуса, Який замість радості, яка Йому належала, витерпів хрест, зневаживши посоромлення, і сів праворуч престолу Божого» (Євр. 12: 1-2)» [54,240].

Аналізуючи 11 розділ послання можна помітити, як стверджує архієпископ Никанор, що віра тут має історичну, культову, сотеріологічну та есхатологічну типологію, бо образ віри людей Старого Завіту відривав спадщину життя у вірі Нового Завіту. Але цю віру необхідно було здобути через участь в стражданнях для перемоги над гріхом, через перемогу особистої віри в терпінні, через уподібнення – втілення в життя Ісуса Христа тощо. Тобто ап. Павло показує, що Старий Завіт і Новий Завіт є зв'язком між Богом та людиною через виконання віри у Ісусі Христі [54, 241-242].

Отже, говорячи про віру, ап. Павло звертається до Старого Завіту, щоб показати спадкоємство між старозавітною і новозавітною історією, щоб з практичної мети запобігти поверненню своїх читачів до юдаїзму і літургійним формам Старого Завіту.

## РОЗДІЛ 4. ВЧЕННЯ ПРО СВЯЩЕНИЦЬКУ ВИБРАНІСТЬ ГОСПОДА ІСУСА ХРИСТА ЯК ДОКАЗ АВТОРСТВА АП. ПАВЛА

### 4.1. Ісус Христос вище ангелів і старозавітних пророків

Як показав попередній розгляд, вчення про Бога у Посланні до євреїв тісно пов'язане з вченням про Ісуса Христа. Власне ап. Павло постійно доводить, що Месія – це Син Божий Ісус Христос, тому христологія базується на вченнях про Бога-Сина, і слово «Син» набій більше використовується в посланні. Одинадцять разів ап. Павло називає Христа Сином (Євр.1:2-3,8; Євр.3:6; Євр.4:14; Євр.5:5,8; Євр.6:6; Євр.7:63,28; Євр.10:29). У вірші (Євр.1:6) є поняття «Первородний», котрим автор підкреслює Божественну природу Христа на пояснення біблійного тексту (Пс. 2:7).

Але, такі іменування, як «Христос» і «Господь», не несуть в Посланні до євреїв доктринального значення, на відміну від інших послань святого апостола Павла. Ці найменування зустрічаються дуже рідко, так само як ім'я «Ісус», тому вони використовуються тільки як імена власні, майже завжди поодиночі: дев'ять разів Ісус (Євр.2:9; Євр.3:1; Євр.4:14; Євр.6:20; Євр.7:22; Євр.10: 19; Євр.12:2, 24; Євр.13:12); дев'ять разів «Христос» (Євр.3:6,4; Євр.5:5; Євр.6:1; Євр.9:11,14, 24, 28; Євр.10:5); три рази «Господь» (Євр.2:3; Євр.7: 14; Євр. 12: 14) [41, 104].

Син Божий названий на посланні Ісусом Христом лише двічі (Євр. 10: 10; Євр. 13: 8) і один раз – Господом нашим Ісусом (Євр. 13: 20). А словосполучення, – Господь наш Ісус Христос часто використовується апостолом Павлом в інших його посланнях, але у Посланні до євреїв не зустрічається жодного разу. Та ім'я «Ісус» в посланні або зв'язується з людською природою Сина Божого, а саме з Його самоприниженням перед ангелами (Євр. 2: 9), стражданнями (Євр. 12: 2; 13: 12), пролиттям крові (Євр. 10: 19; Євр. 12: 24), або служить для позначення особистості людини, що стала Первосвящеником (Євр. 3: 1; Євр. 4: 14; Євр. 6: 20; Євр. 7: 22) і Посередником Нового Завіту (Євр. 12: 24). Таким же чином використовується ім'я «Христос» або для позначення Його людських дій принесенням в жертву Своєї Крові.

І входженням з нею в небесне святилище (Євр. 9: 24), або для ідентифікації Його як Сина (Євр. 3: 6) і Архієрея (Євр. 5: 5; Євр. 9: 11). Досить часто автор послання, не використовує ніяких імен для визначення особистості Господа Ісуса Христа, але просто вказує на Нього через вживання займенника «Він» [41, 105].

Відмінною особливістю послання є оголошення Ісуса Христа Первосвящеником. Всі інші назви можна розглядати як пов'язані з ним або безпосередньо з нього впливають: Посланець (Євр. 3: 1), Начальник порятунку (Євр. 2: 10), Поручитель завіту (Євр. 7: 22), Посередник (Євр. 8: 6; 9: 15; 12:24), Заповітник (Євр. 9: 16), Служитель (Євр. 8: 2) , Вершитель віри (Євр. 12: 2). Всі ці вислови покликані підкреслити першість Сина, значення і велич принесеного Ним спасіння. Тому істотну роль і підсилюючу функцію виконують епітети: вірний (Євр. 2: 17), милостивий (Євр. 2: 17), досконалий (Євр. 7: 28), чудовий (Євр. 8: 6), що освячує (Євр. 2: 11), великий (Євр. 10: 21), піднесений (Євр.7:26), кращий (Євр. 7: 22; Євр. 8: 6), якими в контексті богослов'я послання надається велике смислове значення. Таким чином, використовую ці поняття автор послання намагається уникати вже існуючих христологічних термінів, які були ним вживані в інших посланнях, щоб особистість Ісуса Христа як Месії була передане у послання до відповідності із книгами Старого Завіту[41, 97] .

Тому викладаючи христологію ап. Павло найперше говорить про особистість Ісуса Христа як про Первородного сина Божого. Первородний син в ізраїльському народі мав особливий статус (Бут. 49: 3; Вих. 13: 2). Після батька, як голови роду, він був самим старшим і по смерті йому передавалася влада та майно, також він отримував благословення для успадкування всіх обітниць свого батька (Бут. 27), про це саме говорить ап. Павло у Посланні до євреїв, що Син Божий несе на собі усі обітниці Бога-Отця для людства (Євр. 1: 2). Але саме цікавою для первородних синів була після Пасхи, коли народ ізраїльський виходив з Єгипту, первородні сини юдеїв були всі посвячені Богу для служіння Йому. Потім їх священниче служіння було замінене на коліно Левія (Числ.8:14-19). І первородство їх було замінене на Первородство

Господа Ісуса Христа, який є Первородний Сином Бога-Отця та справжнім Первосвящеником, тому ап. Павло називає християн спадкоємцями Первородства Христа у Церкві: «Але ви приступили до гори Сиону і до міста Бога Живого, до Єрусалима небесного і до безлічі ангелів, до торжества собору й Церкви первородних ,на небесах написаних, і до Судді всіх – Бога, і до духів праведників досконалих» (Євр.12:22-23). І всі члени Церкви посвячені Богові та є священним народом, вибраним через звільнення від рабства гріха [38,119].

Вчення про Первородство Ісуса Христа апостол Павло хоче показати Його надприродність та вищість перед ангелами та боговибраними людьми праведниками, пророками та патріархами Старого Завіту. Темою христології Послання до євреїв є не Ісус Христос як проповідник Нового Завіту, не Христос, Який воскрес тілом, після розп'яття на хресті і вознесіння на небо. Ап. Павло не знав Спасителя особисто, але в інших своїх посланнях говорить про Нього як Спасителя людства, не посилаючись на історію Його земного життя. Але в Посланні до євреїв він передає месіанські риси життя Господа Ісуса Христа: по-перше, говорить про те, що історія життя Спасителя описана в Євангелії його учнями апостолами: «то як ми уникнемо, не подбавши про таке спасіння, яке, будучи спочатку проповідане Господом, ствердилось у нас тими, хто чув від Нього, при засвідченні Богом знаменнями і чудесами, та різними силами і даруванням Духа Святого з Його волі?» (Євр. 2: 3-4); по-друге, про втілення і походження Христа з коліна Юди та роду царя Давида (Євр.7:14); по-третє, про проходження Христом спокус під час земного життя (Євр. 2:8;4: 15); по-четверте, про Його проповідь Євангелія (Євр.1:2;2:8); по-п'яте, про Його земні чудеса і знамення (Євр.2: 4); по-шосте, про молитву в Гетсиманському саду на передодні розп'яття (Євр. 5: 7); по-сьоме, говорить про знущання над Ним грішників (Євр. 12: 2); по-восьме, про хресну смерть поза Єрусалимом на горі Голгофі (Євр.13:12); по-дев'яте, про приниження Його юдеями (Євр.12:2); по-десяте, про розірвання завіси у Єрусалимському храмі (Євр. 10: 20); по-одинадцяте, про воскресіння (Євр. 13: 20); та по-дванадцяте, про Його славне вознесіння (Євр. 1: 3; 4: 14; 8: 1) [52, 93-94] .

І кожного разу, коли ап. Павло передає земне життя Спасителя, він повторює фразу, що все це відбувається з Богом «у дні Його плоті» (Євр. 5: 7). У Посланні до євреїв земне життя Спасителя пов'язане із діяльністю Його як Сина Божого, через зв'язок історичного Ісуса з Христом слави. І христологічні думки ап. Павла у Посланні до євреїв святитель Феофан (Затворник) характеризує так: «Свою проповідь звертав до людей Той, Хто єдиний з Богом Отцем (Євр. 1: 1-3), предвічний Син пережив глибокий відчай напередодні Своєї смерті (Євр. 5: 5-8), незмінний Христос страждав і був розп'ятий «поза воротами» (Євр. 13: 8, 12)... Багато про Христа як Сина Божого написав ап. Павло у цьому посланні. Найвищим у всіх його розповідях є те, що після здійснення Свого викупного подвигу Син розділив з Богом Його велич, сівши на небесах, і поставлений був Ним царювати над усім світом і був для усіх Первосвященником»[91].

Вчення про Ісуса Христа як Первосвященника це основний образ для віри старозавітних юдеїв, адже вони не могли прийняти іншого священства, крім того, що було дане їм Богом. Христос як Первосвященник – це той, хто приносить жертву за гріх й звільняє від гріха, про що ап. Павло постійно нагадує у посланні виразом «очищення від гріхів». Цей вислів дуже часто зустрічається у посланні й він аналогічний до вчення про очищення від гріха через Ісуса Христа за Євангелістами [53, 214]. Наприклад, у Євангелії від Матфея, ангел говорить Йосипу: «Він спасе народ Свій від гріхів їхніх» (Мф. 1: 21); у Луки це говорить священник Захарія: «дати народу Його пізнати спасіння у відпущенні їхніх гріхів» (Лук. 1: 77); у Іоанна – Іоан Хреститель: «Ось Агнець Божий, який бере гріх світу» (Ін. 1: 29). В Посланні до євреїв ап. Павло говорить те саме, але словами із Книги пророка Єремії: «бо Я буду милостивий до їхніх неправд і гріхів їх не згадаю більше» (Єр. 31: 36). Даний текст з цієї книги Старого Завіту ап. Павло говорить двічі (Євр. 8: 8-12; Євр. 10: 16-17)[53, 215].

Звільняючи людство від гріхів, ап. Павло вказує, що Ісус Христос продовжив на землі справу спасіння декларовану Богом-Отцем. Тому Син



Божий є новим Одкровенням Бога світові, Бог діє через Нього, а Син є Посередником між Богом та творінням (Євр. 1: 2-3). Світ створений і належить Богу Синові (Євр. 2: 10), а згідно цього тексту всі першочергові для Старого Завіту атрибути Бога – творіння і панування переходять до Сина. Так, вічне існування Бога і створення Ним світу в (Пс. 101: 26-28) автор послання переносить на Ісуса Христа (Євр. 1: 10-12). Вірші (Євр. 1: 3): «говорив нам через Сина, Якого поставив спадкоємцем усього, що Ним і віки створив. Цей, будучи сьайвом слави і образом іпостасі Його і тримаючи все словом сили Своєї», нагадують мову Книг Премудрості Соломона, де «Премудрість» передує створенню світу, вона постає як творче начало творіння, принцип Божественних діянь, відкриває людині знання про світ (Притч. 8: 22-31; Сир. 24; Прем. 8-9) [74,411-413].

І, порівнюючи між собою уривки з різних псалмів, ап. Павло показує, що слова, звернені до Сина, Бог ніколи не говорив ангелам: 1) Бог оголошує Себе Його Отцем (Пс. 2: 7; 2 Цар. 7: 14; Євр. 1: 5); 2) Він Цар на вічному престолі (Пс.44:7-8;Євр.1:8-9);3)спочатку існуючий і незмінний Творець світу (Пс. 101: 26-28; Євр. 1: 10-12); 4) Який розділяє з Богом Його влада і всемогутність і до ніг Якого будуть покладені всі вороги Його (Пс. 109: 1; Євр. 1: 13) [74, 414]. Цими цитатами з Старого Завіту ап. Павло нагадує юдеям, що Ісус Христос вище за ангелів. І стиль викладу є подібним до значення ангелів у євангельському благовісті, що Ісус вище ангелів, мається на увазі вже в вступних розділах євангельської історії (Лк.1:31-33; 2:10-14; Мф.1:21-23; 2:13, 19; Мак. 1: 13; Ін. 1: 51). Таким чином, перевага Христа над ангелами у цьому посланні є не тільки у тому, що ангели допомагають Богові. Ангели служать Христу як рівному Йому до Бога-Отця Синові, тому своє служіння для спасіння Син починає Той, кому служать і допомагають ангели [60,75].

«Ангели, – як говорить святитель Іоан Золотоустий, – перші звіщали про прихід Сина Божого, бо Він є їх Творець і Той, Хто їх освячує благодаттю. І для цього апостол Павло називає Христа «Первосвященником», що перевищує священство священника і царя Мелхіседека, священство патріархів і пророків.

Тому, Христа Павло називає «Сином», оголошує Його «відмінним» перед ангелами і цілком визначає перевагу Ісуса Христа над ними, робить необхідним усиновлення людини Богом для відновлення Його колишньої величі. Так як тільки Той, Хто рівний Богу, міг сісти праворуч від Нього, розділяючи з Ним престол (Євр. 1: 8), «славу і честь» (Євр. 2: 9); щоб «багатьох синів» привести до слави (Євр. 2: 10), Син Божий повинен був, як і вони, бути «причетним крові і плоті» (Євр. 2: 14). Завдяки втіленню Христа люди є для Нього «братами» (Євр. 2: 11) і «дітьми» Бога (Євр. 2: 14). Тому тепер «все від Одного» (Євр. 2: 11)» [5, 530].

Розкриваючи вищість Ісуса Христа перед ангелами, ап. Павло говорить про царське достоїнство людини, та вищість її матеріально-духовної природи перед світом ангелів: «не ангелам Бог підкорив майбутній всесвіт, про який говоримо не багато, Ти принизив його перед ангелами; славою і честю вінчав його і поставив його над ділами рук Твоїх, усе підкорив під ноги його...Бо належало, щоб Той, для Якого все і від Якого все, Той, Хто приводить багатьох синів у славу, вождя спасіння їх зробив довершеним через страждання. Адже Хто освячує і хто освячується, всі – від Єдиного...Бо не ангелів приймає Він, але приймає сім'я Авраамове. Тому Він повинен був у всьому уподібнитися братам, щоб бути милостивим і вірним первосвященником перед Богом, для умилостивлення за гріхи народу» (Євр. 2: 5-18). Таким чином, передбачається, що людина повинна повернутися в початкове положення, так як автор послання відносить цей текст до остаточного світоустрою (Євр. 2: 5-9). Далі, у вірші (Євр. 2: 10), про Ісуса Христа знову говориться як про Посередника творіння, а потім як про Спасителя. Оскільки Спаситель і Творець – це одна Особа, областю дії Його спокутування стає весь світ. Спокута відбувається в Ньому і являє собою повернення світу до своїх витоків, тобто до моменту, коли він перебував у мирі з Богом [15,28].

Предвічний Син, Який поділяє з Богом Його славу і одну сутність, переходить в стан приниження, що детально описують вірші (Євр. 2: 6-8) і через Свою хресну смерть сходить на Небо, перевищуючи в Своїй величі

ангелів (Євр. 1: 1-5). Таким чином, в початкових віршах Послання до євреїв зустрічаються всі ті положення, що і в знаменитому христологічному гімні апостола Павла в Посланні до філіп'ян (Флп. 2: 5-11): передіснування Христа, Його Втілення для приниження, послух до смерті хресної, небесне прославлення, яке знаходить своє вище вираження в космічному володарюванні та відкриває спасіння для людей.

Подібність між Посланням до євреїв і віршами послань (Кол. 1: 13 – 3: 13; Еф 1: 1-22), в яких доводиться пріоритетна роль Христа в творінні та викупленні також досить очевидна: Христос є образ Божий (Кол. 1: 15; Євр. 1: 3); Він стоїть вище за все створене, через Нього і для Нього творіння наділені існуванням і продовжують існувати (Кол. 1: 16-17; Еф. 16 20-21; Євр. 1: 20; Євр. 2: 10); і викуплення людей відбувається «Кров'ю Христа Його» (Кол. 1:14; Євр. 1: 4; Євр. 9: 14) [61, 36].

Есхатологічне спасіння людства описується в Посланні до євреї та в інших посланнях як досягнення святості, непорочності (Кол. 1: 22; Еф. 1: 4; Євр.10: 14, 18) і усиновлення (Еф.1:5; Євр.2:11), звільнення і прощення гріхів (Еф.1: 7; Євр.1:4; 10:18), як я вище нового народу Божого (Кол.3:11; Євр.13:12), який отримує небесну спадщину (Кол. 3: 4; Еф. 1: 14; Євр. 1: 14).

У апостола Павла, в Посланні до євреїв, повнота вищої влади Ісуса Христа пов'язується з схилянням перед Ним ангельських сил (Кол. 2: 15; Еф. 1:21; Флп. 2: 9-10; Євр. 1: 5) [28, 56]. Таким чином, в цілому розповідь Послання до євреїв протікає в руслі вже існуючих христологічних ідей, відображаючи віру ранньохристиянської Церкви. Автор пояснює своїм адресатам зміст сповідання їх громади, наприклад вчення про первосвященство Ісуса Христа, чого немає в інших його посланнях: «зрозумійте Посланця і Первосвященника сповідання нашого, Ісуса Христа» (Євр. 3: 1); «маючи Первосвященника Великого, Який перейшов небеса, Ісуса Сина Божого, будемо твердо триматися сповідання нашого» (Євр. 4: 14); «і маючи великого Священика над домом Божим, приступаймо з щирим серцем, з повною вірою, кропленням очистивши серце

від порочної совісти та обмивши тіло водою чистою, будемо триматися сповідання надії неухильно, бо вірний Той, Хто обіцяв» (Євр. 10: 21-23).

Але сприйняття Сином Божим людської природи не тільки на певний час ставить Його в положення більш низьке, ніж ангели, але і передбачає Його страждання. Тема необхідності страждань Сина Божого для спасіння людей проходить через всю розповідь другого розділу: «Бо належало, щоб Той, для Якого все і від Якого все, Той, Хто приводить багатьох синів у славу, вождя спасіння їх зробив довершеним через страждання» (Євр. 2: 10). Але ці страждання не були приниженням Його Божественної достоїнності, Христос терпів їх тимчасово, доки він не помер і не воскрес. І ці страждання були здійснені за ради людини, тобто вони відповідали Його місії як Первосвященника. Страждання показали Його як істинного Первосвященника людства, бо через них Він зцілив людство, а хто пережив це, завжди буде допомагати страждаючим [34, 712], що говориться у даному вірші послання: «оскільки Сам Він перетерпів, будучи спокушеним, то може й спокушуваним допомогти» (Євр. 2: 18).

Через страждання Син досягає Своєї досконалості (Євр. 26: 10; Євр. 5: 9; Євр. 12: 2), що дає Йому право на царську спадщину і священниче служіння (Євр. 8: 6). Після того як Бог прославив Ісуса, Він звертається до Нього як до Сина і Священника, що ап. Павло передає словами 109 Псалма: «Так і Христос не Сам Собі присвоїв славу бути Первосвященником, але Той, Хто сказав Йому: «Ти – Син Мій, Я нині породив Тебе»; як і в іншому місці говорить: «Ти – Священник повік за чином Мелхиседековим» (Євр. 5: 5-6).

Отже, як показує даний текст послання, необхідність вдосконалення людства пов'язана з реальністю втілення Господа Ісуса Христа. Через втілення Він стає першим з людей, хто отримує небесну спадщину, котру мав предвічно, але стає царем небесним для людства, чого не бачили і не знали праведники, патріархи і пророки Старого Завіту. Христос стає вищим за закон старозавітний, досягаючи досконалості, котрої через цей закон не могло досягнути людство (Євр. 11:39-40) [40,210]. Старозавітні люди не могли стати

досконалыми через те, що дія закону це не передбачувала. Про це ап. Павло говорить постійно, що земне життя є лише відображенням небесного (Євр. 10: 1; Євр. 9:24).

Отже, як показує зміст вчення про вищість Ісуса Христа перед ангелами, Спаситель прийняв на себе грішну природу людства, бо був досконалішим ніж природа ангелів. Але грішна людська природа могла досягнути освячення, проте цього не могла здійснити через свою гріховність. І у віршах (Євр. 5: 1-2) говориться, що неміч старозавітного первосвященника, обумовлена його власними гріхами, змушувала його бути поблажливим до гріхів інших. Тільки повністю ототожнити себе із страждаючими, переживши той же досвід, що і вони, людина зможе справді через Христа і у Христі. Тому Син Божий повинен був піддатися стражданням і пройти через всі випробування: «Бо ми маємо не такого первосвященника, який не може страждати з нами в немочах наших, але Такого, Який, подібно до нас, зазнав спокуси в усьому, крім гріха» (Євр. 4:15).

Вищість Первосвященства Ісуса Христа перед ангелами, на що вказує ап. Павло мало переконати ізраїльський народ в Його Божественній сутності. І для кращого пояснення апостол звертається для прикладу ще до пояснення вищості Спасителя та Його вчення перед старозавітними пророками і Старим Завітом, тобто книгами написаними у період служіння пророків [44, 265].

У першому вірші третього розділу ап. Павло про Господа Ісуса Христа говорить так: «браття святі, учасники в небесному покликанні, зрозумійте Посланця і Первосвященника сповідання нашого, Ісуса Христа, вірного Тому, Хто поставив Його, як і Мойсей, у всьому домі Його. Бо Він достойний тим більшої слави перед Мойсеєм, чим більшу честь має в порівнянні з домом той, хто збудував його» (Євр. 3: 1-3). Подібне повчання ап. Павло висловлює і у 12 розділі Послання до євреїв: «дивлячись на Начальника і Виконавця віри Ісуса, Який замість радості, яка Йому належала, витерпів хрест, зневаживши посоромлення, і сів праворуч престолу Божого. Подумайте про Того, Хто перетерпів таку над Собою наругу від грішників, щоб вам не знемогтися і не ослабнути душами вашими. Ви ще не до крови стояли, проти гріха змагаючись»

(Євр. 12: 2-4). Як бачимо ап. Павло закликає християн-юдеї а сповідників старозавітного завіту терпіти страждання в ім'я Христа, щоб засвоїти плоди Його воскресіння. Бо для християнина страждання у цьому житті є випробуванням, але з стражданням на християн чекає воскресіння, тому страждання і воскресіння нероздільні [56, 605].

Як приклад, ап. Павло вказує на життя найбільшого старозавітного пророка Мойсея, котрий відмовився бути членом аристократичного роду єгипетського фараона заради страждання за правду, щоб визволити народ Божий з єгипетського рабства (Євр. 4: 16; Євр. 12: 24-25). Так само й Ісус Христос, відмовляється від царського достоїнства, стає людиною, принижує Себе як Бог, щоб вивести своє творіння з рабства гріха (Євр. 12:10-15).

Автор Послання до євреїв проводить паралель між стражданнями Христа і стражданнями Мойсея. Тобто життя Мойсея було подібним до земного життя Господа Ісуса Христа, тому ап. Павло прообразно пояснює діяльність найбільшого старозавітного пророка до євангельської місії Спасителя. Мойсей і Христос обидва втрачають своє царське значення, стають простими людьми, живуть як звичайні люди. Потім з певного часу покликані Богом до пророчої місії, даються людям закон Божий, Мойсей на горі Синай, Христос на горі Голгофа. Мойсея приносить у жертву пасхального агнця, Ісуса Христом Сам стає цим агнцем, змиваючи гріх і смерть Своєю кров'ю для воскресіння і життя людства [56,606].

Подібне порівняння між Мойсеєм і Христом зустрічається у промові архідиякона Стефана перед Синедріоном. Пояснюючи юдеям, чому вони мають визнати Ісуса Назарянина Месією, він вдається до образу пророка Мойсея, котрий своїми діями та життя прообразував Христа (Діян. 7: 35-39) [64, 115]. За логікою ап. Павла та мученика архідиякона Стефана, юдеї тоді не визнавали Мойсея і не приймали його завіту з Богом, і у час апостольської Церкви противляться вчення Ісуса Христа.

У дев'ятому розділі автор послання звернеться до посередницької ролі Мойсея між Богом та ізраїльським народом, яка полягала не тільки в передачі

від Бога Ізраїлю умов завіту, але і у виконанні ним, з урахуванням гріховності народу, його священного призначення для всього людства. Порівнюючи Мойсея і Христа у тексті цього розділу ап. Павло, як говорить Уільям Барклі, вказує на їх пророчу функцію, але Христа ставить вище старозавітного пророка, що можна помітити на його думку з такий дій: «Мойсей за вказівкою Бога зводить земну скинію (Євр. 8: 5) і кропить кров'ю народ, книгу, саму скинію і богослужбові речі (Євр. 9: 18-21). Ісус теж виконує всі ці види посередництва (Євр. 9: 15-23), але Його діяння й їх підсумок у всіх відношеннях перевершують посередництво Мойсея, бо Він – посередник кращого Завіту, затвердженого на кращих обітницях (Євр. 8: 7). Зіставлення Мойсея та Ісуса Христа апостолом Павлом робиться для того, щоб юдеї зрозуміли завіт Христа вищий за будь-які старозавітні пророцтва і обітниці» [16, 112-113].

Тому ап. Павло, у Посланні до євреїв, передає, що місія пророка Мойсея була незавершеною через невірність народу Божого Завіту з Богом: «Бо деякі з тих, які чули, почали нарікати, але не всі, що вийшли з Єгипту з Мойсеєм. На кого ж гнівався Він сорок років? Чи не на тих, які згрішили, чії кістки лягли в пустелі? Кому ж клявся, що не ввійдуть до спокою Його, як не тим, що спротивлялися? Отже, бачимо, що вони не могли ввійти через невіру» (Євр. 3: 16-19).

Автор наводить цитату з (Пс. 94: 7-11), яка представляє собою звернення до слухачів не бути такими, яким було покоління, що вийшло з Єгипту (Євр. 3: 7-11) Нарікання і непокора позбавили їх швидкого входу до Землі обітованої і прирекли на сорокалітнє мандрування пустелею (Євр. 3: 8-10; Вих. 17: 1-7), про що говорить ап. Павло: Господь присягнув був у гніві Своїм, що вони не ввійдуть вони до спокою Його (Євр. 3: 10-11; Числ. 14: 21-30). З цього негативного історичного прикладу автор послання наводить застереження християнам, щоб вони не допустили подібного озлоблення сердець і зваблювання гріхом (Євр. 3: 13) [20, 47]. З цього приводу Євфимія Зігабена говорить: «Обітована земля, котра уособлює благословення, дарує спокій. А

спокій – це відчуття захищеності. Спокій – це свобода від тривоги скоєної ворогами, завершення випробування. Такій спокій був не можливий у пустелі, де Ізраїль піддавався випробуванню, і на нього нападали вороги. Спокій може бути тільки у Церкві, а не у часи Ісуса Навина і царя Давида. Спокій не настав у часи Старого Завіту, хоча про спокій в Церкві говорить книга Буття, про що каже апостол: «Бо десь сказано про сьомий день так: «І спочив Бог у день сьомий від усіх діл Своїх»» (Євр. 4: 4). Ті що читають послання повинні усвідомлювати, що час спокою настав уже, бо день і час уже інший. Цей часовий період в Посланні до євреїв розуміється як призначення Богом «іншого дня» (Євр. 4: 7-8) після сьомого дня Його спокою (Євр. 4: 4), коли тільки деякі зможуть «увійти в нього» (Євр. 4: 6). Запрошення, передане через Давида, поширюється на нове покоління, яке нині має повірити в слово Боже (Євр. 4:2-3) і надати вірність і послух Ісусові Христу (Євр. 4: 14; Євр. 5: 8). Загальна думка Послання до євреїв полягає в тому, що старозавітні обітниці через Христа виконуються в есхатологічному звершенні, котрі вже наблизилися (Євр. 8: 13; Євр. 10: 24). Христос доводить до кінця те, чого не могли зробити Мойсей і закон (Євр. 7: 11-25). Він Сам є шлях «новий і живий» (Євр. 10: 20). Життя віруючих в Церкві розглядається як «новий вхід», паломництво в небесне батьківщину (Євр. 11: 11-16), до якого вони вже підступили (Євр. 12: 18-24), входячи в «спокій Його» (Євр. 4: 10)» [4,69-70].

Завершуючи обґрунтування переваги Ісуса Христа над ангелами та старозавітними пророками, ап. Павло на цій основі прагне показати, що для всього світу й людства зробив Спаситель. Він по-перше змінить стан життя у світі (Євр. 2: 5); по-друге, світ отримає нового царя, його владу визнаються всі живі істоти (Євр. 1: 6-8); а по-третє, людина буде, як творіння найкраще Боже, буде прославлена – «вінчана славою та честю» (Євр. 2: 8-9).

Пояснюючи ці вірші послання, протоієреї Іоан Гумілевській говорить стосовно цього так: «Володіння Святим Духом, Якого не мають ангели, забезпечить перевагу людини у світі. Хоча ми ще не бачимо цього стану, але увійшли до цього життя, і віра дає нам тверде підтвердження того, чого ми не



бачимо. Прихід Сина Божого ознаменував собою настання «останніх днів» (Євр. 1: 1). Його проповідь, яку супроводжували ознаки та чуда, виявила, що Бог почав здійснювати Свій задум про «велике спасіння» (Євр. 2: 3). Ісус увійшов у світ «як Первосвященник майбутнього добра», «щоб понести гріхи багатьох» (Євр. 9: 11, 28). Послання розглядає справу здійснення спасіння Христом як есхатологічне очищення напередодні настання Царства Божого» [28, 98-99].

Показуючи людину Ісуса Христа, вище ангелів і всіх людей, доводячи Його достойність до стану Первосвященника, ап. Павло цим способом демонструє завершення епохи Старого Завіту. Коли людина входила в союз з Богом через видимі дії: ангелів, пророків, скинію, тваринні жертви; але котрі не давали очищення від гріха. Тому Послання до євреїв говорить не тільки про неминучість, але і про необхідність руйнування Єрусалимського храму. Після котрого настає час іншої жертви та іншого досконалішого священства [31,67].

Отже, через характеристику Ісуса Христа, як людини і Сина Божого, Котрий вище ангелів й пророків Старого Завіту, ап. Павло підводить до головної мети послання – Ісус Христос є Істинний Первосвященник за священством не Аарона, а за священством Мелхіседека.

Концепція Первосвященства Ісуса Христа є головним типологічним сценарієм Послання до євреїв, за яким ап. Павло спростовує недоречність виконання обрядів Старого Завіту через значення викупної жертви Господа Ісуса Христа. І тому в посланні можна виділити декілька критичних викритті недоліків старозавітної обрядовості:

1) Первосвященник Ісус Христос – очистив й звільнив світ від гріха (Євр. 6: 19-20; Євр. 8: 2; Євр. 11: 39 – 12:4).

2) старозавітні жертви приносилися щодня, жертва Ісуса Христа один і єдиний раз на все людством (Євр. 7:26-27).

3) Господь Ісус Христос установив Новий Завіт, він не замінив й не відмінив Старий Завіт пророка Мойсея, просто кров Нового Завіту змила гріх і цим було установлено новий союз з Богом та людиною. Те, що здійснено

Христом, стає антиподом попередніх старозавітних подій. Старий Завіт прочитується крізь події Нового, тому в Посланні до євреїв завершення Синайського завіту відбувається одночасно хресною жертвою Христа.

4) Хоча в посланні немає прямого ототожнення Ісуса Христа з пасхальним агнцем, кров'ю, якого помазували входи будинків під час виходу з Єгипту, щоб первородні не померли. Але зрозуміло, що пролита кров Спасителя має набагато вищу дію життя, ніж кров ягнят пасхальних у Старому Завіті (Євр. 11; 27; Євр. 10:22).

5) Зображаючи Ісуса Христа, як Первосвященника, ап. Павло відмінє старозавітне священство, а підкреслює священниче служіння. Священство залишається але не за зразком призначення з племені Левія, священником є кожен, «хто відкриває шлях до Бога» (Євр. 10: 20), як для себе так і для інших [52, 132-133]. Тут треба звернути увагу на кінець послання, де ап. Павло закликає християн творити справи добра за допомогою дії Святого Духа, тобто благодаті Божої (Євр. 13).

#### **4.2. Месіанська достойність Христа об'явлена через його Первосвященство від Мелхіседека**

У шостому розділі Послання до євреїв ап. Павло говорить: «Тому і Бог, бажаючи істотніше показати спадкоємцям обітниць незмінність Своєї волі, вжив клятву, щоб у двох непохитних речах, у яких Бог не міг говорити неправду, тверде утішення мали ми, що прийшли взятися за подану надію, яка для душі є неначе якір безпечний і міцний і входить аж до середини за завісу, куди предтечею за нас увійшов Ісус, зробившись Первосвященником навек за чином Мелхиседековим» (Євр. 6: 18-20). Тут він уперше називає Господа Ісуса Христа «Первосвященником за чином Мелхіседека», але вказує, що священство Спаса є вищим за священство останнього. Бо Ісус Христос увійшов за завісу до Свята Святих, тобто місця в Єрусалимському храмі куди раз нарік уходив тільки Первосвященник, тому Спаситель є першим хто це здійснив. І ап. Павло називає Його також «предтечею», вказуючи, що Він став першим

Первосвященником серед усіх священників, що служили до нього у Скинії та храмі в Єрусалимі [89, 120-121].

Потрібно зауважити, що визначення «предтеча» уперше використане до Господа Ісуса Христа, і нічого спільного з Іоаном Хрестителем воно немає. Першими хто називав святого Іоана Хрестителя «Предтечею» були гностики. Від гностика Геракліона цю назву запозичив Климент Олександрійський та Оріген, від них вона швидко стала вживаною в Церкві [87, 23].

З цього розділу ап. Павло вже детально доводить вищість священства Ісуса Христа через відмінність від левитського і священника-царя Мелхіседека. У 19 вірші цього розділу говориться про священство Христа, як про таке, що звершується у «Небесній скинії». Саме для введення людства до Небесної скинії необхідна була жертва Христа, це обґрунтовується в 8-10 розділах Послання до євреїв. Якщо у віршах (Євр. 6: 19-20) йдеться, що Він «предтечею за нас увійшов» «всередину за завісу», то для того щоб увійти туди слідом за Ним, ми повинні стати такими як Він, не маючи гріха та досягнувши досконалості. Про те, яким чином Христос як Первосвященник нас очистив та освятив, відкривши нам доступ до Бога, розказано в 9-10 розділах послання [85, 234-235].

Ап. Павло тричі говорить про Господа Ісуса Христа, називаючи Його Первосвященником «за чином Мелхіседека» (Євр. 5: 6, 10; Євр. 6: 20), а в сьомому розділі послання пояснює сутність даного священства звертаючись до старозавітної священної історії. Перший раз Священне Писання згадує про царя-священника Мелхіседека в Книзі Буття (14: 18-20), коли патріарх Авраам повертався в Хеврон після перемоги над союзом чотирьох царів на чолі з Кедор-Лаомером, царем північного Ханаану. Проходячи біля гори Салиму (історично перша згадка про місто Єрусалим) йому на зустріч вийшов цар міста Салиму Мелхіседек, якого Біблія називає «священник Бога Всевишнього» винісши хліб і вино для патріарха, щоб благословити його від Бога Всевишнього, «Владики неба і землі», завдяки його перемозі над нечестивими царями. За це Авраам віддав Мелхіседеку десяту частину від

здобичі, що дісталася йому після перемоги над ворогами. Тут, раптово з'явившись в біблійному оповіданні, Мелхіседек так само несподівано зникає. Біблія більше нічого не повідомляється про його походження або смерть, про його священничий родовід та про його нащадків. Коротко переказавши ці біблійні події, автор послання говорить, що вони показують нам, яким є великим Мелхіседек у Старому Завіті [85, 236-237].

Священство у Старозавітній церкві почалося від коліна Левія, а не від роду Мелхіседека, оскільки левітське священство виявилось не досконалим священством Месії Христа, ап. Павло відносить до священства Мелхіседека. Коли жив Мелхіседек, це був час старозавітних патріархів, кожен старозавітний патріарх був священником, якщо він ставав на чолі свого роду чи племені. Тобто влада родова надавалася і правом очолювати владу священнику, тому ап. Павло, Ісуса Христа, що став представником всього людства перед Богом, називає у Посланні до євреїв так: великий Пастир овець (Євр. 13: 20), великий Священник (Євр. 4: 14; Євр. 10: 21), проповідник спасіння (Євр. 2: 30), котрий приготував для віруючих у Нього нагороду після спасіння (Євр. 10:32-39).

На переваги священства Мелхіседека перед священством Левія ап. Павло вказує в такому значенні. По-перше, Мелхіседек дає Аврааму своє благословення, благословити має право той, хто вище. Отже, хоча Авраам і був родоначальником єврейського народу і йому одному були дані обітниці Божі, він займає по відношенню до Мелхіседека нижче становище. По-друге, сказано, що Мелхіседек отримує данину за своє благословення. Це перша згадка про десятину в Біблії. За Законом Мойсея священники і левіти отримували десятину за своє служіння від своїх побратимів юдеїв, так як вони не мали земельного наділу в Ханаані (Числ. 18: 19-21). Мелхіседек взяв десятину з Авраама, не перебував з ним у родинних стосунках і не був до того ж прабатьком священників коліна Левія. Перевершуючи Авраама, Мелхіседек, отже, перевершує і весь рід священників – нащадків Авраама. Крім того, мета початкових віршів сьомого розділу полягає ще й в тому, щоб показати, що священство за чином Мелхіседека передувало встановленню лівійського

священства. І це не є щось нове, так як розповідь про священство Мелхіседека – це перший випадок вживання слова «священник» в Старому Завіті [41, 41-43]. Як пояснює цю месіанську достойність Ісуса Христа протоієрей Микола Куломзін:

«Те, що в біблійному оповіданні життя Мелхіседека немає «ні початку, ні кінця», уподібнює його Синові Божому, роблячи священником «назавжди» (Євр. 7: 3). Тому якщо левітські священники стягували десятину, будучи смертні, то Мелхіседек має «про себе свідчення, що він живе» (Євр. 7: 8). Ще задовго до того, як в Єрусалимі поселилися юдеї, Мелхіседек був там служителем Бога Всевишнього» [41, 45].

Перевагу священства Мелхіседека перед священством Левія ап. Павло, як вважає протоієрей Микола Куломзін, убачає в тому, що Левій, будучи прямим нащадком Авраама, вже тоді був у бедрах праотця. Авраам виступає тут як «колективна особистість», в якій зібрані всі наступні покоління. Отже, в момент, коли він платив десятину Мелхіседеку, її платив і сам Левій, через «посередництво Авраама»: «бо він був ще в батькових стегнах, коли зустрів його Мелхіседек» (Євр. 7: 10) [41, 47].

Отже, аналіз зроблений автором послання вказаного уривку Книги Буття приводить його до двох ключових положень даного розділу: священство Мелхіседека спочатку вище, ніж священство нащадків Левія, і воно вічне. Ці положення будуть детально розібрані ап. Павлом на основі другої згадки про Мелхіседека в Старому Завіті. У інтронізаційній промові, ймовірно написаній для Давида пророком Нафаном, пророк звертається до царя з ризами Месії: «Клявся Господь і не буде Він каятися: ти священник навіки по чину Мелхіседека» (Пс. 109: 4). Очевидно, що псалом обґрунтовує право царя в Єрусалимі, місті Мелхіседека, на яесь особливе, екстраординарне священство, відмінне від священства нащадків Аарона.

На Своє священиче служіння Ісус Христос був покликаний Богом, так само, «як і первосвященник Аарон» (Євр. 5: 4). Але згідно 109 Псалма, священицький чин Мелхіседека передбачає не спадкоємство за родовою лінією, а волевиявлення Бога: «клявся Господь». Ісус походив з коліна Юди, «про який

Мойсей не сказав нічого щодо священників» (Євр. 7: 14), тому жертва Христа була жертвою не левитського священства. Через що ап. Павло говорить про священство Христа словами Бога і звертається до Нього: «Ти – священник навіки по чину Мелхіседека» (Євр. 5: 5-6). Отже, вічне священство Ісуса Христа автор Послання до євреїв обґрунтовує словами 109-го Псалма. Коли Бог встановлював священство левітів, Він не давав клятви, а тому не було ніякої гарантії того, що їхній інститут залишиться непорушним. А закликаючи Ісуса Христа до священства за чином Мелхіседека, Він присягнувся, що Той буде священником «довіку», то священство Христа не припиняється, незмінне і постійне [85, 234-235].

Вічне священство Ісуса Христа передбачає і його одноосібне єдинство, бо за Старим Завітом священників було багато, тому що смерть заважала здійснити одну жертву за гріхи. Гріх їх вів до смерті, але священник Христос не помирає, і священство Його є незмінним: «До того ж тих священників було багато, бо смерть не дозволяла перебувати одному; а Цей, оскільки перебувати Йому вічно, має і священство нескінченне, тому й може завжди спасати тих, які приходять через Нього до Бога, будучи завжди живим, щоб заступатися за них» (Євр. 7: 23-25). Тобто Ісус Христос, як істинний Священник, назавжди здійснив жертву за гріх, її більше не потрібно звершувати. І те, що «Ісус отримує священство не від закону (Євр. 7: 28), робить закон недієвим. Смерть Ісуса Христа кладе кінець і закону, і старозавітному священству, «бо зі зміною священства необхідна буває і зміна закону» (Євр. 7: 12). Необхідність зміни богослужбового устрою обґрунтовується тим, що колишній культ родового священства не давав досконалості народу» – говорить святитель Феофан Затворник [91].

Тому вірш (Євр. 9: 9) пояснює: «доки стоїть перша скинія. Вона є образ теперішнього часу, за якого приносяться дари і жертви, які не можуть зробити досконалим у совісті того, хто служить». Тоді як вірш (Євр. 10: 14) говорить: «Бо Він одним принесенням назавжди вдосконалив тих, що освячуються». Таким чином, «досконалість» в даному випадку не етичне, а релігійне поняття,

котре стоїть в одному зв'язку з очищенням, освяченням і прощенням гріхів. Але тільки досягнувши досконалості, можна вступити в спілкування з досконалим і святим Богом. І стали учасниками Його святості, бо закон Старого Завіту «нічого не вдосконалив», а значить, і не давав людям можливості наблизитися до Бога, тим самим виявляючи свою неміч і даремність, а через це і потребу мати нове священство. Новий священник здійснив іншу жертву, цим відмінив жертви Старого Завіту та скасував умови виконання завіту між Богом та ізраїльським народом, передавши право священства через жертву Христа на все людство[92].

Щодо вищості священства християнства і Церкви перед священством юдейським говорить Климент Олександрійський так: «Приписи Старого Завіту вказували на необхідність посередництва священників у приношенні жертви за гріх, проте старозавітній священник юдейський не міг через власний гріх бути посередником за прощення інших гріхів. Прощення гріхів здійснив тільки Предвічний Син, який був вищим за ангелів, став людиною, прийняв на себе людське тіло та кров, і став Посередником в абсолютному сенсі. Бо робив та діяв одночасно від імені Бога та від імені людей – своїх братів. Так як Він розділив з ними досвід спокус навіть аж до страждань. Він відкриває для них шлях до Бога, приносячи в жертву Самого Себе. Ісус зробив це «раз і назавжди» (Євр. 7: 28). Це словосполучення неодноразово використовується в посланні для того, щоб підкреслити одноразовість вчиненого Христом: якби старозавітні жертви могли знищити гріхи, то завершувачі цього служіння були назавжди очищені, перестали б їх вже приносити; віруючі же в Сина Божого освячені раз назавжди «принесенням тіла Ісуса Христа» (Євр. 10: 10); раз назавжди увійшов Він у небесне святилище, придбавши вічне відкуплення (Євр. 9: 12)» [7,213-214].

І щоб показати вищість священства Ісуса Христа перед священством з коліна Левія, ап. Павло далі вдається до характеристики ритуалу священника на День очищення (Лев. 16) в тексті Послання до євреїв: «Таким і повинен бути у нас Первосвященик: святий, незлобливий непорочний, відділений від

грішників і піднесений вище небес, Який не має потреби щоденно, як ті первосвященники, приносити жертву спочатку за свої гріхи, потім за гріхи народу, бо Він зробив це один раз, принісши в жертву Себе Самого. Бо закон настановляє первосвященниками людей, які мають немочі, а слово клятвене, після закону, поставило Сина, навіки довершеного» (Євр. 7: 26-28).

Але за законом Старого Завіту Первосвященник мав звершувати очисну жертву раз на рік, проте тут говориться, що він це звершував щоденно. Більшість екзегетів та богословів вважають, що у єврейській традиції було прийнято звершувати таку очисну жертву щодня. Тим більше вказівка про побудову Скинії пророка Мойсея була дана раніше встановлення жертв, тому ця очисна жертва не увійшла до подальших становлених жертв Старого Завіту. Вона була добровільною справою священника і звершувалася не через кроплення кров'ю, а через помазання елеєм, як це відбувалося при відкритті та освяченні Скинії (Вих. 40) [60,47-48].

Кроплення жертвовною кров'ю Скинії щорічно відбувалося в День очищення (Лев 16: 16 – 19: 33). Причина такого порівняння в Посланні до євреїв полягає в тому, що на ритуал Дня очищення проектується викупна справа Ісуса Христа, бо тільки Він як Бог міг очистити від гріха, що цього не робила старозаповітна жертва. І ап. Павло постійно в посланні звертається до образу Христа як жертви, щоб показати неспроможність старозавітного богослужбового устрою звільнитися людство через жертву тварин від гріха (Євр. 9: 6-7, 12-13; Євр. 10: 1-4; Євр. 12: 24; Євр. 13: 12) [72,109].

У вірші (Євр. 7: 28): «Бо закон настановляє первосвящениками людей, які мають немочі, а слово клятвене, після закону, поставило Сина, навіки довершеного», старозавітним первосвященикам, котрі «мають немочі», протистоїть Син Божий досконалий у всьому. Бо неміч робила неминучим для первосвященика принесення жертви за свої гріхи, а значить неміч – це не обмеженість і слабкість людського початку, а його схильність до гріхів і помилок. Мова тут йде не про гріхи, котрі людина робить щоденно, про гріх тут



говориться в значенні гріховності природи людини, за яку приносилася очисна жертва (Євр. 15: 27-31).

Тому первосвященик, перш ніж приносити жертви за народ, повинен був спочатку себе очистити жертвопринесенням. Крім того, «неміч» в обох випадках протиставляється «досконалості», а це поняття, як вже з'ясовано, пов'язане переважно з культовим значенням. Закон теж був «немічний» (Євр. 7: 18), так як відбивав «неміч» своїх священників, яких він поставляв на служіння. Ісус Христос, як «святий, незлобливий, непорочний, відділений від грішників і піднесений вище небес» (Євр. 7: 26), не потребував в попередньому очищенні від гріха, принісши тільки одну жертву за багатьох, – Себе (Євр. 7: 27). І якщо для здійснення жертвопринесення потрібні двоє – священник і жертва, як це є у Старому Завіті, то у Новому Завіті Господь Ісус Христос є одночасно Первосвящеником, який очищає і жертвою, що очищує [32, 447].

І в посланнях апостола Павла, де на зміну закону, нездатному оживотворити (Гал. 3: 21), що несе з собою лише осуд і смерть (2 Кор. 3: 7-9), приходить царство «життя вічного» (Рим. 5: 21), тому в сьомому розділі Послання до євреїв скасування закону і торжество нового священства зв'язується з воскресінням і подоланням смерті у Христі. Мелхіседек, «про якого засвідчується, що він живий» (Євр. 7: 8), приймає десятину від Левія, смертного, як і його нащадки. Воскресіння Христове робить Сина Божого вічним Священником, що змінює численних смертних священників Старого Завіту. Смерть Ісуса Христа є виконанням і заміщенням колишніх жертвопринесень, вона найтіснішим чином об'єднує Його з людьми і дає початок новому, кращому завіту, поручителем якого Він стає. Ап. Павло через це вказує Первосвященство Ісуса Христа і називає Його «довершеним» (Євр. 7: 26-28), бо віруючі в Нього беруть участь у Його вічному священстві, відображаючи Його досконалість [30,381].

Однак не тільки священицькою, а і царською гідністю Господь Ісус Христос вище Мелхіседека, як зауважує Джон Хедінг, пояснюючи це так: «І хоча в Посланні до євреїв Ісус жодного разу не називається царем, Його царська гідність, безумовно, передбачається в цілому ряді вказівок послання. Так, в

першому розділі священнописменик відносить до Ісуса Христа три «царських» псалми (2, 44 і 109). Згідно 44 псалму (Євр. 1: 8-9), Син Божий, як цар, сидить на вічному престолі. Його царство – це царство правди. Любов до цієї правди і ненависть до неправди за старозавітним розумінням найбільш істотні властивості і умови гідності істинного царя. Цей цар в псалмі названий Богом. І Богом же Він помазаний на Своє служіння «елеєм радості», перевершуючи всіх інших Його помазаників. Йому царювати, аж доки Бог не покладе всіх ворогів Його до підніжжя ніг Його (Пс. 109: 1; Євр. 10: 12) і віруючі в Нього розділять з Ним царство непохитне царювання над всім всесвітом» [81,72-73].

Вказівка 109-го псалма на те, що Месія сидітиме по правиці Господа, має на увазі церемонію зведення на престол в присутності Самого Бога і встановлює зв'язок між месіанським царем і священником (Пс. 109: 1; Євр. 1: 13). У Старому Завіті, як пояснює Хедінг, пророки передбачали, що в майбутньому царська і священницька влада об'єднуються (Єр. 33: 14-22; Зах. 3: 6). Царська влада перейшла до первосвященника за часів Маккавеїв (1 Мак. 10: 20, 65; Мак. 14: 41, 47). На це покладали свої надії юдейські укладачі апокрифічної книги «Завіти Дванадцяти Патріархів», де в 19 розділі говориться про завіт Левія. Приблизно коли ця книга писалася відбулося відокремлення законного первосвященства по лінії Садока до священства династії Хасмонеїв в Єрусалимі. Серед ізраїльського народу були прагнення, не більшості, визнати верховне священство за майбутнім царем. Це було практикою язичницьких народів, що цар і священник – це одна особа, влада політична та релігійна єдині. Тому не всі сприймали цю ідею, але юдейські месіанські очікування ґрунтувалися на цьому переконанні [81,74-75].

Та в реальності, єднання вселенського царства і священства здійснилося лише в Ісусі Христі. Якщо в Старому Завіті відрізнялося посередництво царя, священника і пророка, дана відмінність необхідна для розуміння особливостей вираження Божественного одкровення, то трансцендентність Ісуса Христа

ставить це вище історичного процесу. Він з'єднує в Своїм особі всі ці різні види посередництва, що Хедінг пояснює таким чином: «Він – Син, Слово Отче, завершальне і перевершує одкровення пророків. Він – есхатологічний цар, що підготував для віруючих майбутню вічну спадщину. І Він же єдиний Посередник між Богом і Його народом, досконалий Священник, Кров'ю Якого освячуються люди» [81,76].

#### **4.3 Служіння Господа Ісуса Христа як Первосвященника Нового Завіту**

У восьмому розділі Послання до євреїв, ап. Павло говорить про Первосвященника Ісуса Христа в Його Божественному достоїнстві: «ми маємо такого Первосвященника, Який сів праворуч престолу величі на небесах і є Священнослужителем святилища та скинії правдивої, яку збудував Господь, а не чоловік. Кожен первосвященник настановляється для принесення дарів і жертви; а тому треба було, щоб і Цей також мав що принести. Якби Він перебував на землі, то не був би і священником; бо тут такі священники, які за законом приносять дари» (Євр. 8: 1-4). Пояснюючи цей текст послання святитель Феофан Затворник указує, що Господу Ісусу Христу, як Спасителю світу, потрібно мати особливе місце для служіння, але таким місцем не міг бути Єрусалимський храм – старозавітна Скинія, місце служіння левитського священства. Храм старозавітний є місцем рукотворного служіння, котре прообразувало майбутнє небесне служіння, тому як пояснює святитель: «Автор Послання до євреїв виводить цю ідею з Старого Завіту, коли Мойсей отримував від Бога наказ будувати скинію, бо тоді Бог сказав йому: «Дивися, зроби її за тим образом, який тобі був показаний на горі» (Вих. 24: 40). Це значить, що Бог показав Мойсею істинний образ, який Мойсей через недосконалість не міг відтворити у земному богослужінні» [91].

Інший погляд щодо пояснення цього тексту має Дж. Хедінг, який вважає, що ап. Павло тут передає типову традицію юдейської ідеології, за котрою вищим священником над людиною є Бог. Але через гріховність людини пророк Мойсей, встановлюючи священство Старого Завіту, не міг його зробити за вказаним Богом зразком. Тому Мойсей відтворив образ Скинії та священства

подібно до того, як це відбувається за платонівською теорією ідей. Тобто пророк бачив Божественне, але передав його у матеріальній складовій, що могло зрозуміти тільки більшість людей [81, 176-177].

Цю версію вперше сформував Філон Олександрійський, пояснивши, що старозавітні пророки передавали образи божественних ідей у земних формах [80, 21]. На таку побудову старозавітних образів указують численні місця Старого Завіту, особливо з Книги Чисел: «І ось будова світильника: карбований він із золота, від стебла його і до квітів карбований; за образом, який показав Господь Мойсеєві, він зробив світильник» (Числ. 8: 4). Приклад такого устрою старозавітної Скинії також показаний у Книзі премудрості Соломона: «Ти сказав, щоб я побудував храм на святій горі Твоїй і вівтар у місті перебування Твого, за подобою святої скинії, яку Ти приготував наперед від початку» (Прем. 9: 8).

Восьмий розділ Послання до євреїв неодноразово представляє, що Ісус Христос є служителем «скинії істинної», котру постави Господь, а не людина і образ цієї скинії був на небесах предвічно (Євр. 8: 4-5). Отже, ап. Павло, пояснюючи служіння Ісуса Христа, як Первосвященника, що священство його є небесним, що не має аналогів у будь-яких земних прообразах. Бо жертва Христа, Сам є Він цією жертвою, була вознесена на небо, тому вона не має жодного відношення до святості Скинії Старого Завіту. Через це у Посланні до євреїв ап. Павло не прив'язує священство Христа і Його жертву до образу жертв Старого Завіту [56,612].

З цього приводу Андрій Деснічкій говорить таке пояснення: «Відмітним місцем служіння первосвященника була святая святих, куди міг входити лише він один: якщо до «першої скинії входили завжди священники, здійснюючи служіння, в другу – один раз на рік Первосвященник» (Євр. 9: 7). То Ісус робить Своє служіння «перед лицем Божим» (Євр. 9: 24). Тому в небесній скинії не існує таких частин земного храму, як двір або Святе святих. На небі може бути замість жертовника престол Божий Святої Тройці, перед якими Спаситель звершує Своє служіння за нас, заступаючись за наші гріхи .А так як земна

святиня є точною копією небесних реалій, то і на землі кадильний жертovníк має свята́я святих, відображаючи в цьому свій небесний прототип. Таким чином, зазначена проблема отримує просте і наочне пояснення. Однак тим, що Ісус був у жертву принесений на Голгофі, але Своєю Кров'ю, як священник, Він приніс в Небесній скинії, зв'язок між тим, що відбувається на землі і вівтарем небесного святилища не закінчився. Воно володіє поворотним характером. Від цього жертovníка нині харчуються віруючі, що повідомляє їм про це священницький статус» [56,643-644].

Якщо перевага Ісуса Христа над ангелами в першому розділі послання визначалося «відмінним» від них ім'ям, то відмінність священства Спасителя від земних священників Старого Завіту обумовлена тим, що Він став Посередником кращого Заповіту: «Цей Первосвященник дістав служіння тим прекрасніше, чим кращого Він, – Посередник завіту, утвердженого на кращих обітницях» (Євр. 8: 6). Старозавітне священство не мало обов'язків посередництва між Богом та людиною, бо цей історичний вид священства порушив умови завіту між Богом та людством, через ізраїльський народ [69, 723-724].

Для показовості відмінності священства Ісуса Христа від священства Левія, ап. Павло подає ряд характерних ознак, які вказують на цю вищість в такому тексті послання: «Але пророк, докоряючи їм, каже: «Ось настають дні, говорить Господь коли Я укладу з домом Ізраїля і з домом Іуди Новий Завіт, такий завіт, який Я уклав з батьками їхніми того часу, коли взяв їх за руку, щоб вивести їх із землі Єгипетської, бо вони не перебували в тому завіті Моєму, і Я зневажив їх. Ось Завіт, який заповідаю дому Ізраїля після тих днів, говорить Господь: вкладаю закони Мої в думки їхні, і напишу їх на серцях їхніх; і буду їхнім Богом, а вони будуть Моїм народом. І не буде вчити кожен ближнього свого і кожен брата свого, кажучи: «Пізнай Господа»; тому що всі від малого до великого будуть знати Мене, бо Я буду милостивий до неправд їхніх, і гріхів їхніх, і беззаконь їхніх не згадаю більше». Кажучи

«новий», показав застарілість першого; а що занепадає і старіє, близьке до зотління» (Євр. 8: 8-13).

З цих цитат можна виділити такі характерні ознаки переваги священства Ісуса Христа: 1) одвічний послух Богові – «вкладу закони Мої в думки їхні, і напишу їх на серцях їхніх»; 2) нерозривна єдність між Богом та людиною: «Буду їхнім Богом, а вони будуть Моїм народом»; 3) безперервність та невідступність пізнання Бога – «всі від малого до великого будуть знати мене»; 4) Бог відкриє безмірність Свого милосердя і любові до грішника, щоб дати всі можливості для покаяння і вірування – «Я буду милостивий до неправд їхніх, і гріхів їхніх, і беззаконь їхніх не згадаю більше». Останній 10 вірш 8 розділу передає слова пророцтва пророка Єремії про настання часу Нового Завіту (Єр. 31: 31-34), тому поняття «Новий Завіт» означає в ап. Павла саме час, про який говорив пророк Єремія [69,725-726].

І про священницьке служіння Ісуса Христа ап. Павло говорить у значенні, що Спаситель установив цей завіт, бо Старий Завіт показав свою недосконалість через немічність людської природи. Людина у Старому Завіті не могла святитися благодаттю Божою, саме це на власному житті відчували старозавітні праведники, пророки, царі і священники, котрі виконували постанови Старого Завіту. Приклади їх життя апостол часто використовує в Посланні до євреїв, тому в порівнянні з старозавітними праведниками віри для християн, як говорить ап. Павло: «про нас Бог передбачав щось краще» (Євр. 11: 40). А це очищення від гріха кращими жертвами: «образи небесного повинні були очищатися цими, а саме ж небесне – жертвами, кращими від цих» (Євр. 9: 23); бо кров Нового Завіту – «Посередника Завіту Нового Ісуса, та до крові кроплення, яка говорить краще, ніж Авелева» (Євр. 12: 24); через жертву очисну Христа подається воскресіння з мертвих особливо тим, які вірять у спасіння – «жінки одержували померлих своїх воскреслими; інші ж замучені були, не прийнявши визволення, щоб одержати краще – воскресіння» (Євр. 11: 35), тощо [74,511-512].

Отже, зміст 11 та 12 розділі Послання до євреїв передає використання у тексті прикметників: вічний, вічне спасіння, вічний суд, вічне відкуплення, вічна спадщина, вічний завіт, небесний, кращий. Що є характеристикою есхатологічного спасіння реалізованого Богом через Ісуса Христа, коли Бог більше не буде нагадувати людині про її гріх. І Богові, через це, не треба більше приносити жертви, бо прощення гріхів здійснено назавжди і остаточно. Через це ап. Павло цитує і перефразовує цитати з книг старозавітних пророків Єзекіїля та особливо Єремії про настання часу Нового Завіту, щоб показати виконання цих пророцтв через життя на землі Ісуса Христа.

Однак, повідомивши про настання Нового Завіту через Первосвященника Ісуса Христа, ап. Павло не припиняє пояснення значення старозавітного богослужбового устрою та священства. Такий виклад він підтримує для того, щоб, як зауважує Василь Екземплярський, показати для ізраїльського народу, котрий, будучи просвітлений християнською вірою, дотримується переконання, що спасіння у законі Мойсея [89, 169]. Тому Екземплярський говорить: «Описавши устрій скинії, автор нагадує, що вхід у святая святих був закритий, і лише один раз на рік, в День очищення, первосвященник міг зайти туди з жертвовною кров'ю, яка очищала весь її простір. Проведене в посланні протиставлення нинішнього світу до майбутнього (Євр. 2: 5-8; Євр. 9: 9-11) по суті має на увазі поділ матеріального світу і духовного. Такий поділ призводить до того, щоб звершений на землі культ не робив ніякого впливу на небо. Більш того, ґрунтуючись на 34-му псалмі, автор послання пише, що старозавітні «жертви й приношення і всеспалення і жертви за гріх» взагалі не були угодні Богові (Євр. 10: 8). Старозавітні священники використовували їх як засіб цього світу для визначення гріха, та вони не давали прощення від нього, тому не зачіпали сферу духовного і не мали можливості за совістю служити Богові» [89, 170-171].

Через це у Старому Завіті, як показує ап. Павло у Посланні до євреїв, священник перед богослужінням звершував обряди омивання (Євр. 9: 10). Хто за законом був не чистим, взагалі не допускався до участі в богослужінні, бо це

було попередженням у законі, що священник не спроможний нікого очистити [83, 128]. Єдиною очисною жертвою за гріх стала жертва голгофська жертва Ісуса Христа, та не сама по собі, вона набула очищувального значення через воскресіння та вознесіння Спасителя до Божественного престолу, як говорить апостол: «Бо Христос увійшов не в рукотворне святилище, створене за зразком істинного, але в саме небо, щоб постати нині за нас перед лице Боже» (Євр. 9: 24).

І порівнюючи старозавітне священство з новозавітним, яке засноване Ісусом Христом, Екземплярський пояснює: «На відміну від родів священників, які продовжували кожен день стояти біля жертовника, постійно приносили жертву, Ісус сів праворуч Бога, оскільки Його служіння жертвопринесення завершилося. Однак очищення від гріхів ще не означає повної їх відсутності. Незважаючи на здійснене спокутування, автор послання нагадує своїм читачам, що їм самим ще потрібно «до крові» противитися гріху (Євр. 12: 4), і застерігає їх від можливого осквернення (Євр. 12: 15). А отже, не зникла необхідність в подальшому прощенні, тому вознісшись на небо Ісус встановив через Духа Святого нове священством, щоб очистити гріхи народу, де кожен чиниться свій особистий гріх, але гріх як прокляття більше не тримає людину в рабстві» [89, 173].

Священство Нового Завіту через Первосвященника Ісуса Христа є безгрішним, священник є грішним силу свого бажання, а не природи. Бо Христос її очистив від гріха і дав засіб боротися з гріхом особистим чи загальним станом гріха у світі через волю людини. Тому в жертві Христа була дарована свобода від гріха через безгрішність Спасителя, тому закон Старого Завіту не діяв на Нього. Але як і тварини Він також помер, бо помирав за гріх як і старозавітні жертви тварин, хоча був без гріха. І через безгрішність смерть на Христа не мала ніякої дії, тому після Його воскресіння всі старозавітні жертви були відмінені, бо перестали мати значення для людини [88, 229-230].

Ап. Павло в (Євр. 10: 8) говорить про жертву Христа так: «Сказавши перше, що ні жертви, ані принесення, ні всепалення, ні жертви за гріх, – які



приносяться за законом, – Ти не захотів і не благозволив». Зміст цитати є повторенням вірша 39-го Псалма, що вказує поєднанні в жертві Христа всі видів старозавітного жертвоприношення, але акцент апостол робить на жертві всеспалення [78, 1011].

Сутність всеспалення полягала в тому, що священник, розрізавши тушу тварини на шматки, повністю спалював її на жертovníку. При цьому жертводавець нічого не залишав собі, все належало Богові. Це жертвопринесення символізувало повну відданість Господу людини, що приносить жертву [12, 40]. Посилаючись на вказівку 39-го псалма про те, що для Бога важливіше покора Його волі, ніж жертвопринесення тварин, автор Послання до євреїв говорить, що за добровільною жертвою Христа стояла Його абсолютна відданість волі Божій (Євр. 10:10).

Ісус Христос приніс Богу те, що не була здатна зробити жодна людина, оскільки, як говорить архієпископ Аверкій (Таушев): «Обряд жертвопринесення за гріх наказував, щоб після того як жертва була принесена, священник занурював палець в кров жертви і наносив її на роги жертovníка, що служило для Бога зазначенням, що замісна жертва мертва. У День очищення, коли належало приносити урочисту жертву за гріхи всього народу (Лев. 16: 5, 15, 20-28), Первосвященник вносив в святе святих кров одного з козлів і окропляв нею кришку ковчега завіту, щоб засвідчити перед Богом, що смерть тварини замінює смерть людини. Так само Ісус Христос, як Первосвященник, засвідчує «власною кров'ю» перед лицем Отця про Свою викупну смерть (Євр. 9: 24; Євр. 7: 25)» [11, 723].

Отже, у Посланні до євреїв у вченні про священство Ісуса Христа ап. Павло доводить, що здійснене жертвоприношення є справа всіх Осіб Святої Трійці. У вірші (Євр. 9: 13) він говорить про це так: «Який Духом Святим приніс Себе непорочного Богові, очистить совість нашу від мертвих діл для служіння Богу Живому і істинному!». І це єдина в Новому Завіті пряма вказівка на дію Святого Духа в акті жертвопринесення Ісуса Христа, та участь Духа Святого у цьому процесі він не з'ясовує. Ап. Павло тільки в іншому місці

вказує на участь Святого Духа в такому значенні: «хто зневажає Сина Божого і не шанує як святиню Кров завіту, якою освячений, і Духа благодаті ображає?» (Євр. 10: 29). Проаналізувавши зміст обох цитат можна стверджувати, що за духом Святим апостол залишає здатність засвоєння жертви Христа до людини через відміну старозавітного жертвоприношення.

Отже, через дію Духа Святого у жертві Христа кожній людині стало доступно «служіння Богу Живому» (Євр. 9: 14), «з щирим серцем в повноті віри» (Євр. 10: 22). Те, що в момент смерті Ісуса велика внутрішня завіса в храмі розірвалася «надвоє, від верху до низу» (Мф. 27: 51), робить для автора послання можливим прирівняти розір'яте тіло Христа до завіси, що відкриває шлях до Бога, котрий є «новий та живий» (Євр. 10:20).

У вірші (Євр. 10: 2) говориться, що якби завдяки жертвам у скинії відбулося очищення, то жертви перестали б приноситися, так як разом з очищенням мало прийти прощення гріхів. Але це очищення, на думку автора Послання до євреїв, має бути одноразовим, бо жертвопринесення або приносить прощення, або ні. В останньому випадку принесені жертви залишалися тільки «нагадуванням» про гріх (Євр. 10: 3), а їх множинність і повторення підтверджували відсутність результату. І як зауважує проф. А.П. Лопухін: «завіса, яка перегороджувала доступ в святая святих через не знищенність гріхів старозавітним ритуалом, стає непотрібною. На відміну від всіх попередніх жертв, кров Ісуса Христа очищає совість людей від мертвих справ і всякого гріха. Страх перед Богом за першого заповіту змінюється відвагою, з якою можна увійти до святині. Таким чином, призначення жертви Ісуса Христа автор Послання до євреїв бачить в досягненні повного очищення, недоступного до цього для колишніх священників. Це наочно видно з вірша 10: 22: «будемо приступати..., окропивши серця від лукавої совісті та обмивши тіло водою чистою». Ритуал великого Дня очищення передбачав, що первосвященник повинен був омитися, перш ніж увійти за завісу (Лев. 16: 4-24). Таке обрядове омивання, яке передає лише суто зовнішнє очищення, доповнюється тепер для віруючих у Христа окропленням серця Його очисної кров'ю. Потрібно

зауважити, що, говорячи про «внутрішнє» очищення, автор послання ніде не вживає слова «душа», використовуючи поняття «совість» і «серце». Можливо, тому, що його твердження про бездіяльність старозавітних жертв, розходяться з повторюваними вказівками книги Левит: «Кров очищує душу» (Лев. 4: 14)» [78,1013-1014].

Читаючи послання, треба пам'ятати, що тіло і кров Христа складають Його єдину жертву і мають неподільну скупну дію. Це наочно видно з порівняння наступних віршів: «без проливання крові не буває прощення» (Євр. 9: 22); «Він же один раз, на кінці віків, з'явився, щоб знищити гріх жертвою Своєю» (Євр. 9: 23); «ми освячені одноразовим принесенням тіла Ісуса Христа» (Євр. 10:10); «Кров завіту, якою освячений» (Євр. 10: 29). Дані цитати вказують, що жертва Христа приносить людям справжню святість, роблячи можливим спілкування зі святим Богом. Бо характеристики цієї жертви у посланні, такі як «очищення», «освячення» і «досягнення досконалості», висловлюють єдину реальність остаточного прощення гріхів [92].

Смерть Ісуса Христа, що спокутала гріхи і злочини колишнього завіту, робить реальним виконання передбачення пророка Єремії: «їхніх гріхів не згадаю більше» (Євр. 10: 17). Однак послання розглядає Христа не тільки як поручителя в настанні Нового Заповіту, але і як заповідача, смерть Якого необхідна для того, щоб заповіт набув чинності. Грецьке «Діатек» (завіт) використовується автором послання в значенні «заповіт», тобто те що повинно виконатися. А покликані це виконати зможуть отримати вічну есхатологічну спадщину, яка раніше була їм обіцяна Богом (Євр. 9: 16-17) [92].

Смерть Ісуса Христа розглядається автором як жертва завіту, тому в посланні встановлення першого завіту відбувається одночасно з освяченням скинії кров'ю. Церква стає новим народом з яким Бог навечно пов'язав Себе кров'ю Свого Сина. Він, як каже ап. Павло: «Пастир великий кров'ю завіту вічного» (Євр. 13: 20).

І ця ж кров вознесена на небо і освячує там нерукотворне святилище, через що за словами прот. Олега Давиденкова: «Послання до євреїв відображає

традиційну концепцію викуплення, згідно якої прощення гріхів може відбуватися лише за допомогою жертв» [29, 415]. І на такий аскет жертви вказували книги Старого Завіту, пов'язуючи жертву в Скинії з відчуттям покаяння, але не повного розкаяння, про що Леон Моріс говорить у такому поясненні: «Покаяння в цих оповіданнях Старого Завіту розуміється як дія безрезультатна. Найбільше, чого можна домогтися було це пом'якшення кари як у випадку Давида або її відстрочки в разі Ахава або Іосії. Іноді воно марне, наприклад, для самого Мойсея (Втор. 3: 23-26). Заклик до покаяння за (Лев. 26: 40-42; Втор. 4: 29-31; Втор. 30: 1-10) може сприяти лише припиненню діючого покарання, але не його запобігання. Лише у пророків пізніх Бог спонукає людину до покаяння через пророка, та не відмінює свого наміру покарати грішника, навіть коли він гірко кається. Старий Завіт повинен був привести до покаяння, щоб вони заслужили Божественне прощення. Але покаяння діє при викупительній жертві, чого не було у жертві скинії, тому і покаяння не відбувалося» [53, 189-190].

Отже, гріх було прощено людям, що доводить ап. Павло, тільки під час жертви Господа Ісуса Христа. Ця жертва була принесена за законом Старого Завіту, тому прощення отримують тільки юдеї: «І тому Він є Посередник Нового Завіту, щоб внаслідок смерти Його, яка сталася для відкуплення від злочинів, заповіданих за першого завіту, ті, що покликані до вічного спадку, одержали обіцяне» (Євр. 9: 15). Відзначимо, що мова тут йде лише про гріхи тієї частини людства, яка перебувала в завіті з Богом, тобто про юдеїв, про прощення язичників за їх гріхи в Посланні до євреїв не говориться [51, 212].

Але жертва Христа стосується всього людства, що ап. Павло пояснює: «Христос, один раз принісши Себе в жертву, щоб взяти гріхи багатьох, вдруге явиться не для очищення гріха, а для тих, що чекають Його на спасіння» (Євр. 9: 28). Язичники, незалежно від покаяння, також чекали спасіння, і щоб показати вселенський характер жертви Христа і її священниче значення ап. Павло пояснює це на прикладі Дня очищення. Стосовно цієї жертви, як говорить Іван Корсунський: «юдейський первосвященник постійно повторював

цей обряд Дня очищення щорічно входячи до свята святих «з кров'ю чужою» (Євр. 9: 25), то Христос за Посланням до євреїв у викупній жертву пролив Свою власну кров. І ця жертва від жертви Старого Завіту більше не повторюється, тоді як для євреїв очисна жертва була не їхня, це жертва тварини. І вони також були не очищені та позбавлені спасіння, страждали разом з язичниками, хоча і мали можливість бачити майбутнє очищення» [40, 77].

Завершуючи тему очисної жертви Ісуса Христа та Його Первосвященства, ап. Павло говорить що з часу священничого служіння Господа наблизився «День Господній»: «не будемо залишати зібрання свого, як у деяких є звичай; але умовляти один одного, і тим більше, чим більше бачите наближення того дня» (Євр. 10: 25). І це впливає з того, що жертва Христа є неповторною, бо «Христос, один раз принісши Себе в жертву, щоб взяти гріхи багатьох, вдруге явиться не для очищення гріха, а для тих, що чекають Його на спасіння» (Євр. 9: 28), тому ні якого другого очищення вже не відбудеться.

І це як указують більшість екзегетів сама головна мета послання, що на думку протоієрея Миколи Куломзіна пояснює весь мотив Послання до євреїв, яке коротко можна передати у таких віршах: «Бо неможливо – тих, що один раз просвітилися, і прийняли дар небесний, і стали причасниками Духа Святого, і скуштували доброго слова Божого, і сили майбутнього віку, і відпали, знову обновляти покайням, коли вони знову розпинають у собі Сина Божого і зневажають Його. Земля, що п'є дощ, який часто падає на неї, та вирощує рослину, корисну тим, для кого вона обробляється, дістає благословення від Бога; а та, на якій ростуть терня й будяки, не гідна і близька до прокляття, кінець якого – спалення» (Євр. 6: 4-6) [42,31-32].

Ці вірші є головною думкою послання, і в них ап. Павло прагне пояснити, що спасіння і прощення від гріха «можна отримати тільки за допомогою жертви і без пролиття крові немає відпущення провин. Христос вже розп'ятий, минулі злочини знищені, тому не треба виконувати закон старозавітний і закон Мойсея. Ісус Христос більше не може бути розп'ятим» – говорить прот. М. Куломзін [42,33].

Отже, Його розп'яття неможливо вже через те, що Ісус Христос був первосвященником спочатку, вже тоді, коли Він прийшов у світ. Як Первосвященник Він одночасно був і жертвою, священником, і скинією освячення, тому Його Божественна досконалість переноситься на ці інструменти старозавітного богослужіння. Ап. Павло тут, безсумнівно, звертається до євангельської історії, коли Ісус каже, що Він більше храму (Мф. 12: 6), а при очищенні храмового двору вказує на Своє Тіло як на храм, який буде зруйнований і в три дні споруджений (Ін. 2: 19). Ці слова будуть потім поставлені Йому в провину на суді синедріону (Мк. 14: 58) і під час хресних мук (Мф. 27: 39) [45, 6].

Розп'яття Сина Божого пов'язується апостолом Павлом з усуненням храмової перепони, що розділяла двір язичників від двору ізраїльтян, і в момент написання Послання до євреїв для християн Єрусалимський храм втратив своє значення і перестав бути потрібним. Це і намагається довести ап. Павло юдеям за вірою та юдеям-християнам, що доводить його безсумнівне авторство цього послання.

## ВИСНОВКИ

Послання ап. Павла до євреїв є богонатхненною книгою канону Священного Писання Нового Завіту. Як всі книги Слова Божого, крім Одкровення ап. Іоана Богослова, ця книга читається за богослужінням Православної церкви. І автором цієї книги є ап. Павло, котрий написав її для християн-юдеїв, що робить це послання особливим за мовою та стилем написання тексту. Особливість Послання до євреїв вплинула на те, що цей канонічний твір Нового Завіту декілька десятиліть не визнавався у Церкві книгою канону Нового Завіту, через це послання знаходиться останнім після всіх послань ап. Павла у Новому Завіті.

Через ці аспекти та властивості, це послання було об'єктом найбільшої уваги у Церкві. Отці та вчителі Церкви або його дуже цитували і захищали його канонічне богодухновенне походження або навпаки заперечували і не визнавали священною книгою Нового Завіту. Тому від самого початку Церкви до сучасності це послання має багато версій походження та екзегетичного пояснення. Кінцеву крапку в канонічному походженні Послання до Євреїв вирішив Помісний Лаодикійський собор 360 р., який в 60-му правилі визнав канонічне достоїнство послання та авторство апостола Павла. Канонічності цьому посланню надали богослови Олександрійської богословської школи, які вважали цю книгу Нового Завіту ідеальним алегоричним тлумаченням сенсу Старого Завіту.

Хоча Послання до Євреїв написано представникам єврейського народу, котрі проживали у межах Палестини, проте в Римській церкві це послання до початку Вселенських соборів вважалося апокрифічним, й не приписувалося авторству ап. Павла. Єдиними, хто відстоював його приналежність до пера ап. Павла, були гностики та різного напрямку єретики, наприклад Павло Самосатський, доводив, що це послання написав ап. Павло. І одночасно він указував, що оригінал був декілька разів переписаний, що стало причиною не визнання Послання до Євреїв як біблійного твору ап. Павла. З IV ст. у розпал христологічних суперечок ці дискусії вщухають, бо текст Послання до Євреїв

найбільше підходив для підтвердження божественної та людської природи Ісуса Христа, тобто що і показує ап. Павло – Спаситель світу Месія Істинний Бог і справжня людина.

Однак, проблема авторства Послання до євреїв була вирішена лише в другій половині ХХ ст., завдяки дослідженням в галузі біблійної текстології, канону Нового Завіту й апостольському походженню канонічних новозавітних книг. Б.М. Мецгер, на основі біблійних рукописів, які були віднайдені в продовж ХІХ-ХХ ст., відстежив історію написання книг Нового Завіту, довівши, що всі книги Священного Писання Нового Завіту, котрі шануються Церквою в числі 27-ми книг, написані апостолами. В тому числі й Послання до євреїв, котре фактично до сучасного часу вважається не твором ап. Павла, та твердження критиків у цій концепції є дуже слабкі на доказовість. Бо біблійна критика, котра практикує погляд на Біблію, як на літературний та історичний твір, без визнання її надприродного походження не є єдиною у своїх поглядах. Тому біблійна критика так і не вказала хто є автором Послання ап. Павла до євреїв, указується низка можливих авторів, але без конкретного доведення і доказовості. Тоді як погляд Церкви є чітким і конкретним, і, як показує дослідження в магістерській роботі, автором Послання ап. Павла до євреїв міг бути тільки святий апостол Павло. Про це свідчать такі результати дослідження:

1. В часи життя святих апостолів, коли у ранній Церкві живим було старозавітне передання Священного Писання, авторство книг святих апостолів не розумілося формально, тобто в юридичному значенні. І книги Старого Завіту не завжди писалися з вказуванням на їх автора, бо автор книг був відомий – це, по-перше Сам Бог, а по-друге, людина, котра виконувала Боже покликання. Тому, всі книг Старого Завіту у тексті не вказують на ім'я автора, воно з'являється пізніше у назві, через подальшу редакцію. В такому стилі написане Послання до євреїв, де про автора нічого не говориться, бо сам він наслідує традицію написання священних книг старозавітними пророками. Як наприклад, це спостерігається в текстах законодавчих книг священного



Писання, у Книзі Псалмів, історичних книгах Старого Завіту, навіть старозавітні книги пророчі не говорять у змісті, хто може бути їх автором. І в такому стилі написане Послання апостола Павла до євреїв, де він наслідує практику старозавітної Церкви.

2. Послання до євреїв було відомим і поширеним у Церкві від апостольських часів. Це послання, без вказування на автора ап. Павла, цитується у своїх творах: мужі апостольські, апологети, а також воно є в древніх перекладах книг Нового Завіту до III ст. по Р.Х. Серед християнських громад на сході, де була поширеною грецька та сирійська мови, Послання до євреїв признавалося творінням ап. Павла. Про що свідчать рішення Помісного собору в Антіохії 364 р. Згідно цього рішення, підіймалося питання канонічності й авторства ап. Павла у Посланні до євреїв на подальших церковних зібраннях Вселенської Церкви. І рішення Антіохійського собору були повторенні на Лаодикійському соборі в 360 р., потім на Іппонійському в 393 р. й Карфагенському в 397 р., що офіційно було задекларовано на п'ятому та шостому Трульському соборах 691-692 рр., які вважаються доповненням і продовженням Шостого Вселенського собору.

Й про те, що рішення соборів вказувало, що автором Послання ап. Павла до євреїв є апостол Павло, свідчить розвиток богослів'я та біблійної герменевтики у Церкві. Особливо це помітно в II ст. по Р.Х., коли під дією боротьби з єресями, особливо з гностицизмом, у Церкві було розділено Священне Писання на Старий та Новий Завіти, щоб чітко визначити критерії канонічності всіх частини книг Біблії. За книгами Старого Завіту закріпилося авторством пророків, за новозавітними апостолами, що допомогло християнським авторам цитувати чітко книги Священного Писання. Зокрема з цього часу закріплюється при цитуванні правило вказувати на автора книги, що і можна побачити при цитуванні Послання до євреїв. Наприклад, такі християнські автори як Климент Олександрійський, Оріген, Тертуліан, Кипріан Карфагенський, Євсевій Кесарійський, Афанасій Великий та інші, цитують це послання з вказуванням на авторство ап. Павла. Інші святителі такі як Іоан Золотоустий,

блаженний Феодорит Кирський, Кирил Олександрійський написали тлумачення на це послання, де на початку подали характеристику цього послання, вказавши, що автором без сумніву є святий апостол Павло.

Але іншим було ставлення до Послання ап. Павла до євреїв у західній латинській Церкві, де це послання довго не могли визнати канонічним твором ап. Павла. І тому до VI ст. фактично це послання не входило до книг Нового Завіту, через що його не цитували ні блаженний Єронім Стридонський, ні блаженний Августин Іппонський, ні святитель Лев Великий. Хоча святителі-апологети Іринеї Ліонський та Іполит Римський цитували це послання у боротьбі з єресями у західній Церкві.

Отже, це все говорить про те, що Послання до євреїв приписувалося ап. Павлу від самого початку Церкви. Причина не визнання авторства за апостолом Павлом приховується в географічних межах поширення християнства, в тій частині Церкви, котра була пов'язана з адресатом Послання до євреїв, це послання визнавалося канонічним твором ап. Павла в іншій частині, тобто на заході, де християнство переслідувалося владою римської імперії, зв'язок із східними громадами Церкви був перерваний, тому і послання вважалося не канонічними.

3. Критика походження Послання до євреїв з'явилася у західному християнстві через вплив ідей протестантизму та перегляду біблійної традиції християнства. З початком епохи Реформації почалося ставитися під сумнів написання ап. Павлом Послання до євреїв, і причиною такого ставлення є богословський зміст послання. Воно заперечує деякі головні ідеї протестантизму, але ця критика не набула значного поширення, бо зміст Послання до євреїв жодним чином не може вважатися єретичним чи не канонічним твором. Тому, щоб вилучити це послання з списку книг Нового Завіту, з'явилися версії, що його не писав ап. Павло. Але і кожна з цих версій не могла бути доведеною і визнаною, бо у Посланні до євреїв автор про себе нічого не говорить, його ім'я «Послання ап. Павла до євреїв» вказується тільки у назві. Так як протестантська біблійна наука на це не могла погодитися, то у виданні

книг Нового Завіту, це послання пишеться у назві без автора – «Послання до євреїв». Прикладом такого критичного ставлення протестантизму є видання «Нової женевської навчальної Біблії», котра передає погляд протестантизму на книги Священного Писання і на статус Послання до євреїв у Новому Завіті.

Твердження біблійної критики про заперечення авторства ап. Павла у Посланні до євреїв було засноване не поглядах протестантизму. Проте, на даний час, критика авторства ап. Павла поступово слабне завдяки дослідженню порівняльної біблійної текстології та біблійного богослів'я, котре поєднує у собі дослідження богослів'я та бібліїстики. І богословський контекст послання доводить, що Послання до євреїв написане тільки ап. Павлом, бо більше ніхто з апостолів не міг володіти висотою такого мислення, щоб переконати ізраїльський народ визнати Ісуса Христа Сином Божим.

Але Послання апостола Павла до Євреїв написане не тільки християнам-юдеям, але і тим представникам юдейського народу, котрі, ставши християнами, відступили від євангельського вчення і знову повернулися до юдаїзму. Проте текст послання показує, що ап. Павло в ньому тлумачить Старий Завіт в історичному контексті й богоодкровенному, тобто пояснює зміст вчення книг Старого Завіту, тому Послання до євреїв має набагато ширший аспект – це взагалі загальне звернення до єврейського народу ап. Павла до всіх племен Ізраїлю які визнали, що Ісус Христос є Месія, на котрого чекав богообраний народ. Тому зміст і богослів'я цього послання вказує і доводить, що його ніхто не міг написати крім святого ап. Павла. І в древніх рукописах Нового Завіту це послання розташоване не у кінці всіх книг, а перед пастирськими посланнями ап. Павла.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ДЖЕРЕЛА:

1. Біблія : Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. Пер. Патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416с.
2. Еврейский Новый Завет. Перевод Нового Завета, отражающий еврейскую суть, выполненный Давидом Стерном. Пер. с англ. А. Долбин, В.Долбина. – 456 с.
3. Евсевий Кесарийский. Церковная история. Вводная ст., коммен., библиогр. список и указат. И.В. Кривушина. – СПб: Издательство Олега Абышко, 2013. – 533 с.
4. Евфимий Зигабен. Толкование Послания апостола Павла к Евреям. Пер. с греческого смотрителя Тульского духовного училища Валериана Любимова. – Тула: Типография И.Д. Фортунатова, 1897. – 123с.
5. Иоанн Златоуст. Толкование на Послание к евреям, изложенное по записям, после его смерти, Константином пресвитером Антиохийским // Священное Писание в толкованиях святителя Иоанна Златоуста. В 9 томах. – М.: Ковчег, 2006. – Том VII. – С.521-896.
6. Канон Муратори // Мецгер Брюс М. Канон Нового Завета. Возникновение, развитие, значение. Пер. с англ. Д. Гзгзян. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – С. 289-290.
7. Климент Александрийский. Строматы. В 3 томах. Издание подготовил Е. В. Афонасин. – СПб: «Издательство Олега Абышко», 2003. – Т. 1: Книги 1-3. – 544с.
8. Новая Женевская учебная Библия. – XVI+2052с.
9. Ориген. О началах. Соч. Оригена, учителя Александрийского. В рус. пер. с примеч. и введ. Н. Петрова. – Новосибирск: ИЧП «Лазарев В. В. и О», 1993.– 383 с.
10. Тертуллиан Квинт Септимий Флоренс. Апологетик. К Скапуле. Пер. с лат.,вступ.ст., коммент. и указательА.Ю.Братухина.– СПб: «Издательство Олега Абышко», 2005. – 256 с.

## КНИЖКОВІ ВИДАННЯ, МОНОГРАФІЇ, ПІДРУЧНИКИ, ПОСІБНИКИ:

11. Аверкий (Таушев), архиеп. Четвероевангелие. Апостол. Руководство к изучению Священного Писания Нового Завета. – М.: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт, 2002. – 848с.
12. Александр (Милеант), еп. Исследуйте Писание к познанию Библии (Ветхого и Нового Завета). – М.: «Русский Хронографъ», 1991. – 384с.
13. Андерсон К.Л. Послание к евреям: комментарий веслианской традиции. Переводчик Д. А. Розет. – СПб: Вера и святость: Христианское общество «Библия для всех», 2018. – 527 с.
14. Ауни Д. Новый Завет и его литературное окружение. Пер. с англ. В. В. Полосина, под ред А. Л. Хосроева. – СПб: Российское Библейское Общество, 2000. – 272 с.

15. Бадью А. Апостол Павел: Обоснование универсализма. Пер. с фр. О. Головой. – СПб: Московский философский фонд: Университетская книга, 1999. – 93 с.
16. Баркли У. Толкование послания к евреям. Пер. с англ. – Всемирный союз баптистов (ВСБ), 1984. – VIII+215с.
17. Белеусенко М. Иисус из Назарета : еврейский. – К.: «Азимут-Украина», 2012. – 440 с.
18. Браун Р. Введение в Новый Завет. В 2 т. Пер. с англ. Л. Ковтун, О. Кандырина. – М.: Библейско-богословский Институт св. апостола Андрея, 2007. – Т. I. – 450 с.
19. Браун Р. Введение в Новый Завет. В 2 т. Пер. с англ. Л. Ковтун, О. Кандырина. – М.: Библейско-богословский Институт св. апостола Андрея, 2007. – Т. II. – 571 с.
20. Браун Р. Послание к Евреям: Христос превыше всего. Пер. с англ. – СПб: Мирт, 2002. – 268с.
21. Бультман Р. Избранное: Вера и понимание. Том I-II. Пер. с нем. – М: Российская политическая энциклопедия (РОСПЭН), 2004. – 752с.
22. Вудвард Д. По страницам Священного Писания. В 3-х т. – СПб: Христианское общество «Библия для всех», 1996. – Т. 4: Послания Павла; Откровение. – 219 с.
23. Геллей Г. Библейский справочник. Пер. с англ. – СПб: Христианское общество «Библия для всех», 2002. – 888с.
24. Гиршман М. Еврейская и христианская интерпретации Библии в поздней античности. Пер. с англ. Г. Кизимовой. – М: Мосты культуры, 2002; Иерусалим: Гешарим, 5762. – 184с.
25. Головащенко С. Біблієзнавство. Вступний курс: навч. посібник. – К: Либідь, 2001. – 496с.
26. Гондецкий С., архиеп. Введение в Новый Завет – М: Культурно-просветительский Центр «Духовная Библиотека», 2003. – 234с.
27. Гузик Д. Комментарий на Послание евреям. Перевод с английского. – М.: Триада, 2016. – 196с.
28. Гумилевский И. прот. Учение святого апостола Павла о душевном и духовном человеке. – К: Пролог, 2004. – 230с.
29. Давыденков О. Догматическое богословие: учебное пособие. Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет. – М: Издательство ПСТГУ, 2013. – 624с.
30. Данн Д. Джеймс. Единство и многообразие в Новом Завете: исследование природы первоначального христианства. Пер. с англ. Г.Ястребов. – М: Библейско-Богословский Институт св. Апостола Андрея, 2009. – 535с.
31. Данн Д. Джеймс. Новый взгляд на Иисуса: кто упустил поиск исторического Иисуса. Пер. Александра Конева под редакцией Алексея Бодрова. – М: Библейско-Богословский институт св. Апостола Андрея, 2009. – 207 с.
32. Дрейн Д. Путеводитель по Новому Завету. Пер. с англ. Л. Сумм. – М: Триада, 2007. – 624с.

33. Жила С., прот. Послания апостола Павла: пособие по изучению и толкованию. Сретенская духовная семинария. – М: Издательство Сретенского монастыря, 2019. – 719с.
34. Иванов, А. Руководство к изучению книг Священного Писания Нового Завета. Обзорение Четвероевангелия, Книги деяний апостольских, апостольских посланий и Апокалипсиса. Сост. Инспектор Владимирской духовной семинарии А. В. Иванов. – Сергиев Посад: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2006. – 910 с.
35. Иларион (Алфеев Григорий Валерьевич), митр. Апостол Павел: биография. – М: Познание, 2017. – 591с.
36. Каравидопулос И. Введение в Новый Завет. Пер. с греч. свящ. Михайлов Максим. Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет. – М.: Изд-во, 2010. – 368 с.
37. Кассиан (Безобразов), еп. Христос и перове христианское поколение. – М: Православный Свято-Тихоновский Богословский институт; Русский путь, 2001. – 560с.
38. Ключев А. Апокриф от Иисуса, или Новое прочтение Нового Завета. – М.: Пилигрим-Пресс, 2007. – 282 с.
39. Ключ к пониманию Святого Писания. Содержит: 1. Текст комментариев к Ветхому Завету (извлеченный из Библии, изд. Брюссель, 1973-1977). 2. Переработанный текст комментариев к Новому Завету. 3. Приложения. – Издательство «Жизнь с Богом», 1982. – 698с.
40. Корсунский И. Новозаветное толкование Ветхого Завета. – М.: Типография Л. Снегирева, 1885. – 337с.
41. Куломзин Н., прот. Мессия – пророк: мессианские чаяния еврейского народа около времен Иисуса Христа. – М.: Издательство ПСТГУ, 2009. – 336 с.
42. Куломзин Н. Послания апостола Павла. Лекции по Новому Завету. Пер. с фр. К.А. Александровой. – М.: Издательство ПСТГУ, 2011. – 128 с.
43. Лебедев А. Братья Господни: Исследования по истории древней Церкви. – СПб: «Издательство Олега Абышко», 2010. – 346 с.
44. Левинская И. Деяния апостолов на фоне еврейской диаспоры. – СПб: Издательство «Логос», 2000. – 352с.
45. Лопухин А. Не записанные в евангелии изречения Христа Спасителя и новооткрытия изречения его. – СПб: Типография А.П.Лопухина, 1898. – 31 с.
46. Макрей Дж. Жизнь и учение апостола Павла. Пер. А. Гейченко. – Черкассы: Коллоквиум, 2009. – 532с.
47. Марусяк М.М. прот. Послання апостола Павла. Ісагогіко-екзегетичний огляд: навчальний посібник. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці: Рута, 2007. – 526с.
48. Мецгер Брюс М. Канон Нового Завета. Возникновение, развитие, значение. Пер. с англ. Д. Гзгзян. – М: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001. – 334с.

49. Мецгер Брюс М. Новый Завет. Контекст, формирование, содержание. Пер. с англ. Г. Ястребов. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2008. – 360с.
50. Мецгер Брюс М. Текстология Нового Завета. Рукописная традиция, возникновение искажений и реконструкция оригинала. Пер. с англ. В. С. Кузнецов, Д. В. Дмитриев, О. Ю. Самарин. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 1996. – 234с.
51. Мизун Ю.В., Мизун Ю.Г. Апостол Павел и тайны первых христиан. – М.: Вече, 1999. – 414с.
52. Мышцын В.Н. Учение св. апостола Павла о законе дел и законе веры. – Изд. 2-е. – М.: URSS: Либроком, 2011. – 263 с.
53. Моррис Л. Теология Нового Завета.– СПб: Христианское общество «Библия для всех», 1995. – 392 с.
54. Никанор (Каменский Никифор Тимофеевич), архиеп. Экзегетико-критическое исследование Послания святого апостола Павла к евреям. – Изд. 2-е. – М.: ЛИБРОКОМ, 2011 – 283, Пс.
55. Новый библейский комментарий: В 3 ч. Пер. с англ. А.А. Баев, Т.Г. Батухтина, Ю.И. Перверзева-Орлова, А.П. Платунова. – СПб: Издательство «Мирт», 2001. – Часть 3: Новый Завет. – 751с.
56. Павловы послания: комментированное издание. Редакционная коллегия: А. Десницкий (науч. ред.) и др.; тексты комментариев: А. Десницкий и др. – 2-е испр. изд. – М.: Гранат: Институт перевода Библии, 2018. – 782 с.
57. Перетти Т.Дж. Изучение Послания к Евреям. Пер. с англ. Т.Дж. Перетти, Л.Дж. Уокер, А.К. Джордж. – М.: Московский теологический институт, 2016. – 247 с.
58. Петр (Зверев, Василий Константинович), архиеп. Экзегетический анализ первых двух глав Послания апостола Павла к Евреям. – Тверь: Булат, 2004. – 221 с.
59. Покорны П., Геккель У. Введение в Новый Завет. Обзор литературы и богословия Нового Завета. Пер. с нем. В. Витковский. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2012. – xvi + 798с.
60. Прокопчук А. Богословие Послания к евреям. Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет. – М.: ПСТГУ, 2007. – 157с.
61. Райт Н.Т. Воскресение Сына Божьего. Пер. с англ. М. Завалова, П. Лебедев. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2011. – xii + 911с.
62. Райт Н.Т. Главная тайна Библии: Смерть и жизнь после смерти в христианстве. Пер. с англ. М.И. Завалова. – М.: Эксмо, 2009. – 384с.
63. Райт Н.Т. Иисус и победа Бога. Пер. с англ. Г. Ястребов, Ю. Маслов. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – 688с.
64. Райт Н.Т. Послание к евреям: популярный комментарий. Пер. с англ. Л. Сумм. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2008. – IX+161 с.

65. Райт Н.Т., Что на самом деле сказал апостол Павел: был ли Павел из Тарса основателем христианства? Пер. с англ. С. Панич. – М.: Библейско-богословский институт св. ап. Андрея, 2010. – 186с.
66. Ренан Э. Апостол Павел. Пер. с фр. В. Кауфмана. – Репринт. Воспроизведение изд. Н. Глаголева. – М.: Изд. центр «Терра», 1991. – XXXIX+242+LXXVIII с.
67. Роджерс, Клеон Л. Новый лингвистический и экзегетический ключ к греческому тексту Нового Завета. Пер. Рыбаковой О. А. – СПб: Библия для всех, 2008. – 1007с.
68. Ролофф Ю. Введение в Новый Завет. Пер. Вадима Витковского. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2011. – 227с.
69. Рудинский Н.С. Жизнь и труды святого Апостола Павла. Толкование апостольских посланий святителем Феофаном Затворником. – 2. изд., доп. и перераб. – М.: Правило веры: Московский Сретенский монастырь, 2002. – 887с.
70. Садовьяк Д., прот. Апологія християнства. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2002. – 264с.
71. Сандерс Э.П. Павел, закон и еврейский народ // Христос или Закон? Апостол Павел глазами новозаветной науки. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – С.374-600.
72. Сантала Р. Апостол Павел, человек и учитель, в свете иудейских источников. Пер. с англ. – СПб: Христианское общество «Библия для всех», 1997. – 178с.
73. Симон Ф. Психология Апостола Павла. Пер. с нем. епископа Георгия. – Изд. 2-е, испр. – М.: URSS, 2011. – 115 с.
74. Сорокин А., прот. Христос и церковь в Новом Завете. Введение в Священное Писание Нового Завета: курс лекций. – М.: Издательство Крутицкого подворья; Отдел по делам молодежи Московского Патриархата; Общество любителей церковной истории, 2006. – 648с.
75. Стилианопулос Т. Новый Завет: Православная перспектива. Писание, предание, герменевтика. Пер. с англ. Н. Холмогорова. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2008. – 296с.
76. Тантлевский И.Р. Мелхиседек и Метатрон в иудейской мистико-апокалипсической традиции. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007. – 326с.
77. Ткаченко А.А., иером. Николай (Сахаров). Евреям послание // Православная энциклопедия. Под ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. Том XVII: Евангелическая церковь чешских братьев – Египет. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2008. – С.226-237.
78. Толковая Библия или комментарий на все книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. В семи томах. Под редакцией проф. А.П. Лопухина. – М.: Дарь, 2009. – Т. 7: Деяние; Соборные послания; Откровения Иоанна Богослова. – 1296с.



79. Фаррар Ф.В. Жизнь и труды Св. Апостола Павла. Пер. XIX англ. изд. А.П. Лопухина. – К.: Пресса Украины, 2010. – XXXII, 1079 с.
80. Фрухтенбаум А. Иисус был еврей. Пер. С англ. – СПб.: «Христианское свидетельство Израилю», «Библия для всех», 1998. – 160с.
81. Хедінг Дж. Символи й знаки. Послання до Євреїв. Пер. з рос. Оксани Матвеевої. – Рівне: Живе слово, 2011. – 208с.
82. Цветков П.Ю. Апостол Павел как основатель христианского богословия. – СПб.: Реноме, 2017. – 139 с.
83. Чарльзворт Дж. Иоанн Креститель, Иисус Христос, апостол Павел и иудейская апокалиптика. Переводчики: К. Боголюбов, И. Колбутова. – М.: Гранат: Институт перевода Библии, 2018. – 134с.
84. Чернявский А.Л. Апостол Павел и новозаветная наука // Христос или Закон? Апостол Павел глазами новозаветной науки. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – С.5-20.
85. Швейцер А. Мистика апостола Павла // Христос или Закон? Апостол Павел глазами новозаветной науки. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – С. 21-373.
86. Шенборн К. Бог послала Сына своего. Христорология. При участии Михаэля Кондрата и Хуберта Филиппа Вебера; Пер. с нем. Е.Верещагин, науч. ред. Е. Гейнрихс. – М.: «Христианская Россия», 2003. – 416с.
87. Шикопп Ю. Апологетические беседы о лице Иисуса Христа: Перевод с немецкого. – С.- Пб.: Тип. А.М. Котомина, 1870. – 280с.
88. Шнакенбург Р. Етичне послання Нового Завіту. Том I Від Ісуса до ранньої Церкви. Пер. з нім. Н. Комарова. – К.: Дух і Літера, 2005. – 349с.
89. Экземплярский В. Библейское и святоотеческое учение о сущности священства. – К.: «Пролог», 2007. – 280с.
90. Юрген Р. Введение в Новый Завет. Пер. с нем. В. Витковского. – М.: Издательство «Библейско-богословский институт св. апостола Андрея», 2011. – 232 с.

#### **ЧАСТИНА КНИГИ, ПЕРІОДИЧНОГО, ПРОДОВЖУВАНОВОГО ВИДАННЯ, СТАТТІ:**

91. Феофан Затворник, свят. Послание святого Апостола Павла к Евреям [Электронный ресурс] // Православная энциклопедия «Азбука веры» [сайт] / Православная библиотека, святитель Иоанн Златоуст. – Режим доступа: [https://azbyka.ru/otechnik/Feofan\\_Zatvornik/tolkovanie-na-poslanie-k-evrejam/](https://azbyka.ru/otechnik/Feofan_Zatvornik/tolkovanie-na-poslanie-k-evrejam/) (06.04.2020) – Назва з екрану.
92. Феодорит Кирский, блаж. Толкование на послание к евреям // Православная энциклопедия «Азбука веры» [сайт] / Православная библиотека, блаженный Феодорит Кирский. Режим доступа: [https://azbyka.ru/otechnik/Feodorit\\_Kirskij/tolkovanie\\_na\\_poslanie\\_k\\_evrejam/](https://azbyka.ru/otechnik/Feodorit_Kirskij/tolkovanie_na_poslanie_k_evrejam/) (16.04.2020) – Назва з екрану.
93. Куклев Ю.М. Ещё раз к вопросу об авторстве «Послания к Евреям» [Электронный ресурс] // Донской монастырь [сайт] / Статьи. – Режим доступа: <http://donskoi.org/content/eshhyo-raz-k-voprosu-ob-avtorstve-poslaniya-k-evrejam> (02.04.2020) – Назва з екрану.









